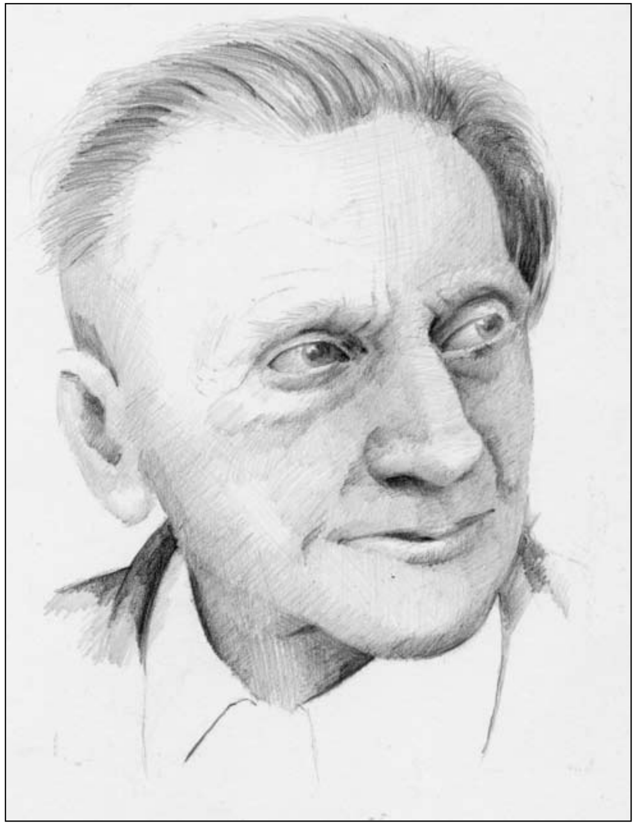
Prijs van dit nummer 7,50 euro

Piet Kooijman – **de AS** *189*

PIET KOOIJMAN

ANARCHISTISCH ACTIVIST & FILOSOOF

DE AS 189

de AS

anarchistisch tijdschrift

42ste jaargang, nummer 189, winter 2014.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting de AS, Den Bosch. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: IBAN: NL57 INGB 0004 4603 15; BIC: INGBNL2A
Jaarabonnement: 19,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro.
Los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: BGS, Schiedam. *Opmaak:* Atalanta, Utrecht.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 2086, 5202 CB Den Bosch.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, André de Raaij, Hans Ramaer (eindredacteur), Martin Smit, Anita de Waal, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Jan Bervoets, Igor Cornelissen, Jairo Omar Dosreis Goncalvis, Detlev Greinert (illustratie omslag), Bas van der Plas, Laurens Vancrevel, Dick de Winter.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.
Digitaal archief: www.tijdschrift-de-as.nl. *Weblog:* http://libertaireorde.wordpress.com

PIET KOOIJMAN (1891-1975): ANARCHISTISCH ACTIVIST EN FILOSOOF

Redactioneel

Dit nummer is gewijd aan de anarchistische activist en filosoof Piet Kooijman (1891 – 1975). Het is samengesteld door redacteur Hans Ramaer. Er is voor gekozen om een aantal langere teksten die Kooijman in de jaren twintig en dertig publiceerde, en waarvan enkele onbekend gebleven zijn, alsmede enige kortere teksten in deze AS *te herdrukken. Bovendien heeft de samensteller aanvullende informatie over deze teksten en de context waarin ze tot stand kwamen, toegevoegd.*
In een inleidend artikel wordt zijn levensloop geschetst en een overzicht van zijn denkbeelden gegeven. Hoewel Kooijman zich bijna nooit anarchist noemde, maar revolutionair of Alarmist, is bovendien geprobeerd om zijn plaats in de (toenmalige) anarchistische beweging in Nederland aan te geven.
Verder is aandacht besteed aan zijn invloed op latere generaties anarchisten. Martin Smit droeg een artikel bij over Kooijmans gevangenistijd in Leeuwarden. En van Hans Ramaer die aan een biografie van Kooijman werkt, is een informatief maar weinig bekend, uit 1974 daterend, vraaggesprek met de toen al bejaarde anarchist herdrukt.
(Hans Ramaer)

HET ANARCHISME VAN PIET KOOIJMAN: VAN ‘BEZET DE BEDRIJVEN’ TOT ‘NEEM EN EET’

Hans Ramaer

Piet Kooijman (1891-1975) is een van de meest kleurrijke en tegendraadse revolutionairen die de anarchistische beweging in Nederland heeft gekend. Hij was een activist pur sang. Als hoofddader van de geruchtmakende bomaanslag in november 1921 in Den Haag – waarbij overigens niemand letsel opliep – kreeg hij een gevangenisstraf van zes jaar, die hij grotendeels geïsoleerd van andere gedetineerden uitzat in de strafgevangenis in Leeuwarden. Maar daarnaast was Kooijman in de jaren dertig ook een opmerkelijk sociaal-filosoof met denkbeelden waarvan de betekenis eerst in de jaren zestig van de vorige eeuw in bredere kring doordrong.

Kooijman stelde dat er in werkelijkheid geen sprake was van voedseltekorten. Omdat de techniek in staat was om voldoende levensmiddelen en consumptiegoederen te produceren voor iedereen, ook degenen die werkloos geworden waren (en door Kooijman gedeklasseerden genoemd werden) had ieder recht op gratis consumeren. ‘Neem en eet’ was de leus die hij niet alleen in geschrifte propageerde, maar ook zelf in praktijk bracht. Met het proletarisch winkelen, dat in de jaren tachtig in de kraakbeweging opgeld deed, kreeg Kooijmans filosofie van vrij consumeren een nieuwe context. En eerder al, in de jaren zestig, zag men enkele van zijn opvattingen terug in de provobeweging. Met name het idee van de consumptiemaatschappij en de rol daarin van de gedeklasseerden (bij Provo het provotariaat) moeten ontleend zijn aan Kooijmans sociale filosofie.

Pieter Adrianus Kooijman groeide op in een gezin van kleine middenstanders in Rotterdam-Zuid. Hij doorliep de ambachtsschool, volgde in de avonduren de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, en werkte eerst als draaier-bankwerker, later als automonteur bij verschillende bedrijven in Rotterdam en als chauffeur-mecanicien bij een autobusonderneming in Almelo. Al vroeg in zijn loopbaan had hij zich aangesloten bij de (sociaaldemocratische) Algemene Nederlandse Metaalbewerkersbond.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914, toen alle beschikbare automobielen werden gevorderd, kwam de mecanicien Kooijman in het leger terecht. Als landstormchauffeur werd hij te werk gesteld bij de Etappen-Inspectie. Maar toen hij weigerde om aan schietoefeningen mee te doen volgde ontslag. In 1916 trad hij korte tijd als draaier-bankwerker in dienst van de Amsterdamse Rijtuig-Maatschappij. Daarna trok hij, afwisselend als draaier-bankwerker of chauffeur-monteur, van het ene (automobiel) bedrijf in het oosten van het land naar het andere in het westen. In 1919 vestigde hij zich in Den Haag.

In november 1918, nog werkzaam in Amsterdam, verruilde hij het lidmaatschap van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) voor dat van de radicale Sociaal-Democratische Partij (SDP) – in 1909 als linkervleugel van de SDAP afgesplitst – die zich enkele weken nadien naar Russisch voorbeeld Communistische Partij in Nederland (CPN) besloot te noemen. In de Amsterdamse afdeling van deze partij met enige honderden leden was de sfeer grimmig. Ruzies tussen partijleider David Wijnkoop en aanhangers van de gevierde dichter en marxistisch theoreticus Herman Gorter, zoals Barend Luteraan en enkele leden van de familie Korper, waren aan de orde van de dag.

Maar in de afdeling Den Haag was het niet anders, veeleer erger. Een deel van de partijleden bleek inmiddels geroyeerd. Kooijman herkende een geestverwant in Leen van der Linde, een student letteren uit een gegoed milieu en voormalig corpslid, die als officier zijn dienstplicht had vervuld, maar gegrepen door de omwenteling in Rusland antimilitarist en revolutionair socialist was geworden. In haar memoires *Omzien in verwondering* (1970) spreekt de schrijfster Annie Romein-Verschoor, die net als Van der Linde in Leiden had gestudeerd, met veel waardering over hem.

‘Toen ik Kooijman in 1919 in de communistische partij leerde kennen’, herinnerde Van der Linde zich negen jaar later in het anarchistische blad *De Arbeider*, ‘werd hij gedoodverfd als “anarchist” en daarmee werd te kennen gegeven dat men hem niet ernstig hoefde te nemen. Dat was in hoofdzaak omdat hij – en ik volgde hem daarin spoedig – antiparlementair was. Toen wij daarop de waarde van de vakbeweging voor de socialistische revolutie aan kritiek gingen onderwerpen waren we verdoemd.’

REVOLUTIONAIRE DAAD

Kooijman en Van der Linde vormden een ‘linkse oppositie’ die de partijleiding heftig bekritiseerde en het bezetten van bedrijven propageerde. Ook probeerden ze tevergeefs de royementen ongedaan te maken. Die pogingen werkten echter averechts, want steeds heviger werd in de afdeling gefluisterd dat ze wel politiespionnen moesten zijn. Met als resultaat dat Kooijman, Van der Linde en enkele met hen sympathiserende jongeren de partij in 1920 de rug toekeerden. Ze verenigden zich met enkele van de eerder geroyeerde partijleden en vormden de Groep Sociaal-Anarchisten Den Haag. Die benaming werd gekozen om in het anarchistische blad *De Toekomst* te kunnen publiceren. De groep zette de eerdere kritiek op alle partij- en vakverenigingsleiders, ook de aan het anarchisme verwante syndicalistische voormannen van het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), onverminderd voort en legde ook contact met de SAJO, de Sociaal-Anarchistische Jongeren Organisatie rond Anton Constandse en Jo de Haas. Oudere anarchisten schonken nauwelijks aandacht aan de groep van Kooijman en Van der Linde. Alleen Johan Lodewijk, redacteur van *De Toekomst*, probeerde hen steeds te steunen.

Kooijman beschouwde revolutie als een zaak van de arbeidersklasse. In zijn optiek waren de arbeiders zeker in staat zo’n omwenteling in gang te zetten door bedrijven te bezetten en revolutionaire bedrijfsraden te vormen. In dat opzicht was de dissidente communist Max Hölz, die in midden-Duitsland een revolte ontketende een lichtend voorbeeld.

Hölz, eigenzinnig en ijdel maar ook charismatisch, was aanvoerder van het textielproletariaat in de Saksische stad Falkenstein. In maart 1921 groeiden de demonstraties en acties uit tot een gewapende opstand. Hölz en zijn vrijschaar van honderd tot tweehonderd ar-

beiders, die bewapend waren met machinepistolen, trokken in gepantserde vrachtauto's door de regio rond Falkenstein. Als ze een stadje bezet hadden ging de rode vlag in top en riepen ze een algemene staking uit. In de winkels werden levensmiddelen in beslag genomen en onder de bevolking verdeeld, spaarbanken en postkantoren werden gedwongen bij te dragen aan de kas van de linkse revolutionairen. Er was bijna een halve legermacht nodig om Hölz te arresteren. Na een met veel publiciteit omgeven proces werd hij veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf.

Kooijman en Van der Linde meenden dat het revolutionaire tij zou verlopen als de arbeiders niet spoedig in actie zouden komen. Zo bleven ze zich fel keren tegen alle partij- en vakverenigingsleiders, die zeiden uit naam van het proletariaat op te treden. Verhinderd moest worden dat deze bonzen – waarmee vrijgestelde bestuurders werden aangeduid die persoonlijk belang hadden bij het voortbestaan van de eigen organisatie – de strijdbaarheid zouden ondergraven. De revolutie was in gevaar! Middels een manifest riepen ze in vlammende bewoordingen ('Zullen we ons nu weer laten belazeren? Wordt het nu geen tijd zelf te doen? De leiders overboord te donderen, ons vrij te maken van alle bonzenklieken? (…) De revolutie is de zaak van ons arbeiders zelf!') het proletariaat op om de bedrijven in bezit te nemen. Een in hun kring ook vaak gehoorde uitspraak ('Wie met de vijand onderhandelt parlementeert en wie parlementeert verraadt') was overigens van de negentiende-eeuwse Duitse socialist Wilhelm Liebknecht.

Maar de arbeiders moesten kennelijk wakker geschud worden. Of zoals Kooijmans latere geestverwant Leo Hornstra het formuleerde: 'Men moet de slaven dus laten zien dat het heel eenvoudig is om macht te hebben, geweld uit te oefenen, de slavernij op te heffen… De zogenaamde directe actie is de leerschool om de deelnemende slaven de doorleefde ervaring van eigen kracht, macht en geweld te geven.'

Zo rijpte bij Kooijman het plan een (revolutionaire) daad te stellen. Jo de Haas stelde voor om de burgemeester van Amsterdam te ontvoeren. Als chauffeur was Kooijman een onmisbare schakel in het plan, maar het ontbrak aan een onderkomen om de burgervader onder te brengen totdat hij geruild kon worden tegen de anarchistische dienstweigeraar Herman Groenendaal, die in hongerstaking was gegaan. Eerder had De Haas de minister van oorlog Plop willen neerschieten, maar hij had zich uiteindelijk gedurende een lange wandeling door Den Haag door Constandse laten ompraten dat plan te laten varen. Toch waren Van der Linde en Kooijman niet zo enthousiast om voor Groenendaal in actie te komen, maar het had, aldus Van der Linde, in ieder geval de verdienste dat geweld tegenover geweld werd gezet.

Kooijman, die ondertussen als chauffeur op een autobus in Limburg werkte, was daar in het bezit gekomen van springstof die in de mijnen werd gebruikt. Kooijman wilde nu een bomaanslag plegen op de scheepsbouwer Wilton, maar De Haas kwam met een alternatief: een aanslag op het woonhuis van de majoor Verspeyck, die als lid van de krijgsraad Groenendaal veroordeeld had. In dat geval vonden Kooijman en Van der Linde het niet zozeer belangrijk de antimilitarist Groenendaal te wreken, een vooraanstaand lid van de bourgeoisie te kunnen treffen trok hun veel meer aan. En het grote voordeel was dat dit pand aan het Frankenslag 316 in Den Haag schuin tegenover het ouderlijk huis van Van der Linde lag. Want die wilde voorkomen dat iemand door de bomaanslag letsel zou oplopen. Zonder verdenking te wekken kon hij nu gemakkelijk de voorkamer van de familie Verspeyck observeren.

BOMAANSLAG

Misschien niet toevallig – het was de verjaardag van de revolutie in Rusland – was het op de zevende november 1921 tegen zeven uur 's avonds zo ver. Jo de Haas stond een eindje verderop op de uitkijk. Toen ze er zeker van waren dat de bewoners zich in de achterkamer bevonden, plaatsten Van der Linde en Kooijman de in een thermosfles opgeborgen springstof tegen de muur van het pand. Nadat Kooijman de lont ontstoken had sprong met een enorme knal, die in geheel Den Haag te horen was, een deel van de voorgevel van het pand eruit. De bewoners bleven ongedeerd.

Maar de Haagse hoofdcommissaris van politie François van 't Sant legde onmiddellijk verband met de zaak-Groenendaal. Hij waarschuwde zijn collega's buiten Den Haag om uit te kijken naar bekende revolutionairen. Jo de Haas werd nog diezelfde avond op het Amsterdamse Centraal Station aangehouden. Hij had het tramkaartje uit Den Haag nog op zak. Een dag later al zaten de drie daders – plus Cornelis Eekhof, een jonge anarchist – achter slot en grendel.

Aanvankelijk steunden de meeste anarchisten de actie, maar toen bleek dat het Kooijman en Van der Linde niet zozeer om de geweldloze Groenendaal en diens antimilitarisme dan wel om het reformisme en bonzendom in de arbeidersbeweging te doen was, ebde de solidariteit snel weg. Alleen Anton Constandse met zijn uit de SAJO voortgekomen blad *Alarm* en Johan Lodewijk bleven de daders van de bomaanslag en hun motieven verdedigen.

Voor de rechtbank deed Kooijman geen enkele poging om zich aan de verantwoordelijkheid voor de aanslag te onttrekken. De bom was een signaal om in opstand te komen. Of zoals Constandse het formuleerde: 'Wat Machno voor Rusland en Hölz voor Duitsland was, poogden Kooijman en Van der Linde te zijn voor het duffe landje van de Droogstoppels. Ze zijn erin geslaagd de gevangenis nog geestelijk te overwinnen – maar het is hun niet gelukt de geesten van de proletariërs zo om te wentelen dat deze zouden begrijpen dat partijen en vakorganisaties hun vijanden waren en dat de ware revolutie niet haar vestiging zocht in de gewapende staat, maar in het gewapende bedrijf. En daarmee is de revolutionaire gedachte tot het proletarisch anarchisme van de daad gekomen.'

Jo de Haas, die tijdens de verhoren een zwak moment gehad moest hebben, werd wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken. Het SAJO-lid Eekhof, die Kooijman getipt had waar hij springstof zou kunnen krijgen, kreeg een jaar cel. Leen van der Linde werd veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf. Als hoofddader kreeg Kooijman de zwaarste straf, zes jaar zonder aftrek van voorarrest, die hij in Leeuwarden uitzat. (Elders in dit nummer beschrijft Martin Smit in een afzonderlijk artikel Kooijmans verblijf in de Leeuwarder strafgevangenis.)

Deze gevangenis kende een uiterst streng regime: de gedetineerden werden ernstig beperkt in het contact met de

buitenwereld, bezoek (uitsluitend van naaste familie) werd slechts spaarzaam toegestaan, het schrijven van brieven was streng gelimiteerd, censuur de gewoonste zaak van de wereld. Contact met medegevangenen was verboden en werd in de praktijk ook vrijwel onmogelijk gemaakt. Zo werd hij wegens ordeverstoring bovendien extra gestraft met eenzame opsluiting ('De gemeenschap is niet goed voor Kooijman en Kooijman niet voor de gemeenschap', zei de gevangenisarts). Wel zag hij kans zich te bekwamen in de Duitse taal.

Het verhinderde hem niet om voortdurend in verzet te komen, telkens verzoeken en klachten indienend. Hij weigerde het verplichte kerkbezoek en ging in hongerstaking tegen de censuur en het verbod om bepaalde bibliotheekboeken te lenen, wat tot vragen van de SDAP in de Tweede Kamer leidde. Een tweede voedselweigering, in 1927, onder meer gericht tegen het censureren van zijn correspondentie, hield hij maar liefst vijf maanden vol.

Kooijmans navelstreng met de buitenwereld was Johan Lodewijk. Hoewel veel lezers van Constandses blad *Alarm* reageerden op de oproepen om kaarten naar hem te sturen, verhinderde de leiding van de strafgevangenis elk contact. Omdat Lodewijk zich voordeed als zijn zwager mocht hij echter met Kooijman corresponderen en hem ook bezoeken. Langs die weg bereikten zelfs enkele korte artikelen de kolommen van *Alarm*.

In april 1928 kwam Kooijman vrij. Voor een voorwaardelijke invrijheidsstelling was hij niet in aanmerking gekomen, hoogst waarschijnlijk omdat hij eerder had gedreigd de ministers van justitie Heemskerk en Donner iets aan te zullen doen. De zogeheten huisgratie van enkele maanden had hij, evenals reclasseringshulp, geweigerd.

ALARM

Onverminderd zette Kooijman nu zijn politieke activiteiten voort. Zo werkte hij actief mee aan *Opstand* en *Recht voor Allen*, anarchistische bladen die in de lijn van het inmiddels opgeheven anarchistische maandblad *Alarm* het syndicalisme bestreden en bedrijfsbezetting bepleitten. Die scheiding der geesten in de anarchistische beweging bleek nog eens overduidelijk op de Pinkster-Mobilisatie die voormalige Alarm- en Mokerjongeren in 1931 in Schoorl organiseerden. Constandse en Kooijman benadrukten er hun inmiddels bekende opvattingen dat alleen het bezetten van bedrijven kon uitmonden in een sociale omwenteling en dat niet een vakorganisatie, zelfs niet een syndicalistische, maar alleen angst voor revolutie de bourgeoisie tot concessies zou dwingen. Er vonden heftige discussies plaats, vooral met de anarchosyndicalist Albert de Jong, maar het resultaat was toch dat de aanwezige tegenstanders van politieke partijen en vakbewegingen het besluit namen om zich in een nieuwe organisatie te verenigen. Op voorstel van Kooijman en diens geestverwant en latere vriend Leo Hornstra werd daarbij gekozen voor de oude naam Alarm.

Moeizamer echter verliep Kooijmans zoektocht naar een baan. Hoewel hij had bewezen een uitstekend vakman te zijn bleef zijn verleden hem parten spelen. De politie schaduwde hem, eerst in Rotterdam waar hij tijdelijk bij zijn familie was ingetrokken, en vanaf 1929 – inmiddels getrouwd met Mar Olthoff – in zijn oude woonplaats Den Haag. En de bedrijven, zoals de ARM, waar hij solliciteerde, waren bang dat hij sabotage zou plegen.

Zo rijpte bij Kooijman het plan om naar Sovjet-Rusland te gaan, waar een geforceerde industrialisering plaats vond en een groot gebrek was aan technici. Hoewel hij al bijna tien jaar daarvoor gebroken had met het partijcommunisme, liet het idee weer aan de slag te kunnen gaan in zijn oude beroep hem niet los. Daarom spraken hij en zijn vrouw in de zomer van 1928 met Louis de Visser, communistisch Tweede Kamerlid. Maar ze kregen van hem te horen dat ze er niet welkom waren. (Omdat de CPN in de meidagen van 1940 uit voorzorg haar archief vernietigde, valt niet te achterhalen of De Visser daadwerkelijk Moskou over het voornemen van Kooijman inlichtte. Wel is een in het Duits geschreven sollicitatiebrief van Kooijman bewaard gebleven.)

In die zelfde tijd besloot Kooijman samen met Van der Linde, die ondertussen een opleiding tot automonteur had gevolgd, een garagebedrijfje te starten. Met een knipoog naar de gelijknamige anarchistische jongerengroep noemden ze hun in Aalsmeer gevestigde garage De Moker. Hoewel er op dat moment in Nederland al tienduizenden automobielen rondreden kwam het bedrijf niet van de grond. Niet zo zeer vanwege economische tegenwind, maar vooral omdat geen enkele bank het tweetal – vrijwel zeker vanwege hun politieke verleden – krediet wilde geven.

WERKLOOSHEID

Zo belandde Kooijman in 1929 volstrekt ongewild als werkloze in de steun, die verstrekt werd door Maatschappelijk Hulpbetoon (de toenmalige gemeentelijke dienst sociale zaken), in de volksmond vaak Hongerbetoon genoemd. Voor zo'n minimumuitkering moest een werkloze zich iedere dag een of twee keer melden bij het stempellokaal. En bovendien werden de werklozen door middel van huisbezoeken continu gecontroleerd in hun doen en laten. Ook was er de werkverschaffing. Zo werd Kooijman te werk gesteld op projecten in het oosten van het land. Maar herhaaldelijk was hij als vertrouwensman weer snel terug in Den Haag om er de klachten en eisen van de tewerkgestelden over te brengen. Toenmalig wethouder van sociale zaken Willem Drees (SDAP) weigerde hem echter stelselmatig te woord te staan.

In juni 1930 ging hij demonstratief in hongerstaking nadat zijn steun was ingehouden en hij ook was uitgesloten van de werkverschaffing. Die actie bleef niet onopgemerkt. Het populaire weekblad *Het Leven* drukte zelfs een foto van hongerstaker Kooijman af. Na een korte opname in het ziekenhuis kregen Kooijman en zijn gezin weer een uitkering. In de jaren 1931 en 1932 stond hij op de Haagse markt, waar hij met een vriend pantoffels verkocht.

Na de Pinkster-Mobilisatie in Schoorl vond in de zomer van 1931 de oprichting plaats van het Landelijk Verbond van Alarmgroepen. Tot de oprichters, naast Kooijman en Hornstra, behoorden onder meer Bart Haan, Roel Drenth, Siem Korper en Antje Stevens. Al spoedig speelden Joop Richter en Bertus Hooijberg een belangrijke rol in het verbond dat na verloop van tijd zo'n kleine tweehonderd leden telde, waarvan de meesten in Amsterdam woonden en verder onder meer in Den Haag, Rotterdam, Utrecht, IJmuiden, Wieringen en omgeving, en in de provincies Drenthe en Groningen.

Opmerkelijk is dat Anton Constandse

niet bij de oprichting van het verbond betrokken was en er ook geen lid van werd. Zijn medewerking bleef beperkt tot het houden van enkele lezingen voor lokale Alarmgroepen en het schrijven van twee brochures – *De revolutie die nadert* (1931) en (onder het pseudoniem Dr. A. Elsee) *De universiteit jubileert* (1932) – die door de Alarmbeweging werden uitgegeven. Hoewel Leen van der Linde evenals Kooijman in 1928 actief was geweest in de redactie van het blad *Opstand* had deze geen enkel contact met het nieuwe verbond. Hij keerde zelfs in het begin van de jaren dertig terug naar de CPN en zou volgens enkele bronnen tijdens de oorlogsjaren chauffeur van Rijkscommissaris Seyss-Inquart geweest zijn. (Waarschijnlijk was dit een dekmantel voor inlichtingenwerk voor de groep van zijn partijgenoot Daan Goulooze.)

Na het oprichtingscongres ging er enige tijd overheen voordat de Alarmisten naar buiten traden. Begin 1932 verscheen een beginselverklaring. In dit manifest 'Wat willen de Alarmisten?' lag het accent – niet onverwacht – op bedrijfsbezetting. De Alarmisten, zo viel daarin te lezen, 'streven naar een staatloze gemeenschap (en) zijn zich volkomen bewust dat dit alleen is te verwezenlijken door opheffing van het privaatbezit en vernietiging van de klassentegenstellingen.'

Niet veel later was de Alarmbeweging voldoende gegroeid om een eigen, tweewekelijks verschijnend, blad te kunnen uitgeven. Kort voor de Pinkster-Mobilisatie 1932 in Amersfoort verscheen het eerste nummer van *Alarm*, 'Uitgegeven door het Landelijk Verbond van Alarmgroepen' (veelal als 'het tweede' *Alarm* aangeduid, na het gelijknamige blad van Constandse in de jaren twintig). Tot juni 1933 zouden er tweeëntwintig afleveringen van het blad verschijnen. Het telde steeds vier pagina's in groot formaat en kostte een cent per exemplaar. Van de oplage van zo'n duizend stuks werd het grootste deel via colportage afgezet. En onbetwist drukte Kooijman, in ieder geval tot zijn arrestatie in februari 1933, een sterk stempel op *Alarm*. (Een nieuwe serie van *Alarm*, nu als een enkele bladzijden per nummer tellend maandblad en als 'Uitgave van de Alarmisten', omvatte 34 nummers en verscheen van januari 1937 tot en met oktober 1939. De rol van Kooijman in dit 'derde' *Alarm* was veel minder dominant. Feitelijk fungeerde Bart Haan als hoofdredacteur. Joop Richter trad in het najaar van 1937 af als redactiesecretaris omdat hij een baan in een jeugdherberg gevonden had.)

Het eerste nummer van *Alarm* (Pinksteren 1932) opende met de oproep om tot 'revolutionaire daden' over te gaan, dat wil zeggen het onteigenen van de heersende klasse. Opmerkelijk was een artikel van Henk de Groot, die uitlegde dat in crisistijd staken een inmiddels achterhaald strijdmiddel was geworden. De bourgeoisie lokte juist stakingen uit om op die manier arbeiders gemakkelijk te kunnen ontslaan. Kooijman stelde vast dat geweld als zodanig nooit goed of slecht was, maar dat zoiets bepaald werd door de omstandigheden. Revolutionair protest van de arbeidersklasse was nu niet meer zinvol, revolutionair geweld daarentegen was veel doeltreffender. Daarom had het proletariaat het recht om in eigen beheer genomen bedrijven met alle middelen te verdedigen. En aan het slot van zijn artikel bepleitte Kooijman ook het ontvoeren van leden van de bourgeoisie, zoals dat ruim tien jaar eerder al bedacht was.

CARMEN

Hoewel *Alarm* geregeld opriep tot acties, ook onwettige, liet justitie de Alarmisten aanvankelijk ongemoeid. Maar in 1932 veranderde die houding. Dat was niet lang na de oprichting van het Nationaal Crisis-Comité (NCC), een liefdadigheidsorganisatie van de bourgeoisie, die in november 1931 door de jonge prinses Juliana was geïnstalleerd. Het geld moest vooral van giften van particulieren komen, maar dat ging vaak moeizaam. Met feestelijke straatcollectes en een optreden van de zwarte danseres Josephine Baker moest de burgerij tot goedgeefsheid worden aangezet. Maar al spoedig trad collectemoeheid op. Enkele jaren later ging het comité roemloos ten onder.

Plaatselijke afdelingen van het NCC verstrekten aanvullende steun voor kleding, schoeisel en dekens aan straatarme gezinnen. Maar de betutteling van het comité werd als ergerniswekkend ervaren. Controleurs kwamen bij de aanvragers thuis kijken of zulke steun wel strikt noodzakelijk was. Een nieuwe jurk of nieuw kostuum kon je alleen krijgen als het comité had vastgesteld dat je oude kleren totaal versleten waren. De strenge controles zetten kwaad bloed en ook de blikken vlees en soep, die verstrekt werden, waren weinig geliefd. Vandaar dat een variant op het bekende lied 'Bei mir bist du schön' populair werd (Bei mir bist du schön, we leven van de steun. We leven van het crisis-comité. We eten vlees uit blik, van een bedorven sik. We eten groentesoep, zo dun als koeienpoep).

Alarm speelde op die onvrede in door de uitgave van een pamflet, dat getiteld

was ‘Schennis der Eerbaarheid’. Het meest in het oog springend van het pamflet was de spotprent, waarin de activiteiten van het NCC en de initiatiefneemster ervan, kroonprinses Juliana, op de hak genomen werden. De onder de tekening geplaatste tekst (‘Lasz mich einmal deine Carmen sein’), waarmee een als Carmen afgebeelde Juliana werd bespot, was ontleend aan een melodietje uit de Duitse UFA-film *Einbrecher* (1930). De film gaat over een gentleman-inbreker, op de spotprent voorgesteld als het Kapitaal, van wie Carmen gecharmeerd lijkt te zijn. Tegelijk houdt ze een rund, dat waarschijnlijk symbool staat voor een onwetend proletariaat, zoet met een bosje hooi.

Op de achterkant van het pamflet stond een verklarende tekst over het NCC (‘… dat de arbeiders afhoudt van de noodzakelijke strijd voor het gehele proletariaat’). Ook werd vermeld dat het pamflet een uitgave was van het Verbond van Alarmgroepen.

De tekenaar van de prent was Luc(as) Kisjes, die met Luck signeerde. Hij was geboren in 1902, weigerde de militaire dienstplicht en was werkzaam als onderwijzer. Kisjes had in de jaren twintig veel getekend voor de Mokerbeweging, nadien voor de Alarmisten.
Enkele Carmen-posters hingen voor het raam van de Hooiboot aan de Grasweg in Amsterdam-Noord. De boot was het

‘hoofdkwartier’ van de Amsterdamse Alarmgroep en werd bewoond door Bertus Hooijberg. Het leverde hem – ondanks, of misschien dankzij, het optreden van de sociaaldemocratische politiek tekenaar Albert Hahn als getuige à décharge – een maand gevangenisstraf op wegens opruiing en belediging van het Koninklijk Huis. Een lessenaartje werd in beslag genomen, maar de politie zocht tevergeefs naar de tekenaar en de clichémaker van de prent.

REPRESSIE

Niet veel later, in februari 1933, sloeg de repressie breed toe. In Den Haag deelden de Alarmisten een opruiend manifest uit, waarin opgeroepen werd om de magazijnen te bestormen, maar nu grepen politie en justitie hard in (zoals verderop in dit artikel valt te lezen). Nog meer commotie veroorzaakten de vlugschriften die de Alarmisten onder meer in Amsterdam en Den Helder verspreidden.
Waar ging het om? Op 4 februari was de kruiser De Zeven Provinciën op de rede van Olehleh (Atjeh) door de – lagere – bemanning gekaapt. Het was een daad van protest van het Indonesische personeel, dat voor de derde keer in korte tijd geconfronteerd werd met een loonsverlaging. Minister-president Colijn beschouwde de muiterij als een ernstige ondermijning van het overheidsgezag en reageerde met het zwaarste vergeldingsmiddel: een waarschuwingsbom die voor het schip had moeten vallen, maar een voltreffer werd. Er vielen drieëntwintig doden en vele zwaargewonden.
Links Nederland – inclusief de sociaaldemocraten – stond op zijn achterste benen. Allerlei politieke partijen en andere politieke organisaties protesteerden tegen deze gewelddaad en Colijn en zijn regering reageerden daarop weer met veel verboden en streng optreden door politie en justitie. Bovendien werden voor alle functies bij defensie, en in een wat later stadium voor alle overheidsfuncties, burgers met vooruitstrevende politieke opvattingen en zij die actief waren in vredesorganisaties geweerd. Dat alles om Colijns repressieve gezags- en ordebeleid vorm te kunnen geven.
Alarm schreef dat ‘de ondermijning van staat en gezag – de steunpunten van het kapitalisme’ op de kruiser de volle sympathie van de Alarmisten had. Kort na het gooien van de bom vervaardigde en verspreidde de Amsterdamse Alarmgroep – in een oplage van tienduizend exemplaren – dan ook het manifest ‘Alarm voor de daad’ tegen het regeringsoptreden. Tijdens de verspreiding in Amsterdam werden Ferry van der Roest en Frans van der Donk, ondanks fel verzet van andere Alarmisten, naar een politiebureau afgevoerd. Geprobeerd werd ook om deze manifesten aan het marinepersoneel in Den Helder uit te delen. Daarbij werden onder anderen de Alarmisten Ludzerd Bos, Roel Drenth, Rense Holtjer en Piet Laros door de politie gearresteerd. Drenth begon een voedselweigering, waaraan hij als suikerpatiënt bijna overleed. Eind maart werden hij en zijn Noord-Hollandse kameraden veroordeeld tot drie maanden cel.
‘Alarm!!’ stond er boven een nieuw vlugschrift dat de Alarmisten in die dagen verspreidden. Het begon als volgt: ‘Arrestaties zijn aan de orde van de dag. Huiszoekingen vinden overal plaats. Tientallen revolutionairen zijn gevangen genomen, waarvan enkelen reeds zijn veroordeeld op valse getui-

genverklaringen.' En verderop: 'De heersers zijn opgeschrikt door het gebeuren met de Zeven Provinciën als voorbeeld tot bedrijfsbezetting. Wie dan ook de bezetting der bedrijven en de onteigening der kapitalisten propageren, worden zwaar gestraft, omdat dan de buit der roofridders hen weer zou ontglippen. De pers verzwijgt dit alles.'
Uitgebreider werd dit protest op schrift gesteld in een waarschijnlijk in juni 1933 door het Verbond van Alarmgroepen uitgebracht pamflet 'Er zijn arbeiders gearresteerd in Nederland'. De prijs van dit acht bladzijden tellende pamflet bedroeg een cent. Hierin werd onder meer aandacht besteed aan de processen tegen Roel Drenth en Piet Kooijman, als voorbeelden van de repressiegolf tegen de Alarmisten (' Vele kameraden zijn … reeds gearresteerd en tot langdurige straffen veroordeeld, omdat zij het bestaande stelsel bedreigen. 19 propagandisten stonden voor de rechtbank, met gevolg dat reeds een 13-tal zijn veroordeeld tot in totaal twee-en-een-half jaar gevangenisstraf en 6 maanden voorwaardelijk. De andere 6 propagandisten hebben een eis tegen zich horen uitspreken van in totaal 4 jaar en 5 maanden.')
Het was duidelijk dat de Alarmisten de strijd tegen Colijn en zijn kapitalistische vrienden hadden verloren. Lukraak werden Alarmisten gearresteerd, waaronder ook colporteurs van het blad *Alarm*, zoals Willem Woudt uit Nieuwe Niedorp. En soms begonnen ze na hun arrestatie met een voedselweigering, zoals Cees Oderkerk uit Rotterdam. Na de uitgave van *Alarm* van 24 juni 1933 (nummer 22) hield het blad op te bestaan. Financieel en qua menskracht konden de Alarmisten, althans voorlopig, geen kant meer op. Nog net op tijd had Hornstra kans gezien om in de laatste nummers van het blad te berichten over de ontwikkelingen rond de in Berlijn gearresteerde brandstichter Rinus van der Lubbe en hem namens de Alarmisten een solidariteitstelegram te sturen.

MARX

Hoewel men in Kooijmans artikelen wel verwijzingen naar Proudhon, Bakoenin en Stirner tegenkomt, was Marx toch zijn belangrijkste inspiratiebron. Vooral op latere leeftijd sprak hij ook lovend over de Duitse materialistische filosoof Feuerbach. En hoewel hij al sinds 1920 actief was in de anarchistische beweging noemde hij zich zelden anarchist, maar meestal revolutionair of Alarmist. Terecht is gesteld dat zijn opvattingen voor een deel verwant waren aan die van de radencommunisten. Zelfstandige strijd van de arbeiders in de bedrijven, was zijn credo.
Begin februari 1933 verspreidden enkele Alarmisten op straat in Den Haag een 'Opruiend Manifest aan alle Arbeiders'. Het was behalve door Kooijman mede ondertekend door Bart Haan, Joop Richter en Ferry van der Roest. Het manifest was overigens al eerder, als een door Bart Haan ondertekend artikel, in nummer 8 van *Alarm* (8 oktober 1932) verschenen. De belangrijkste boodschap in het manifest was dat er in werkelijkheid helemaal geen crisis was. Er waren voldoende levensmiddelen in voorraad, zodat iedereen – ook arme werklozen – naar behoefte kon consumeren. Daarom werd opgeroepen de magazijnen te bestormen en te nemen wat men nodig had.
In een tweede manifest, met Kooijman als enige ondertekenaar, was de toon nog scherper, maar de boodschap dezelfde. Ook werd opgeroepen de bezitters te onteigenen. Kort daarna werden Haan, Kooijman en Richter wegens opruiing vastgezet en dreigden ze celstraffen van negen maanden te krijgen. In hun woningen werd (tevergeefs) gezocht naar wapens en bommen. Half mei hoorde Kooijman, een gevangenisstraf van een half jaar, zonder aftrek van de vier maanden voorarrest, tegen zich eisen. Haan en Richter kregen vergelijkbare straffen. De Alarmisten Buitelaar, Meijer en Westra die de pamfletten verspreid hadden en daarbij luidkeels 'neemt, neemt!' geroepen hadden, werden eveneens veroordeeld. En net als in Leeuwarden weigerde Kooijman tijdens zijn detentie in Den Haag een tijd lang om te eten.

Gedurende de tien maanden die Kooijman in 1933 in gevangenschap doorbracht begon hij steeds sterker aan een aantal stellingen van Marx te twijfelen. Hij had ervaren dat aan de ene kant voedsel werd doorgedraaid, locomotieven op graan liepen en koffiebonen in zee gestort werden, terwijl aan de andere kant miljoenen arbeiders op straat waren gezet en daardoor inmiddels in armoede leefden. Kooijman vroeg zich dan ook af of er wel sprake was van schaarste als er zoveel voedsel in voorraad was dat niemand gebrek behoefde te lijden. En tegelijk was er ook een (grotere) tegenstelling ontstaan tussen werkenden en werklozen.
Een eerste aanzet tot Kooijmans veranderde visie op de maatschappelijke ontwikkelingen was overigens al te vinden in zijn verdediging voor de rechtbank in Den Haag, waar hij – zoals eerder vermeld – met enkele andere Alarmisten terecht stond wegens opruiing ('Bestormt de magazijnen en neemt wat gij nodig hebt'). Niet meer de proletarische revolutie stond centraal, maar ieders recht op consumeren, ook voor wie werkloos was geworden.
Daaruit trok Kooijman nu de conclusie dat de arbeidersklasse haar revolutionaire betekenis voor de toekomst had verloren. Niet meer de arbeid van het proletariaat, maar de vooruitgang van de techniek was de stuwende kracht achter de maatschappelijke ontwikkelingen geworden. Het kapitalisme, dat bewust schaarste schiep (en zodoende aan de macht kon blijven), probeerde daardoor te verhullen dat het steeds groeiende productievermogen ieders behoeften kon bevredigen. Waaruit weer volgde dat de techniek het werken en het eten van elkaar gescheiden had.
De voorspelling dat het groeiende productievermogen de bestaande maatschappelijke verhoudingen zou veranderen vindt men terug in de zogeheten Alarm-stellingen die Kooijman in 1934 formuleerde. In de toekomst zou het niet meer gaan om bepaalde maatschappelijke groepen (klassen), maar kreeg de soort (de mensheid) prioriteit. Schoorvoetend volgden de Alarmisten Kooijmans ommezwaai, die hij een jaar later toelichtte en uitwerkte in de brochure *Heden, Verleden en Toekomst in Zakformaat*, met de ondertitel 'Over soort en soortgenoten'.
De opvatting dat de economische ontwikkeling bepalend is voor een cultuurpatroon bleef Kooijman trouw, maar tegenover Marx' historisch-materialisme stelde hij nu een materialistisch determinisme. Hij verweet Marx af te wijken van de dialectische methode ('Het historisch-materialisme is kwakzalverij'), omdat deze de arbeidersklasse niet tegelijk met het kapitalisme ten onder liet gaan. Zowel de these als de antithese, zowel de klasse van de kapitalisten als

die van het proletariaat zouden immers haar einde vinden in de synthese. Het proletariaat kon daarom onmogelijk morgen op aarde heersen, zoals de arbeidersbeweging voorspelde. Vandaar ook dat de klassenstrijd zinloos was geworden. De arbeidersbeweging was zelfs reactionair geworden, omdat ze belang had gekregen bij het behoud van het kapitalisme, aldus Kooijman.

GEDEKLASSEERDEN

De toekomst was nu aan degenen die uit het productieproces gestoten waren – werklozen en verpauperde middenstanders – en dus uit hun klasse gevallen waren. Deze gedeklasseerden, een term die Kooijman aan Marx en Bakoenin ontleende, vormden een voorhoede omdat ze vooruitgrepen naar de overvloed aan goederen die door het toenemende productievermogen mogelijk was geworden. Relatieve tekorten aan voedings- en genotsmiddelen waren inmiddels omgeslagen in potentiële overvloed. Ieder had dus recht op het bevredigen van zijn of haar behoeften. En onvermijdelijk zou het parool van de gedeklasseerden 'neem en eet' zijn, schreef Kooijman.

Als activist nam Kooijman de gelegenheid te baat om zijn theorie in praktijk te brengen. Met een paar potige werklozen ging hij bij een groot kruideniersbedrijf uitgebreid inkopen doen en verwees hij voor de betaling naar Maatschappelijk Hulpbetoon. Maar de door de bedrijfsleiding gealarmeerde politieagenten grepen niet in. Ook aten hij en zijn vrouw bij een populair restaurant. Toen het op afrekenen aankwam zei hij dat hij als werkloze de rekening onmogelijk kon betalen. Maar het restaurant accepteerde het en liet hem verder ongemoeid. 'Ik wilde aantonen dat de werkloze, de gedeklasseerde, net zo goed recht op consumeren heeft', vertelde Kooijman me een jaar voor zijn overlijden. Maar doordat bedrijven en politie niet of nauwelijks reageerden op zijn acties ontstonden er geen heftige discussies, laat staan rellen, waar publiek op afkwam. Hoewel het geenszins de bedoeling was zijn acties in het geheim te bedrijven en Kooijman juist arrestatie wilde uitlokken, werd zijn 'proletarisch winkelen' dus feitelijk doodgezwegen.

Rinus van der Lubbe, die in februari 1933 als signaal aan het proletariaat de Rijksdag in Berlijn in brand stak en Piet Kooijman hebben elkaar nooit ontmoet. Toch herkende Kooijman in de jonge radencommunist uit Leiden direct een geestverwante revolutionair van de daad en sprak en schreef hij sindsdien steeds met veel waardering over hem. In januari 1934 – een paar dagen nadat Van der Lubbe terechtgesteld was – verspreidde de Amsterdamse Alarmgroep in een oplage van tienduizend exemplaren (en nadien nog eens evenveel exemplaren in een kleiner formaat) een hoogst waarschijnlijk door Kooijman geschreven pamflet met daarin een door Luc Kisjes vervaardigde lino met het portret van Van der Lubbe. De aanhef van het pamflet – 'Door socialisten en communisten verraden! Door de fascisten vermoord!' – was al veelzeggend.

Ondertussen verging het de werkloze Kooijman en zijn gezin financieel verre van voorspoedig. In 1936 konden Piet en Mar de (kantoor)boekhandel van Jacques Krul in de Haagse Wagenstraat overnemen. Krul, die naar Zuid-Afrika emigreerde, was in anarchistische kringen een bekend dichter. Dankzij gemeentesecretaris mr. J.J. Boasson – die waarschijnlijk revolutionair-socialistische sympathieën koesterde en de Haagse Alarmist steeds zo veel als hij kon had gesteund – kreeg Kooijman een half jaar voorschot op zijn uitkering en kon Krul betaald worden voor de inventaris van de boekhandel.

Maar de winkel leverde heel weinig op. Nog het best verkochten de uit Frankrijk afkomstige pikante blaadjes die toen voor 'pornografie' doorgingen. Maar nadat de zedenpolitie was langs geweest konden die blaadjes niet meer open en bloot over de toonbank gaan en liep de verkoop sterk terug. Daarentegen waren de Duitse naaktcultuurbladen wel toegestaan.

In het voorjaar van 1940 besloten Piet en Mar de slecht lopende winkel te sluiten. Zo kwam Kooijman weer in de werkverschaffing terecht. Als werkloze werd hij ingezet bij het bewaken van de schuilkelders van de gemeente Den Haag. En waarschijnlijk was het aan zijn reputatie als actievoerder te danken dat hij tijdens de eerste maanden van de Duitse bezetting niet naar een van de werkverschaffingsprojecten werd uitgezonden.

ONDERDUIK

Maar aan het eind van dat jaar dreigde de situatie ingrijpend te veranderen. Hoewel het al langer verplicht was om werk in Duitsland aan te bieden zetten de arbeidsbeurzen de werklozen aanvankelijk niet onder druk om dergelijke arbeid te accepteren. Maar na verloop van tijd nam de pressie van Duitse kant dusdanig toe dat voor mensen zonder werk uitzending over de grens onontkoombaar werd. Bij weigering zou de uitkering gestopt worden. Uitkomst bracht Kooijmans vriend, de psycholoog Leo Hornstra, die bij De Bijenkorf werkte. Hij zag kans om Kooijman een baan bij de beveiligingsdienst van de Haagse vestiging van dat warenhuis te bezorgen.

Er was echter nog een hindernis te nemen: voor alle beveiligingsfuncties was een fiat van de politie nodig. Met dat doel bezocht Hornstra de Haagse hoofdcommissaris mr. P.M.J.C. Hamer, een berucht NSB'er. Hamer deed er alles aan om de Haagse politie om te vormen tot een nationaalsocialistisch modelcorps, voerde een eigen documentatiedienst in die als verlengstuk van de Sicherheitspolizei fungeerde en onderhield nauwe banden met de Abwehr, de spionage-afdeling van de Wehrmacht. Hornstra zette uiteen dat Kooijman zijn leven lang een fel tegenstander was geweest van het kapitalisme, dus ook van het Engelse! Een politieman kwam nog met Kooijmans dossier aandragen, maar Hamer gaf zijn toestemming. Zo kon Kooijman in april 1941 in dienst treden van De Bijenkorf.

Overigens was het warenhuis ondertussen in grote problemen geraakt. Al voor de oorlog was De Bijenkorf als 'joods bedrijf' mikpunt van de NSB geworden. De eigenaren en directeuren waren in grote meerderheid van joodse huize, evenals een flink deel van het personeel. Kort na de Duitse inval in mei 1940 besloten de eigenaren een niet-joodse directie aan te stellen. Maar die vrijwillige arisering vond de NSB onvoldoende. Ze bleef ageren tegen het warenhuis en eiste dat ook het eigendom en het personeelsbestand aangepakt werden.

De stakingen van 25 en 26 februari 1941 in Amsterdam verschaften de nationaalsocialisten de gewenste munitie. Omdat veel personeelsleden van de Amsterdamse vestiging uit solidariteit met de stakende trambestuurders en fabrieksarbeiders het werk hadden neergelegd moest De Bijenkorf in de loop van de

ochtend van de 25ste de deuren sluiten. De volgende dag echter wist de politie met geweld de staking van het personeel te breken en ging het warenhuis weer open. Door de Duitse bezetter werden die gebeurtenissen aangegrepen om enkele dagen later de directie buitenspel te zetten door het benoemen van een zogeheten Verwalter. De aandelen kwamen in het bezit van een Duitse textielonderneming. Van de joodse personeelsleden wisten uiteindelijk slechts weinigen te overleven.

Ook Frits Isaac, de na mei 1940 afgetreden joodse directeur van De Bijenkorf in Den Haag, onderkende na de Februaristaking de ernst van de situatie en besloot met zijn vrouw en drie kinderen een onderduikadres te zoeken. Hornstra bedacht dat ze onderdak zouden kunnen vinden bij het gezin Kooijman. Toen alles voor de onderduik in gereedheid was gebracht zag Isaac toch nog kans om met zijn gezin naar Zwitserland te ontkomen. Dit overigens dankzij door Hornstra bemachtigde valse papieren.

Van andere verzetsdaden van Kooijman is niets bekend, evenmin als – het andere uiterste – van een lidmaatschap van de NSB. Dat laatste komt aan de orde in een verslag over de (vooroorlogse) anarchistische beweging in Nederland dat de SS Aussenstelle Amsterdam op 24 januari 1943 aan de Sicherheitspolizei und SD in Den Haag verstuurde. In die rapportage wordt over Kooijman gesteld dat deze 'naar men zegt tegenwoordig lid van de NSB (zou) zijn'. Voor die bewering is echter geen bewijs gevonden. Zo'n lidmaatschap van de NSB – of zelfs sympathie voor het nationaalsocialisme – zou volledig in strijd zijn geweest met Kooijmans sociale filosofie. Het op schaarste gebaseerde kapitalisme in al zijn varianten koerste immers op zijn ondergang af door de technische vooruitgang die een overvloed aan goederen mogelijk maakte.

Afgezien van het feit dat enkele (kader-) leden van de Alarmbeweging na mei 1940, en sommigen van hen al eerder, tot de NSB dan wel tot andere nationaalsocialistische organisaties toetraden kan niet ontkend worden dat de antifascist Kooijman zich na 1933 enkele malen in het openbaar op zijn zachtst gezegd onvriendelijk uitliet over 'het jodendom'.

Het meest in het oog springend in dat opzicht was een voordracht die hij begin 1936 in Alkmaar hield en waarvan de tekst ('Over de jodenhaat') werd afgedrukt in het weekblad *De Arbeider*. Het lokte boze reacties uit van onder anderen de Leeuwarder anarchist Sal de Jong, die na de oorlog actief zou worden in de zionistische beweging en van Anton Constandse, met wie de vriendschap al wat eerder in de jaren dertig was verwaterd. Die uitlatingen – nota bene niet lang nadat de bekende Duitse anarchist van joodse huize Erich Mühsam in het concentratiekamp Oraniënburg was vermoord – begreep Leo Hornstra, die in die tijd nauw met Kooijman bevriend raakte, evenmin. Een halve eeuw later zei Hornstra me dat Kooijman beslist geen antisemiet was zoals Constandse had beweerd, maar dat hij diens van elke empathie gespeende opvattingen over joodse medeburgers op zijn minst raar vond.

Niet antisemitisch, maar wel degelijk weinig vriendelijk over het 'nationalistische joodse volk' was ook de vier bladzijden tellende tekst, die Kooijman in nummer 27 (maart 1939) van *Alarm* publiceerde. Die tekst met de titel 'Waarom komt het bestaan van het Jodendom en van het Christendom in gevaar?' was gebaseerd op een eerder gehouden lezing voor een afdeling van De Dageraad in Rotterdam-Zuid. Deze vrijdenkers werkten overigens regelmatig samen met de Alarmgroep in dat stadsdeel.

PROVOTARIAAT

Na de Tweede Wereldoorlog keerde *Alarm* en de beweging rond dat blad niet terug. Zoals ook al incidenteel gebeurd was in de jaren dertig publiceerde Kooijman nu regelmatig zijn commentaren en kritieken in het weekblad *De Vrije Socialist* van uitgever en redacteur Gerhard Rijnders. Hoewel Kooijman Rijnders' vrije socialisme te gezapig en Rijnders zelf te kleinburgerlijk vond, was deze plooibaar genoeg om Kooijman de ruimte te geven. Maar nadat Wim de Lobel in 1961 de redactie en de uitgeverstaken op zich had genomen en het blad bovendien had omgedoopt in *De Vrije*, nam de frequentie van Kooijmans bijdragen, ondertekend met PAK, zichtbaar toe.

In die tijd – de eerste helft van de jaren zestig – schreef Kooijman ook (weer) over allerlei aspecten en consequenties van zijn in de jaren dertig ontwikkelde maatschappijfilosofie. Het leidde, misschien meer nog dan bijna drie decennia eerder, soms tot heftige discussies met andere anarchisten in het weekblad (vanaf 1964 maandblad).

Medewerker en ook korte tijd een van de mederedacteuren van het blad in die jaren was Roel van Duijn, die medio 1965 een van de oprichters was van het anarchistische jongerenblad *Provo* en de daarmee verbonden provobeweging. Opmerkelijk is dat belangrijke elementen van Kooijmans Alarmisme in Van Duijns bijdragen aan *Provo* zijn terug te vinden. Daarbij gaat het om de ontwikkeling en invloed van de consumptiemaatschappij, de rol van de arbeiders – die nu als 'verslaafde consumenten' geen voortrekkersfunctie in de samenleving meer vervullen en samen met de kleine burgerij als zogeheten klootjesvolk aan de kant van de autoriteiten zijn komen te staan – alsmede de toenemende betekenis in de samenleving van de gedeklasseerden. *Provo* noemde deze (eigentijdse) gedeklasseerden het provotariaat en verstond daaronder het conglomeraat van provo's, nozems, studenten, beatniks en kunstenaars dat evenals de vooroorlogse werklozen niet actief betrokken is bij het productieproces. Dit provotariaat was de avant-garde van de homo ludens, de spelende mens, die zich in het komende cybernetische tijdperk zou ontwikkelen.

Hornstra schreef over Kooijman dat hij terecht van eenzijdigheid is beticht en dat hij zich beperkend tot de ontwikkelingen in de westerse wereld geen oog had voor wat daarbuiten gebeurde. In dat opzicht was hij de tegenpool van een andere anarchist en tijdgenoot: Bart de Ligt. Toch benadrukte Kooijman, ondanks al zijn rechtlijnigheid en gebrek aan nuances, dat ieders recht op vrije consumptie restricties kent. Het ging hem om normale behoeftebevrediging, zonder luxe en zonder tekort doen van andere consumenten. Het is een aspect van de – in de ogen van sommigen – stirneriaanse activist en filosoof dat misschien wel kropotkiniaans kan heten.

Kooijman heeft niet meer meegemaakt dat allerlei marxisten afscheid van het proletariaat namen, zoals hij al een halve eeuw daarvoor had gedaan. En ook dat consumptiepatronen sterk bepalend in de hedendaagse samenleving geworden zijn. Evenmin heeft hij kunnen horen

OPRUIEND
MANIFEST AAN ALLE ARBEIDERS

Crisis? Onzin, leugen en verraad!

Crisis is een modewoord geworden, een woord, dat voor elk toepasselijk is en waar elk zich op kan beroepen. De werkelijkheid is, dat er van alle levensmiddelen en verbruiksartikelen zooveel in voorraad is, dat niemand gebrek behoeft te lijden.

Crisis?

Zeker het kapitalisme is in moeilijkheden geraakt, dat is alles. En deze moeilijkheden tracht men natuurlijk zooals altijd af te wentelen op de ruggen der arbeiders.

Crisis?

Zeker maar voor de arbeidersklasse behoefde er geen crisis te wezen, want nog nooit is het in de wereldgeschiedenis voorgekomen, dat er zooveel producten voor het gebruik gereed lagen als thans.
En nu crisis, als er van alles genoeg is.?
Wij herhalen het: Onzin, leugen en verraad.
Men wil thans herstel van het kapitalisme door planmatige productie-ordening. Partij en vakorganisatie wijzen de bourgeoisie den weg, hoe het moet. Zij immers hebben herstel noodig.
Het kapitalisme is bloeiend, wanneer er een tekort is. Partij en vakbeweging eveneens.
Zij alle parasiteeren op de armoede en ellende van een groot deel der arbeidersklasse.
Moeten wij nog langer zoo'n stelsel dulden?
Neen, en nogmaals neen. Wij willen om den bliksem geen verzoening met de bourgeoisie, en daarom zeggen wij:
Gezien de machteloosheid van alle partijen en vakorganisaties;
Gezien het groote gevaar en onnut van staking, e.d.;
Gezien het toekomstig bankroet van het kapitalisme;
Gezien het steeds grooter wordende aantal werkloozen;

Arbeiders, klassegenooten weest paraat

Weigert, om als organisatie-slaaf datgene te doen, wat tegen Uw gedachten indruischt.
Weigert om nog langer als koelies naar de werkverschaffingen te worden gezonden.
Wordt wakker. — Eischt Uw rechten als mensch, en handelt dienovereenkomstig.
Vervloekt zij de kapitalistische klasse, die ons langzaam maar doelbewust naar den afgrond voert.
Vervloekt zij ook de politieke sjacheraars, de getrouwe dienstknechten der bezittende klasse, de dompers en verraders der arbeidersklasse. Schudt af, wat uw welzijn belemmerd of in gevaar brengt. Honger en koude te lijden, wanneer er levensmiddelen en kleeren genoeg zijn, is eveneens onmenschelijk.
Daarom neemt toch datgene wat voorradig is en waar ge recht op hebt. Naar den bliksem met Burgerlijk Armbestuur en Crisis-Comité waar partijen en organisaties zoo graag mee schermen.

In naam van Uzelve, Uw vrouwen en kinderen:

Bestormt de magazijnen en neemt wat gij noodig hebt

Wij Alarmisten propageeren de onteigening en vernietiging der bourgeoisie door het NEMEN van de productie en de productie-middelen.
Nemen is een gebiedende noodzaak geworden.
Haalt leeg de magazijnen en warenhuizen. — Neemt wat U toekomt en verdeel het.
Wij ruien U op tot daadwerkelijk verzet omdat dit de eenige kans is, om Uw geheele ondergang te voorkomen.
Wij ruien u op, om door plundering der magazijnen etc. mede te werken aan de vernietiging der bourgeoisie en aan de verwerkelijking van de

proletarisch economische revolutie.

Voor de Alarmisten:
P. KOOIMAN
B. HAAN
J. RICHTER
E. ROEST

Uitgave: Landelijk Verbond van Alarmgroepen.

dat in de jaren tachtig in sommige kringen zoals die van de kraakbeweging, waar het zogeheten proletarisch winkelen werd gepropageerd, zijn oude leus 'neem en eet' weer terugkeerde. (Overigens is het kraken van woonruimten eveneens op te vatten als een vorm van vrije consumptie.)
Niettemin kan het neem en eet-beginsel niet alleen efficiënter, maar ook praktischer toegepast worden dan op de manier die Kooijman propageerde. Ik ben van mening dat de invulling van dit in alle opzichten gerechtvaardigde beginsel in een post-schaarste samenleving gerealiseerd kan worden door het invoeren van een voor ieder geldend permanent basisinkomen.
Het begrip post-schaarste ontleen ik aan de in 2006 overleden Amerikaanse anarchist Murray Bookchin. Hij doelde daarmee niet op overvloed maar op het feit dat aan de objectieve voorwaarden om een ecologische maatschappij te realiseren momenteel voldaan is. De technische middelen om zich aan de steeds meer materiele behoeften scheppende markteconomie te ontworstelen, zijn nu beschikbaar.
Er is nog een reden om Bookchin te vermelden. Ook hij zag geen verscherpte proletarisering in de samenleving maar integendeel een proces van ontbinding van klassen, wat onmiskenbaar het gevolg is van het overstijgen van de traditionele schaarste-economie. Daarbij is de toekomst aan de gedeklasseerden, waarmee Bookchin degenen aanduidde die – al dan niet vrijwillig – gebroken hadden met kapitalistische waarden als (ongeremd) consumeren en carrière maken. Deze uit alle sociale klassen afkomstige déklasse vormde en vormt een in betekenis toenemende maatschappelijke groep. In bepaalde opzichten zou Kooijman daarom als een voorloper van Bookchin beschouwd kunnen worden.

BRONNEN EN LITERATUUR

Tot de belangrijkste bronnen over Piet Kooijman waarvan gebruik is gemaakt behoren het archief van P.A. Kooijman in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam (waarin zich onder meer de vrijwel complete jaargangen van het blad *Alarm* uit 1932-1933 en uit 1937-1939, alsmede de incomplete eerste jaargang van het blad *Recht voor Allen* uit 1930, vlugschriften en pamfletten van de Alarmisten, knipsels uit *De Vrije Socialist* daterend van de jaren dertig, veertig en vijftig van de vorige eeuw, bevinden), het archief van het Gevangeniswezen Friesland 1812-1953 in Leeuwarden, de rapporten van de Centrale Inlichtingendienst 1919-1940, de jaargangen 1961-1968 van het anarchistische weekblad, vanaf 1964 maandblad, *De Vrije*, en de herdrukken van de (maand)bladen *Alarm* (1922-1926) en *Opstand* (1926-1928), uitgegeven door Kelderuitgeverij, Utrecht.
Daarnaast zijn van belang de uitgaven: P.A. Kooijman e.a., *De revolutionaire daad* (1922), P.A. Kooijman, *Heden, Verleden en Toekomst in Zakformaat. Over soort en soortgenoten* (1935) en het tweedelige artikel 'De vooruitzichten der arbeidersbeweging' in het september- en het oktobernummer 1935 van het maandblad *Bevrijding*. Ook zijn gegevens ontleend aan de serie artikelen over het Alarmisme die ELHA (Leo Hornstra) in de tweede helft van de jaren dertig in *Bevrijding* publiceerde.
Bovendien is gebruik gemaakt van mondelinge en schriftelijke informatie van Anton Constandse, Henk de Groot, Leo (Lieuwe) Hornstra, Wim Jong, Mar Kooijman-Olthoff, Wim de Lobel, Joop Richter en Greetje Zorgman-Kooijman.
Het is niet mogelijk op deze plaats een volledig overzicht te geven van de literatuur die over het onderwerp is geraadpleegd. De belangrijkste studies en artikelen zijn: Jan Beishuizen en Evert Werkman, *De magere jaren. Nederland in de crisistijd 1929-1939* (1968); J.C.H. Blom, *De muiterij op de Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen in Nederland* (1975); Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism* (1974); Anton Constandse, *De Alarmisten 1918-1933* (1975); Anton Constandse, *De bron waaruit ik gedronken heb. Herinneringen* (1985); Roel van Duijn, *Het witte gevaar. Een vademecum voor provoos* (1967); Peter Ebbes, *Jo de Haas. Uit het leven van een propagandist voor de antimilitaristische, socialistische en vrije gedachte* (doctoraalscriptie 1984); Herman Franke, *Twee eeuwen gevangenen. Misdaad en straf in Nederland* (1990); Bert Gasenbeek, Rudolf de Jong, Pieter Edelman, *Anton Constandse. Leven tegen de stroom in* (1999); Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd* (1961); Ger Harmsen, *Daan Goulooze. Uit het leven van een communist* (1967); L. Hornstra, P.A. Kooijman. *Neem en eet. Bomaanslag en opruiing als sociale filosofie* (1967); Lieuwe Hornstra, *Het innerlijk gezicht* (1974), Lieuwe Hornstra, 'Een leer der behoeften. Piet Kooijman en Lieuwe Hornstra', in *de AS* 89 (1990); Niek Pas, *Imaazje! De verbeelding van Provo 1965–1967* (2003); Hans Ramaer, 'Herman Groenendaal moet vrij!', in *De Gids* 10 (1970); Hans Ramaer, 'Piet Kooijman: ''Ik voelde me verwant met Van der Lubbe''', in *De Nieuwe Linie* van 9 januari 1974.; Hans Ramaer, *De piramide der tirannie. Anarchisten in Nederland* (1977); Hans Ramaer, Kooijman Pieter Adrianus (1891 -1975), in *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel 3 (1988); Annie Romein-Verschoor, *Omzien in verwondering. Herinneringen* (1970); H.J. Scheffer, Lodewijk Johan Jacob (1871-1942), in *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, deel 2 (1987); Michael P. Spahr, *Vrijheidsbezinning in tijden van dictatuur. Nederlandse anarchisten en de Tweede Wereldoorlog* (doctoraalscriptie 1998).
Eerder publiceerde ik artikelen over Piet Kooijman in het *Eerste Jaarboek Anarchisme* (1994), in *de AS* 134/135 (2001), in *de AS* 138/139 (2002), in *de AS* 142 (2003), in *de AS* 151 (2005) en in *de AS* 155 (2006).

‘KOOIJMAN IS ALTIJD DWARS’

Piet Kooijman in de Strafgevangenis Leeuwarden

Martin Smit

Wegens het ‘opzettelijken een ontploffing teweeg brengen waarvan gemeen gevaar voor goederen te duchten is en waarvan levensgevaar voor een ander te duchten is’, werd Piet Kooijman veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes jaar, te beginnen op 9 april 1922. Gedurende de jaren die hij doorbracht in de strafgevangenis in Leeuwarden, toonde hij zich geen modelgevangene. Integendeel, vanuit de cel bleef hij een voortdurende strijd voeren tegen het gevangenisregime, zelfs door middel van hongerstakingen. In de ogen van de gevangenisautoriteiten was hij een recalcitrante dwarsligger.

Tegenwoordig is de voormalige strafgevangenis aan het Blokhuisplein in het centrum van Leeuwarden een voor iedereen toegankelijk gebouw. Er zijn kunstenaarsateliers gevestigd, er worden exposities gehouden en er kunnen rondleidingen gevolgd worden. Het dreigend ogende gebouw, omgeven door een hoge muur en aan drie kanten een gracht, met haar poort met twee torens, werd in 1876 opgeleverd.
Het gold tientallen jaren als een plek met een streng gevangenisregime. Wie in Nederland veroordeeld werd tot een gevangenisstraf vanaf vijf jaar tot levenslang, kwam in Leeuwarden terecht. Door twee feiten kreeg de gevangenis landelijke bekendheid: de in 1895 ten onrechte tot lange gevangenisstraffen veroordeelde gebroeders Hogerhuis zaten er hun straf uit – een zaak die tot grote beroering in de socialistische beweging leidde – en in 1944 bevrijdde een Friese knokploeg met een spectaculaire actie vijftig verzetsstrijders uit het inpandige huis van bewaring.

GODSDIENSTOEFENING

Op 10 april 1922 werd Kooijman overgebracht van het Huis van Bewaring in Den Haag naar de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden. Bij aankomst werd een lijst opgemaakt van zijn in te leveren kleding en bezittingen, onder meer een jas, broek, sporthemd en bretels, een haarkam, twee dasjes, een potlood, een vulpenhouder en ‘1 munt’.
Naast het verplichte gevangeniswerk – uniformen naaien – waaraan niet te ontkomen viel, bleek Kooijman niet van plan in de schaarse vrije uren in zijn cel met de armen over elkaar te gaan zitten. Voortdurend ageerde hij tegen bestaande gevangenisregels wat betreft toegestane correspondentie en te lezen lectuur en literatuur. Dit laatste bleek een hoogoplopende kwestie te worden, waarbij Kooijman naar een ultieme actiemogelijkheid greep.
Piet Kooijman was van mening dat hij vrij moest kunnen zijn in de literatuur die hij wilde lezen en in de keuze met wie hij zou willen corresponderen. Voor beide zaken golden echter strenge regels.
De vrijdenker Kooijman wilde bovendien niet gedwongen worden de verplichte godsdienstoefeningen bij te wonen. Niet alleen tekende hij protest aan tegen zijn deelname, ook maakte hij tijdens de lessen de nodige stennis. In november 1923 kreeg hij wegens ordeverstoring tijdens de godsdienstoefening vier dagen strafcel opgelegd (onder andere niet luchten). Na een klacht van de godsdienstleraar over het gedrag van Kooijman, besloot het College van Regenten (CvR) in januari 1924 hem ‘vrijstelling’ te verlenen voor de godsdienstoefeningen. In de praktijk kwam het erop neer dat hij de oefeningen niet meer hoefde bij te wonen.
Al in 1923 beklaagde Kooijman zich over de toepassing van het huishoudelijk reglement met betrekking tot correspondentie door gedetineerden, die alleen met directe familieleden gevoerd mocht worden. Zijn klacht resulteerde in een weken durende discussie in het CvR over de interpretatie van de bestaande regels. Uiteindelijk stond het CvR correspondentie door gedetineerden met andere familieleden dan direct gerelateerden voortaan toe, zij het onder toezicht van het college. Correspondentie door gedetineerden met vrienden of – zoals in het geval van Kooijman – met geestverwanten bleef onmogelijk.
Voor iedere publicatie die een gevangene wilde lezen maar die zich niet in de gevangenisbibliotheek bevond, diende toestemming gevraagd te worden. In juni 1922 kreeg Kooijman toestemming een Duits boekje voor zelfonderricht te mogen ontvangen. In februari 1923 werd hem echter niet toegestaan een exemplaar van *Manus Peet* te ontvangen, het derde deel van het Amsterdamse volksepos *De Jordaan* van Israël Querido. Het boek had een pornografisch karakter, zo oordeelde het college
Twee jaar later werd hem door het college om ‘principiële bedenkingen’ eveneens geweigerd het communistische dagblad *De Tribune* te mogen lezen. In oktober van dat jaar had hij een brief geschreven aan de redactie van *De Tribune* met het verzoek abonnee te kunnen worden – het liefst gratis – hoewel hij zeker geen ‘partij-communist’ was, zo tekende hij aan. Mocht de redactie toch betaling willen, zo schreef Kooijman, dan zou dat via een vriend geregeld kunnen worden.
Kooijman verzocht de redactie tevens of deze voor hem enkele abonnementen op tijdschriften in orde kon maken, op *Alarm*, *De Communist*, *De Moker* en *De Vrije Socialist* en mogelijk ook op *Die Aktion* en *Workers Weekly*, nodig voor zelfstudie en -ontwikkeling, zo betoogde hij. Hij hoorde echter niets van *De Tribune* en ook een tweede brief bleef zonder antwoord. Mogelijk vermoedde hij dat het CvR van de strafgevangenis hem dwars zat en werden zijn brieven niet verzonden of hem de antwoordbrieven onthouden. Over de kwestie schreef hij een brief aan minister van Justitie Van Heemskerk met een verzoek tot opheldering.

VOEDSELWEIGERING

In december 1925 vertelde een lid van het college Kooijman dat zijn brieven waren ingehouden en waren vernietigd. In plaats van *De Tribune* bood het college hem een abonnement op de SDAP-krant *Het Volk* aan, maar dat weigerde hij resoluut. In een brief aan het SDAP-Kamerlid J.W. Duys zette hij de zaak op een rij en verzocht hij deze voor hem actie te ondernemen. Ook die brief werd officieel ingehouden, maar ondertussen op verzoek van het ministerie van Justitie wel doorgestuurd. Minister van Justitie Donner antwoordde het CvR dat van wijziging in de houding van het college naar gedetineerde Kooijman geen sprake hoefde te zijn.

Mocht op 1 maart 1926 in de houding van het CvR geen verandering zijn gekomen, zo schreef Kooijman in nog een brief aan Kamerlid Duys en een brief aan de minister van Justitie, dan zou hij tot voedselweigering overgaan. Op 1 april 1926 begon Kooijman met het weigeren van voedsel. Prompt bracht men hem op 3 april over naar de 'isoleercel der psychopatenafdeeling', waar hij dwangmatig werd gevoed. Op 16 mei kon hij de afdeling verlaten. Hij meende dat hij zijn protest genoeg had laten gelden.

Inmiddels waren berichten over zijn behandeling, wellicht via familie of geestverwante vrienden, naar buiten gesijpeld. Het dagblad *Het Volk* berichtte op 26 mei 1926 dat Kooijman stelselmatig studieboeken waren onthouden en over het achterhouden van door hem verzonden brieven. Het Eerste-Kamerlid voor de SDAP L.M. Hermans stelde over de zaak vragen aan de minister. Die vroeg weliswaar opheldering aan het CvR, maar meende ook dat de zaak inmiddels tot bedaren was gekomen.

Dat bleek allerminst het geval. Op 29 november 1926 weigerde het college Kooijman weer een aangevraagde boektitel, waarop deze aankondigde opnieuw in hongerstaking te gaan. Dat gebeurde op 1 december.

In een tussentijds rapport van de gevangenisdirecteur aan het CvR schreef deze over de brieven van Kooijman: 'Ik kan wel verklaren dat er zeer weinig brieven uit handen van deze gevangene kwamen, die in alle opzichten door den beugel konden. Meestal werd er geweldig in te keer gegaan over het kapitalisme of over maatschappelijke toestanden, werden er gestichtsaangelegenheden in becritiseerd of smadelijke uitlatingen over de censuur gedaan; zelfs trachtte hij zijne kameraden van hieruit nog te bewerken om tot het werpen van bommen over te gaan. Ook waren deze brieven veelal zoodanig in elkaar gezet, dat het lang niet onwaarschijnlijk was, vele stukken daaruit bestemd waren voor de partijbladen. (…) Kooijman is altijd dwars en speelt bovendien comedie. (…) Als men Kooijman in al zijn doen en laten gadeslaat, komt men tot de conclusie, dat zijn heele streven hier er op gericht is, zijn partij te dienen. Hij wil en zal propaganda maken voor het Communisme.'

GEVANGENISLECTUUR

Terwijl Kooijmans hongerstaking voortduurde, gaf de minister het CvR te kennen dat hij geen redenen zag op de klachten van Kooijman in te gaan of anderszins in te grijpen. Tijdens de hongerstaking werd Kooijman niet gelucht en kreeg hij geen ander bezoek dan van de geneesheer. Enkele leden van het CvR die hem bezochten troffen hem op de ziekenafdeling 'zeer gezond' aan, waarbij Kooijman te kennen gaf wel graag gelucht te willen worden. Op 1 mei 1927 beëindigde Kooijman zijn hongerstaking, maar hij bleef voorlopig wel onder toezicht van de geneesheer. Een verblijf op de gemeenschappelijke afdeling achtte het CvR 'absoluut ongeschikt', gezien 'zijne communistische denkbeelden, waarvoor hij niet zal nalaten in de gemeenschap propaganda te maken…'

De lectuur-kwestie bleef echter spelen. In september 1927 werd Kooijman niet toegestaan het boek *Jimmie Higgins* van Upton Sinclair te ontvangen, ook niet *Doodstrijd* van Leen van der Linde, alsmede twee exemplaren van het tijdschrift *Die Aktion*, 'als zijnde voor gevangenis-lectuur ongeschikt'. Om dezelfde reden besloot het college enige exemplaren van het tijdschrift *i10* (van Arthur Müller-Lehning) en exemplaren van het blad *De Vonk*, die voor Kooijman waren aangekomen, niet aan hem uit te reiken.

Met enige vertraging bereikte een bericht uit *De Vrije Socialist* van 29 mei 1926 in december 1927 de Haagse politie. In dit artikeltje werd Kooijman geciteerd, die tegen een geestverwante bezoeker gezegd zou hebben: 'Maar ik zal me weten te wreken! In Rusland zijn er, die dertig jaren hebben moeten wachten, vóór ze met de bourgeois konden afrekenen en onschadelijk maken; ik zal 't tenminste toch wel twintig jaren kunnen uithouden. En de minister Heemskerk, die 't alle jaren toeliet dat zooveel onrecht gebeurde, is de eerste…'

De Haagse commissaris van politie wilde graag weten wanneer de datum van vrijlating van Kooijman was gepland. In het CvR werd nog gesproken over 'eventuele maatregelen' die genomen zouden moeten worden na de vrijlating van Kooijman, maar details ontbreken. Het college besloot dat Kooijman bij zijn vrijlating zijn aantekeningen mocht meenemen. Een fotograaf kwam naar de gevangenis om een zestal pasfoto's van hem te maken (kosten twee gulden vijftig), die hij na zijn vrijlating nodig zou hebben. Op 9 april 1928, na betaling van enige boetes, stond hij als vrij man op het Blokhuisplein in Leeuwarden.

AANTEKENINGEN

De detentie van Piet Kooijman in de Bijzondere Strafgevangenis Leeuwarden, met name diens contacten met de buitenwereld, werd door Hans Ramaer uitgebreid beschreven in 'Hij is van aard zeer militant, heftig en opvliegend' in *de AS* 138/139 (zomer 2002). Evenals het bovenstaande artikel is dat onder meer gebaseerd op stukken in het archief Gevangeniswezen 1812-1953, aanwezig in het provinciale archief Tresoar te Leeuwarden.

Enkele gegevens over de strafgevangenis Leeuwarden zijn ontleend aan H. Wever, *De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden, een medisch-hygiënisch onderzoek*, Assen 1940.

PIET KOOIJMAN: 'IK VOELDE ME VERWANT MET VAN DER LUBBE.'

Hans Ramaer

Begin 1974, ruim een jaar voor zijn overlijden in 1975, sprak ik een avond lang met de toen 82-jarige Piet Kooijman in zijn woning in Den Haag. Vanzelfsprekend ging het onder meer over zijn verleden als activist en ideoloog van het neem en eet-recht. En over zijn waardering voor Marinus van der Lubbe, die de Rijksdag in Berlijn in brand stak. Maar de meerwaarde van dit interview – gepubliceerd in het (toenmalige) opinieweekblad De Nieuwe Linie *van 9 januari 1974 – is toch dat hij die avond zijn theorie over schaarste en macht losliet op de eerste oliecrisis van de jaren zeventig.*

De hierna volgende herdruk behoeft echter drie opmerkingen. De eerste is dat het artikel niet bekort kon worden, zodat degenen die het inleidend artikel in dit nummer gelezen hebben nogal wat herkenbaars zullen tegenkomen. De tweede is een correctie. Kooijman heeft niet zijn gehele gevangenschap in Leeuwarden doorgebracht in eenzame opsluiting, zoals in dit interview staat vermeld. Hij werd twee maal in totale isolatie geplaatst, de eerste keer gedurende enige dagen, de tweede keer gedurende enige maanden. En ten derde: de neem en eet-filosofie is van na 1933 en niet in 1933. (HR)

November 1918. Het einde van de Eerste Wereldoorlog en tegelijkertijd het begin van een revolutiegolf in West-Europa. In Nederland, waar Troelstra alleen wat dreigende woorden laat horen, gaat de revolutie niet door. Socialisten en communisten verkiezen de parlementaire weg. Er zijn er die het daar niet mee eens zijn. Zij verwijten de partij- en vakverenigingsleiders dat zij de arbeiders verraden hebben.

Zij willen het kapitalisme bestrijden, desnoods met geweld. 'Het is onze leus: weg met alles wat heerst, neem de bedrijven in beslag, vernietig het kapitalisme volkomen en ga dan eerst denken aan opbouw', schrijft een van hun woordvoerders, Piet Kooijman. Hij brengt zijn leus in de praktijk. Op de avond van de zevende november 1921 gaat de voorgevel van een Haagse villa de lucht in.

Piet Kooijman (82) heeft er een halve eeuw later geen spijt van. 'We voerden toen actie tegen alle politieke partijen, ook tegen de twee communistische van Wijnkoop en Gorter, en tegen de vakbonden. We zeiden: de revolutie is een zaak van de arbeiders zelf. Zij moeten de bedrijven bezetten en bedrijfsraden vormen.' Maar de arbeiders moesten wakker geschud worden of zoals Kooijmans biograaf en geestverwant Leo Hornstra het later formuleerde: 'Men moet de slaven dus laten zien dat het heel eenvoudig is om macht te hebben, geweld uit te oefenen, de slavernij op te heffen. Dat is het filosofisch fundament van gewelddadige sociale revoluties en van revolutionaire gewelddaden. De zogenaamde directe actie is de leerschool om de deelnemende slaven de doorleefde ervaring van eigen kracht, macht en geweld te geven.'

Zo rijpte bij Kooijman het plan een bomaanslag te plegen. 'De springstof kwam uit Limburg. Een kameraad die als elektricien in de mijnen werkte, schreef me dat er ''kaas'' te krijgen was. Ik er naar toe.' De dertien staafjes dynamiet gingen in een thermosfles en de bom was klaar.

HERMAN GROENENDAAL

Oorspronkelijk wilde Kooijman er een aanslag tegen de Rotterdamse scheepsbouwer Wilton mee plegen, maar nadat hij in contact was gekomen met de anarchist Jo de Haas veranderden de plannen. In die dagen vond er een proces plaats tegen de principiële dienstweigeraar Herman Groenendaal. De Haas stelde voor om de burgemeester van Amsterdam te ontvoeren en tegen Groenendaal uit te wisselen. Vervoer was geen probleem, want Kooijman beschikte als een van de weinigen in die tijd over voldoende rijvaardigheid. Een geschikt onderkomen leverde echter wel moeilijkheden op en het plan werd opgegeven.

Ondanks de grootscheepse protestactie werd Groenendaal door de krijgsraad tot negen maanden gevangenisstraf veroordeeld. Een van de krijgsraadleden, de majoor Verspeyck, woonde net als Kooijman in Den Haag en besloten werd om de bom op zijn stoep aan het Frankenslag te deponeren. Drie dagen na Groenendaals veroordeling ontplofte de bom. De pui werd vernield, maar de familie Verspeyck kwam er zonder kleerscheuren af.

'Alles ging goed. We sprongen op lijn 10 en waren weg. Ik was binnen een paar minuten in een café op de Prinsengracht, waar ik nogal eens kwam en ging zitten kaarten. Dat was natuurlijk een pracht alibi. Want toen even later het nieuws van de aanslag bekend werd, zei de kastelein tegen me: 'Nou, Piet, jij bent ook een mooie revolutionair. Gebeurt er wat en zit jij hier rustig te kaarten.' Maar nog diezelfde avond hadden ze Jo de Haas al te pakken op het Centraal Station in Amsterdam. Hij had de tramkaartjes uit Den Haag nog in zijn zak.'

Binnen een paar dagen waren ook de drie anderen (Kooijman, Eekhof en Van der Linde) gearresteerd. Kooijman zat net aan tafel toen de hoofdcommissaris hem hoogst persoonlijk het arrestatiebevel kwam brengen. 'Ik vroeg hem of ik even kon afeten. Zoiets had hij nog nooit meegemaakt, zei hij. Maar het mocht, hij was heel geschikt, Het gekke is dat ze bij de politie geen hekel aan me hadden. Eigenlijk waren ze wel geïnteresseerd in me.'

Voor de rechtbank deed Kooijman geen enkele poging zich aan de verantwoordelijkheid voor de aanslag te onttrekken. De bom was een stuk sociale filosofie ('Proletariërs, jullie liggen in bewondering voor de geweldloze Groenendaal, wordt eens wakker en denk eens na over deze bomaanslag.'), waarmee de eenheid van theorie en praktijk bevestigd werd.

Vijftig jaar later lijken Kooijmans opvattingen te herleven in de strategie van de stadsguerrilla, zoals die door de Baader-Meinhofgroep in praktijk gebracht is. Ziet hij overeenkomsten? 'Kijk, het geweld is natuurlijk nooit een probleem. Ieder rebelleert op zijn eigen manier. Alleen moet het geweld wel doelmatig gebruikt worden. Het gaat er om dat je anderen wakker maakt. Daarom voelde ik me ook zo verwant aan Rinus van der Lubbe, die de Rijksdag in brand stak. Er is geen richtlijn hoe je je moet verzetten. Ook Marx zei dat hij geen recepten voor de gaarkeuken van de toekomst kon geven, al schreef hij er ondertussen dikke boeken over.'

Als hoofddader kreeg Kooijman de zwaarste straf: zes jaar, die hij in Leeuwarden uitzat. Het werd eenzame opsluiting. De gemeenschap is niet goed voor Kooijman en Kooijman niet goed voor de gemeenschap, zei men daar. Hij vertaalde er *Das Kapital* van Marx, weigerde het verplichte kerkbezoek en ging zo nu en dan in hongerstaking. Behalve een zwaar gecensureerde *Haagsche Post* waren kranten en tijdschriften taboe. Alleen kort voordat zijn straftijd om was, vroeg de gevangenisdirecteur of hij het socialistische dagblad *Het Volk* wilde lezen. Kooijman weigerde, zoals hij ook gratie en reclasseringshulp zou weigeren.

'Toen ik eruit kwam vroegen ze wat ik wilde. Ik zei dat ik het baantje van Deterding (toentertijd directeur-generaal van Shell. HR) wel wilde hebben, maar daarvoor konden ze niet zorgen. Samen met Van der Linde ben ik toen een reparatiebedrijfje begonnen; dat ging al gauw mis. Ik ben als werkloze ook nog in de werkverschaffing geweest. Daar kozen ze me prompt als hun vertrouwensman en kon ik weer terug naar Den Haag. In 1930 ging ik in hongerstaking en kwam ik in het ziekenhuis terecht, Daardoor kreeg mijn vrouw tenminste steun.'

Het was in die crisisjaren, toen aan de ene kant de locomotieven op graan liepen en aan de andere kant miljoenen arbeiders op straat werden gezet, dat Kooijman aan een aantal conclusies van Marx begon te twijfelen. 'Kijk, voor Marx was de arbeid zaligmakend. Vandaar dat hij iedereen tot arbeider wilde maken. Maar de ontwikkeling is juist omgekeerd. Steeds meer mensen raken los van het productieproces, vallen daardoor uit hun klasse. Dat zijn de gedeklasseerden. Vandaar ook dat in die tijd het fascisme opkwam. De gedeklasseerden zijn immers de basis van het fascisme.'

Kooijman bleef de opvatting dat de economische verhoudingen bepalend zijn voor een cultuurpatroon trouw. Maar tegenover Marx' visie op de geschiedenis (het historisch materialisme) stelde hij zijn materialistisch determinisme. Hij verweet Marx een afwijking van de dialectische methodiek ('het historisch materialisme is kwakzalverij'). 'Hoe je het ook draait, de consequentie van dialectisch denken is dat de arbeidersklasse tegelijk met het kapitalisme naar de bliksem gaat. Daarom is de socialistische beweging, die zich aan Marx is blijven vastklampen, ten dode opgeschreven. Zowel de these als de antithese, zowel de kapitalistische klasse als het proletariaat, vinden hun einde in de synthese. Hoe kan het proletariaat dan morgen op aarde heersen? Marx dacht dat op te kunnen lossen door de antithese na de dood van de these te laten voortleven.'

Kooijmans dialectisch denken leidde tot verwerping van de nu zinloos geworden klassenstrijd. Niet de arbeidersklasse maar het groeiende productievermogen, de techniek, is de stuwende kracht in de maatschappij.

'Door het groeiende technische vermogen van de soort (de mens) is er nu een situatie ontstaan waarin er voor iedereen een voldoende goederen zijn om de eerste levensbehoeften te bevredigen. Het relatieve tekort is al omgeslagen in een potentiële overvloed. Maar toch wordt het tekort in stand gehouden. Kunstmatig, omdat het kapitalisme, het socialisme of het fascisme alleen door het scheppen van kunstmatige tekorten zijn macht kan handhaven. Het is dus zaak dat het kunstmatige tekort omgezet wordt in een reële overvloed. Daarom hebben begrippen als klasse en staat afgedaan. Er is voor iedereen voldoende en het speelt dus geen rol meer of iemand werkt of niet werkt. De techniek heeft het eten en het werken van elkaar gescheiden.'

Deze filosofie mondde uit in de stelling dat ieder individu het recht heeft om zijn behoeften te bevredigen. Of zoals Kooijman in zijn door de deftige uitgeverij Boucher heruitgegeven geschriften concludeerde: 'Het parool der gedeklasseerden zal "neem en eet" worden.' En Kooijman zou Kooijman niet zijn als hij zijn theorie niet in praktijk had gebracht.

'Met een paar jongens van de vlakte ging ik in grote zaken inkopen doen. Als betaling schreef ik een bonnetje uit voor Maatschappelijk Hulpbetoon (de toenmalige gemeentelijke dienst sociale zaken. HR). Dan deden ze het in hun broek en riepen de politie erbij. Dat was natuurlijk juist de bedoeling. Ik wilde aantonen dat de werkloze, de gedeklasseerde, net zo goed recht op consumeren heeft.'

Ondertussen had Kooijman een groep geestverwanten rond zich verzameld. Als Alarmgroep gaven ze in 1933 een aantal pamfletten uit, gebaseerd op de neem en eet-filosofie. Wegens opruiing draaide Kooijman weer eens de cel in. Ditmaal voor tien maanden. Na een aantal jaren van bittere armoede kreeg hij de kans een boekwinkeltje over te nemen. Maar er zat weinig brood in en na een nieuwe periode van werkloosheid kwam de voormalige monteur Kooijman als controleur bij De Bijenkorf terecht.

PROVO

In de jaren veertig en vijftig werd het rustig rond Kooijman. Maar een jaar of tien geleden werd zijn filosofie herontdekt. Hoewel hij zich steeds revolutionair en (bijna) nooit anarchist heeft genoemd, publiceerde hij in de jaren zestig geregeld in het inmiddels overleden anarchistische tijdschrift *De Vrije*, waardoor de discussies over zijn ideeën weer oplaaiden. Via Roel van Duijn, destijds medewerker van dat blad, vindt men veel van Kooijmans opvattingen terug in de filosofie van *Provo*. Met name de idee van de consumptiemaatschappij en de rol daarin van de gedeklasseerden (provotariaat), zijn regelrecht aan het 'Alarmisme' ontleend. Hoewel hij de rebellie van de jongeren toejuicht, heeft de 82-jarige revolutionair toch wel wat bedenkingen tegen de ex-Kabouter.

'Roel van Duijn is met Kropotkins opvattingen over de moraal komen opdraven. Dat is dan een absolute universele moraal, die in het verleden verstoord is door het optreden van tovenaars, priesters en krijgslieden. Baarlijke onzin, want ieder mens houdt er gedurende zijn bestaan zijn eigen evoluerende gedragspatroon op na en die wordt in de grond van de zaak door zijn persoonlijke belangen bepaald. En dat kan je ook zeggen van de moraal van groeperingen in soortverband. Alle gedragspatronen zijn evoluerend en tijdgebonden.'

Wat vindt Kooijman, die nog altijd een scala aan weekbladen en tijdschriften leest, tenslotte van de problemen van vandaag: de milieu- en energiecrisis? 'Er is helemaal geen schaarste aan olie. Het is een aardig spelletje van Shell en die andere oliejongens. Ze hebben geïnvesteerd in atoomenergie en daarom scheppen ze nu een kunstmatig tekort. Bazen kunnen zich alleen maar handhaven als er tekorten zijn. Dat is de basis van hun machtspositie.'

DE REVOLUTIONAIRE DAAD

(fragment)

Piet Kooijman, Leen van der Linde, Jo de Haas

Het hierna volgende fragment is ontleend aan de in totaal twintig bladzijden tellende brochure De revolutionaire daad *door P.A. Kooijman, L. v.d. Linde en Jo de Haas, in 1922 uitgegeven door de Agitatie-Commissie Weg met de Partijen, de Vakorganisaties en de Bonzen. De uitgave en samenstelling (een selectie uit brieven en artikelen van Kooijman en Van der Linde, die toen in gevangenschap in Leeuwarden en Arnhem zaten, en van De Haas die wegens gebrek aan bewijs in vrijheid was gesteld) was verzorgd door de Amsterdamse anarchist Johan Lodewijk. Mogelijk was ook Anton Constandse zijdelings bij de uitgave betrokken.*
De tekst geeft een beeld van de ideologische grondslagen van het anarchistische activisme van het drietal, zoals dat ook tijdens het strafproces na de bomaanslag van 7 november 1921 in Den Haag naar voren kwam. Vermeldenswaard is de verwijzing naar Max Hölz, de dissidente communist, die in Midden-Duitsland een revolte ontketende. (HR)

De kern van de proletarische klassenstrijd ligt daar waar de proletariërs bijeen zijn als proletariërs, als gelijkwaardige klassegenoten. Dat is op de productiewerkplaats, in het bedrijf. Daar is de plaats waar wij kunnen strijden, daar is de plaats waar wij nederlagen kunnen lijden, daar ook is de plaats waar vandaan wij tenslotte het ondernemersdom moeten verdrijven en waar wij onze macht over de productie moeten uitoefenen en van waaruit wij de wereld uit zijn kapitalistische voegen moeten rukken, wanneer wij tenminste ernstig van plan zijn en onverzettelijk in onze wil een communistisch-anarchistische samenleving in de plaats te stellen voor deze maatschappij van privaatbezit met al zijn uitvloeisels van militarisme en imperialisme, van drankzucht en prostitutie, van overmatige luxe en overmatige honger en ellende. Maar dat gaat niet ineens.
Wanneer wij een of enige bedrijven bezet hebben, dan dringt zich een tweede probleem aan ons op: hoe houden we de bedrijven bezet? En ook als wij dat tweede probleem opgelost hebben, als wij er in geslaagd zijn, na ontzaglijke moeilijkheden, om een groot aantal bedrijven bezet te houden, dan volgt een derde probleem: hoe lukt het ons van die productie een klassezaak te maken? Dat wil zeggen: hoe lukt het ons het hele proletariaat te doordringen van klassebewustzijn en klassesolidariteit? En nog vele tientallen problemen. En daar tussendoor hebben wij te werken aan de oplossing van het misschien allergrootste probleem: wanneer wij een werkelijk communistisch-anarchistische samenleving willen opbouwen – waar de regels ‘een voor allen en allen voor een’ en ‘wie niet werkt zal ook niet eten’ van toepassing zijn – dan zullen wij gezamenlijk moeten voorkomen, in de eerste plaats dat de oude bourgeoisie zijn vroegere parasietentroon weer weet in te nemen, en in de tweede plaats dat zich uit ons midden geen nieuwe bourgeoisie vormt, bestaande uit gesalarieerde en van-de-productie-vrijgestelde baantjesgasten, partijpapen en vakverenigings- en andere organisatiebonzen. Hoe zal het ons lukken dat te verhinderen? Daar is een antwoord op.
Dat kunnen wij alleen bevorderen wanneer alle werkelijk revolutionaire proletariërs voortdurend in de weer zijn, niet als lid van de een of andere organisatie, niet als organisatieman, maar wel als klasse-bewust proletariër om te propageren: de klasse-haat tegen de bourgeoisie, het proletarisch zelfbewustzijn van de arbeiders, het besef dat de arbeidersklasse zelf, zonder hulp van de al of niet betaalde bonzen, de wereld uit zijn kapitalistische hengsels moet en ook moet kunnen lichten. En bovenal dat wij die beginselen alleen dan vruchtbaar kunnen propageren door aan te wakkeren, door ‘op te ruien’ tot de daad en door zelf aan de daad mee te werken.

DE BOURGEOISIE ONTEIGENEN

Wij mogen zoveel propageren als wij willen maar wij mogen nooit vergeten dat de beste propaganda is: de daad. Er is geen beter onderwijs dan het aanschouwelijk onderwijs en er is geen beter revolutionaire propaganda dan de revolutionaire daad. En wanneer wij nu weten dat ons einddoel moet zijn de onteigening van het privaatbezit door middel van het bezetten van de bedrijven en het bezet houden van de bedrijven en het organiseren van de productie ten bate van en samen met de hele proletarische klasse, dan kan de propagandistische daad bij uitstek uit niets anders bestaan dan juist uit de poging om de bedrijven te bezetten.
Wanneer het ons er om te doen is de bourgeoisie te onteigenen dan moeten we daarvoor, dus voor die onteigening zelf, propaganda maken. Niet voor loonsverhogingen, niet voor arbeidsduurverkorting, niet voor stemmetjes. Men kan met de beste bedoelingen een campagne op touw zetten voor al die dingen, maar door daarvoor te werken onttrekt men zijn propagandakracht aan datgene waar het om gaat: de onteigening van de bourgeoisie. Wanneer men dat wil, wanneer men dat werkelijk nastreeft, dan moet men ook daarop – taai en volhardend en onvermoeid – altijd maar daarop en op niets anders met een ongebroken vasthoudende koppigheid al zijn krachten concentreren en daarop het volle licht laten vallen. Alle andere propaganda voor loonsverhogingen en voor veranderingen die verbeteringen zijn, moeten en kunnen niet anders dan uitlopen op reformisme. Het gevaarlijkste parlementarisme is niet het parlementarisme in de Tweede Kamer en in de gemeenteraad (dat is het vuilste en gemeenste parlementarisme), het gevaarlijkste onderhandelen (want parlementarisme en onderhandelen is toch hetzelfde) is het ageren en propageren voor kleine verbeteringen, voor hoger loon en dergelijke. Bezetting van de bedrijven, met alles wat daaraan vastzit, dat moet de enige inhoud van onze propaganda altijd en overal zijn. En als wij nu met een groep proletariërs tot de daad van gewelddadige bezetting overgaan? Wat dan? Zijn wij dan klaar? Nee, dan begint het pas echt.

BEZETTEN VAN DE BEDRIJVEN

Want als wij daartoe overgaan, als we er bij de eerste poging in ons land ook in slagen een of enige bedrijven te bezetten, dan kunnen we er zeker van zijn, dat we er het volgende ogenblik of de volgende dag weer uitgeranseld worden, of erger, als lijken uitgedragen wor-

alarm

Uitgave van de Alarmisten.

Nummer 27 Maart 1939

Waarom komt het bestaan van het Jodendom en van het Christendom in gevaar?

Referaat gehouden voor De Dageraad L.M.O te Rotterdam, door P.A. Kooyman.

Toehoorders.

Ook voor het onderwerp van hedenavond en misschien wel in het bijzonder voor het onderwerp van hedenavond. geldt, dat hij, die de evolutie der mensheid, of een deel der ... wil vol... werp tegemoet treden. Vooral als men weet, dat de inleider de neiging heeft af te wijken van de geijkte paden, onze erkende waarheden ontkent of negeert, is men op zijn hoede.

Men wordt als het ware gebiologeerd door elk detail en ziet door de bomen het bosch niet. ... kan ... bezwaar ... details uit een ...

den. Dat leert ons Duitsland, dat leert ons Luxemburg, dat leert ons Italië. Maar evenals het een gedeelte van ons duidelijk is geworden door de bezetting van de bedrijven in die andere landen, zo ook zal het bij iedere nederlaag van proletariërs binnen de Hollandse staatsgrenzen aan steeds omvangrijker groepen arbeiders hier bij ons als een bliksemflits in gedachten schieten: 'daar moet het heen; willen wij ons slavenjuk afgooien dan moeten wij onszelf tot meesters maken, tot meesters van de bedrijven en van de productie.' En meerdere opstanden zullen volgen.

De beste propaganda is de daad. Dat telkens en telkens weer een opstand neergeslagen wordt, dat er tien- en duizendtallen proletariërs het slachtoffer van zullen worden, betekent niets. Een strijdend proletariërsleven is kostbaar, zeker, maar wanneer het afbreken van een proletariërsleven tot gevolg heeft dat er tien voor de in de plaats komen, laat het dan maar afgesneden worden. Het zijn trotse woorden, reeds door tientallen strijders uitgesproken, die er zelf het slachtoffer van zijn geworden en die door nog honderdtallen uitgesproken zullen worden. Neem Rosa Luxemburg. Zij bedoelde hetzelfde toen ze de dreigende woorden de wereld in slingerde: 'De weg van de revolutie is bezaaid met nederlagen, maar al die nederlagen tezamen betekenen de overwinning.' En kort geleden zei Max Hölz: 'Gij veroordeelt mij zoals ge dat noemt, maar gij kunt de revolutionaire geest niet vernietigen. Gij slaat een Hölz neer en er staan duizend Hölzen op. Onder die duizend zullen er ijzeren Hölzen zijn en die zullen niet met oorvijgen revolutie maken.'

Propaganda op openbare vergaderingen en in de pers kan voorlopig heel aardig zijn, kan misschien ook wel een heel klein beetje resultaat hebben. Daarom moeten wij en mogen wij niet rusten die propaganda te gebruiken. Maar beter propaganda, beter strijdmiddel, is de daad. En de beste propaganda in de klassenstrijd is de gewelddaad die bestaat uit het bezetten van de fabrieken.

OVER MONUMENTEN EN NOG WAT

(fragment)

Piet Kooijman

Kooijman stond bekend om zijn scherpe tong en blonk zeker niet uit in nuanceringen. Met zijn soms venijnige kritieken op andersdenkenden in de anarchistische beweging, en nog venijniger als het partijcommunisten en sociaaldemocraten betrof, maakte hij zich zeker niet bij iedereen geliefd. Het hierna volgende commentaar is er een veelzeggend voorbeeld van.

Eind jaren twintig was er een initiatief ontstaan om in Amsterdam een monument of standbeeld voor de in 1919 overleden voorman van de arbeidersbeweging Ferdinand Domela Nieuwenhuis op te richten. Bij de behandeling van een aanvraag daarvan in de gemeenteraad had het raadslid Cornelis Kitsz zich daartegen gekeerd, omdat Domela een tegenstander van standbeelden zou zijn geweest.

Kitsz, bestuurder van de van oorsprong revolutionaire en syndicalistische vakbeweging NAS (Nationaal Arbeids-Secretariaat) die na 1920 echter steeds meer ging sympathiseren met de bolsjewieken in Moskou, was overigens via een eigen lijst – het Revolutionair Arbeiders Comité – verkozen. In een wat verder verleden was Kitsz actief in de anarchistische beweging geweest. Zo was hij onder meer enige tijd redacteur van het blad De Toekomst. *Kitsz' optreden in de Amsterdamse gemeenteraad was dan ook voor Kooijman een dankbaar onderwerp van kritiek en spot.*

Het hierna volgende commentaar verscheen onder bovenstaande titel in het revolutionair orgaan Opstand *van 15 oktober 1928. Dit blad, waarvan Anton Constandse sinds de oprichting in 1926 de redactie voerde, was in het voorjaar van 1928 spreekbuis geworden van het jonge Sociaal-Anarchistisch Verbond (SAV). Van het bestuur van het verbond, dat niet lang heeft bestaan, maakten onder anderen Leen van der Linde, Bertus Hooijberg en Johan Lodewijk deel uit. Kooijman behoorde tot de vaste medewerkers van het blad. (HR)*

Toen in de gemeenteraad te Amsterdam naar aanleiding van een eventueel te plaatsen standbeeld van Van Heutsz ook de aanvraag van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis-monument ter sprake kwam, meende het raadslid C. Kitz verontwaardigd te moeten zijn, zeer verontwaardigd zelfs. 'De aanhangers van het Domela Nieuwenhuis-monument', zo oordeelde de edelachtbare heer Kitsz, 'hebben ongetwijfeld Domela Nieuwenhuis nooit gekend, want deze weldenkende man was tegen standbeelden.'

Het potsierlijke van het geval is wel dat zo'n oordeel werd uitgesproken door iemand als Kitsz, een renegaat, vroeger antiparlementair, thans gemeenteraadslid, in afwachting het binnenkort tot Tweede Kamerlid te brengen. Potsierlijk, omdat het zeer in twijfel getrokken kan worden of Domela Nieuwenhuis wel tegen alle monumenten was, maar zeker is dat hij krachtens zijn beginsel tegen het deelnemen aan de verkiezingen, tegen het parlementarisme, was. Mocht de heer C. Kitsz dus de nagedachtenis van Domela Nieuwenhuis willen eren, dan moet hij beginnen zo snel mogelijk uit de gemeenteraad te verdwijnen.

ALARMISTEN IN MEI 1933 VOOR HAAGSE RECHTBANK

Piet Kooijman

De Alarmisten Bart Haan, Joop Richter, Ferry van der Roest en Piet Kooijman waren in februari 1933 de ondertekenaars van een in Den Haag verspreid 'Opruiend Manifest aan alle Arbeiders'. De belangrijkste boodschap in dat manifest was dat er helemaal geen sprake was van een crisis en van voedseltekorten: er was in werkelijkheid van alles voldoende! Daarom werd onder meer opgeroepen de magazijnen te bestormen en te nemen naar behoefte. Een tweede Alarm-manifest – ook verschenen in februari 1933 – alleen ondertekend door Kooijman was nog scherper van toon. Opnieuw werden de mensen aangespoord om te nemen wat ze nodig hadden ('Neemt, neemt en bevredigt Uw normale behoeften'). En dit tweede manifest eindigde met de conclusie: 'Onteigening der bezitters, dat en dat alleen is het einde van de "crisis en ons aller ellende."'

Op 18 februari werd Kooijman gearresteerd en uiteindelijk veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes maanden wegens het aansporen tot onteigening. Aanvankelijk was tegen drie (Haan, Richter en Kooijman) van de vier ondertekenaars negen maanden cel geëist. De woningen van de gearresteerden werden door de politie overhoop gehaald op zoek naar vuurwapens en bommen. Ook enkele Alarmisten die de manifesten verspreid hadden stonden terecht en werden veroordeeld tot gevangenisstraf.

Inclusief het voorarrest zat Kooijman tien maanden in de cel. In zijn verdediging voor de Haagse rechtbank op 17 mei 1933 – waarvan de tekst hierna volgt – stond niet meer, zoals voorheen, het bezetten van bedrijven en de proletarische revolutie centraal, maar ieders recht op consumeren. Kooijman zette uiteen dat het productieapparaat technisch in staat was om in ieders behoeften te voorzien en dat hij daarom als propagandist van onteigening handelde in het belang van de gehele mensheid. De tekst van zijn verdediging verscheen na het proces in De Vrije Socialist *en werd onder de titel 'Alarmisten voor de Haagse rechtbank' herdrukt in het anarchistische maandblad* De Vrije *nummer 7 van 18 juli 1964.(HR)*

1

Mij wordt – kort samengevat – ten laste gelegd dat ik in vereniging met anderen, door mijn naam te lenen, aandeel heb gehad aan een schriftelijke aansporing tot onteigening. Ik ontken dit aandeel niet. Ik zal hier proberen oorzaak en noodzaak van die aansporing aan te tonen.

Het is ruim elf jaar geleden dat ik op deze plaats stond, omdat mijn gedragingen in strijd waren geweest met de zogenaamde orde. Ik besloot toen mijn verdediging met deze woorden: 'Voor ons geldt slechts dit: Weg met de partijen, Weg met de vakverenigingen, Onteigen de bourgeoisie.'

Het was in de dagen dat groepen arbeiders laat ons zeggen schuchtere pogingen waagden om de productiemiddelen – in het belang van de gemeenschap – aan de bezitters te ontrukken. Italië vooral, maar ook Duitsland, kan van die pogingen getuigen. Deze pogingen mislukten echter. Ze waren tot mislukking gedoemd omdat de krachten van hen die er aan deelnamen tekort schoten. Het klare bewustzijn dat de productiemiddelen dienden te worden onteigend, ontbrak bij het merendeel van de arbeiders.

De arbeiders – over het geheel genomen – stelden nog vertrouwen in de bourgeoisie en haar trawanten, die na ons in een vreselijke oorlog gedreven te hebben, de uitbuiting na die oorlog wisten te bestendigen en de aandacht wisten af te leiden met de bekende 'opbouw'-campagne. Daar tussendoor beloofde men de arbeiders gouden bergen. Maar… dat kwam later.

Voorlopig kon men geen ijzer met handen breken, om de woorden van minister-president Ruys te gebruiken, die als 'de edelman voor het volk' gold voor velen. Evenwel, het gereedschap om dat ijzer met handen te breken is blijkbaar nooit gevonden. Hoewel de arbeiders hun krachten aan de zo begeerde 'opbouw' hebben gewijd bleven de beloften onvervuld. Integendeel, de toestand werd en wordt met de dag ondraaglijker.

Het 'opbouwende bedrijfsleven' dat in de menselijke behoeften moet voorzien, is nu hopeloos in de war. Een geweldig deel van de fabrieken ligt stil of staat op het punt uitgeschakeld te worden. De Jorissen Goedbloed zijn nu 'opbouwers' af en natuurlijk, zonder de beloofde gouden bergen, met miljoenen op straat gesmeten. Zij lijden nu ontbering, wat voor velen gelijk staat met het prijsgeven aan de hongerdood.

Ja, nu is het 'crisis', zegt de bourgeoisie. Maar het hoogtepunt van de 'crisis' zal zo zachtjes aan wel bereikt zijn, laat ze geruststellend steeds volgen, als we met een schok weer verder in de ellende rollen. De partij- en vakverenigingsleiders, als altijd hulpvaardig, speuren intussen – als 'zuster Anna' – de horizon af en zien dan tekenen van 'opleving'. Dat houdt er de moed wat in: straks krijg je loonsverhoging.

Wij behoorden nooit tot de mensen die vertrouwen stelden in de 'opbouw' van de bourgeoisie of deden alsof. Daarentegen hebben wij de onteigening van de productiemiddelen steeds als noodzaak gezien en gepropageerd, en we hebben de aan die 'opbouw' verbonden loonacties steeds als bedrog aangewezen. Het is dus allerminst vreemd als er onzerzijds een manifest verschijnt, waarin op onteigening wordt aangedrongen. Vooral niet vreemd in deze zogenaamde crisis die 'men' niet schijnt te willen begrijpen.

Die zogenaamde crisis is een stormsignaal van de wereldrevolutie. De groei van het productieapparaat verscherpt de noodzaak tot een verandering in het beheer van productie- en distributiemiddelen. Bovendien vernietigde ze de voorwaarde voor een staatskapitalistische beheervorm. Het blind willen zijn voor, dan wel het negeren van, de noodzakelijke consequenties die gevolg zijn van de technische ontwikkeling, deed een soort etterbuil – de 'crisis' – ontstaan.

2

Het privaatkapitalisme is in wezen – evenals het in Rusland voorkomende staatskapitalisme – een vorm van maatschappelijk goederenbeheer in handen van minderheden. Een maatschappijvorm waarbinnen economische afhankelijkheid heerst in soortverband. De karakteristieke eigenschap, die zo'n vorm van maatschappelijk goederenbeheer in zich draagt is deze: het aandeel dat individuen of groepen soortgenoten hebben in het verbruik van die maat-

schappelijke goederen, die hun bestaan, voortbestaan en ontwikkeling waarborgen, is door bepaalde soortgenoten of bepaalde groepen soortgenoten te bepalen.
Hierop berust de loonslavernij, en daarop in een zeker historisch tijdperk de ontwikkeling van het productieapparaat, welke ontwikkeling in dat bepaalde tijdperk op meerwaardevorming door uitbuiting berust. Deze beheervormen van het productieapparaat door een minderheid staan thans de verdere ontwikkeling ervan in de weg. Uitbuiting, dus loonslavernij, belemmert zelfs het functioneren van het productieapparaat.
Ten onrechte noemen de Russische heren zich communisten. 'Communisme' heeft tot basis gemeenschappelijk goederenbeheer, dus een beheervorm waarbij de maatschappelijke goederen, in tegenstelling tot de bestaande beheervormen, niet door minderheden maar in soortverband maatschappelijk worden beheerd. Waardoor onder de soortgenoten onderling economische onafhankelijkheid heerst.
Nu zal wel niemand zo kinderachtig zijn te beweren dat bij de Russen economische onafhankelijkheid heerst. Iets wat trouwens onmogelijk is, omdat zo'n toestand in Rusland alleen niet te scheppen is. Integendeel, er heerst daar loonslavernij in de meest consequente vorm. En wie economische onafhankelijkheid propageert komt er bij de Russen met hun marxistische ideologie nog bekaaider af dan hier.
Marx was een goed dialecticus, maar van de noodzakelijke ontwikkeling van economische afhankelijkheid naar economische onafhankelijkheid heeft hij nooit iets vermoed, en zijn Russische leerlingen nog minder. Marx heeft de ontwikkeling van de klassenstrijd onjuist gezien en moest die onjuist zien. Daardoor komt het marxisme in de praktijk in flagrante strijd met 'communisme'.
Daarom is de fout van de marxisten dat ze strijden voor een maatschappijvorm die in de bestaande economische verhoudingen dezelfde kernfout aankleeft als de ondergaande privaatkapitalistische. Ze willen de meerwaardevorming door uitbuiting consequent doorvoeren. Ze willen het kapitalisme in een staatskapitalistische vorm rationaliseren. Ze willen de economische afhankelijkheid onder de soortgenoten in de meest consequente vorm doorvoeren en zijn daardoor volkomen in strijd met 'communisme'.
De strijd voor communisme is geen strijd voor een andere vorm van minderheidsbeheer, maar is een strijd tegen elke vorm van minderheidsheerschappij over de maatschappelijke goederen. Onderlinge economische onafhankelijkheid is slechts binnen soortverband, dus internationaal, te verwezenlijken, en is slechts dan internationaal te verwezenlijken als de voorwaarde van die economische onafhankelijkheid – haar economisch basis – internationaal aanwezig is.
Thans zijn internationaal de voorwaarden voor onze economische onafhankelijkheid echter aanwezig: de economische basis is er en die basis leidt ons noodzakelijkerwijze naar onze economische onafhankelijkheid. Want het is het internationale productieapparaat dat door zijn groei thans als het ware uit zijn oude minderheidsvormen barst.
Henry Ford – nota bene een bourgeois – zegt ongeveer: 'De toestand is glashelder. De machine is bezig veel onrecht uit de wereld te helpen.' Wat beduidt het voor onze economische onafhankelijkheid? Dat individuele soortgenoten, of verschillende groepen van soortgenoten, economisch onafhankelijk worden van andere individuele soortgenoten, of van andere groepen van soortgenoten, voor wat betreft het bevredigen van hun vitale behoeften – voor zover die hun bestaan, voortbestaan en ontwikkeling waarborgen – zodat thans ook de zo bekende leuze van de Franse revolutie 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' door de economische ontwikkeling voor verwezenlijking vatbaar wordt. De opheffing van de lijfeigenschap zal nu gevolgd worden door de opheffing van de loonslavernij.
De oorzaken van de komst van een nieuwe maatschappijvorm spruiten – evenals de oorzaken van het ontstaan en de ontwikkeling van de verdwenen en de nu ondergaande maatschappijvormen – voort uit bepaalde economische toestanden. En bepaalde wijzigingen in die economische toestanden scheppen de noodzaak tot geboorte of tot ondergang van een of andere maatschappijvorm.
De nieuwe, komende, maatschappijvorm heeft de volgende economische basis tot bestaansvoorwaarde: de voortbrenging van de goederen, die ons bestaan, voortbestaan en ontwikkeling waarborgen, moet dusdanig plaats vinden dat de normale behoeften van alle soortgenoten ruim en regelmatig zijn te bevredigen. Anders gezegd: het aanbod van de goederen die ons bestaan, voortbestaan en ontwikkeling waarborgen, moet de vraag overtreffen om binnen soortverband 'communistisch' te kunnen leven.
Alle bekende beheervormen door een minderheid daarentegen berusten op een daaraan tegenovergestelde economische basis, namelijk deze, dat de normale behoeften van alle soortgenoten niet ruim en regelmatig te bevredigen zijn: daar overtreft de vraag het aanbod.
Thans doet zich een eigenaardig verschijnsel voor in de evolutie van de mensheid. De ontwikkeling van het productieapparaat heeft nu de mogelijkheid geschapen dat alle soortgenoten hun normale behoeften kunnen bevredigen, dat wil zeggen dat ieder van de in circulatie zijnde middelen van vitaal belang dat deel kan nemen wat hij voor zich zelf behoeft, zonder de toestemming van een of andere soortgenoot dan wel soortgenoten, waardoor de hedendaagse machtshebbers en hun trawanten (wier macht zijn bestaansrecht ontleende aan een gebrekkig, onvoldoende voortbrengend productieapparaat, dat het noodzakelijk maakte dat het aandeel van de soortgenoten bij het verbruik van de maatschappelijke goederen individueel kon worden bepaald) gedwongen worden – willen ze hun thans zinloos geworden macht kunnen blijven uitoefenen – de productie te saboteren en de producten van vitaal belang aan de circulatie te onttrekken.

3

De machthebbers worden dus gedwongen – op straffe van ondergang als machthebber – om fabrieken stil te leggen, arbeiders op straat te zetten en levensmiddelen te vernietigen.
Grenst dat niet aan volslagen krankzinnigheid? Op dit ogenblik vernietigt men levensmiddelen, terwijl ze door miljoenen worden ontbeerd, er zelfs mensen van honger creperen, en dat alles uitsluitend ter handhaving van een niet meer te handhaven privilege. Een privilege waaraan de rechtsgrond ontbreekt.

Een privilege waaraan de rechtsgrond door gewijzigde economische verhoudingen is ontvallen.
Wij constateren dat het de plicht is van elk redelijk denkend mens om met alle ten dienste staande middelen stelling te nemen tegen de sabotage van voortbrenging en circulatie van nuttige gebruiksartikelen. De consequentie hiervan voert onvoorwaardelijk tot propaganda voor de onteigening van die middelen uit handen van hen, die – met het in bezit hebben van die middelen – een ander doel beogen dan ze uitsluitend ten algemene nutte aan te wenden.
Maar deze propaganda brengt ons in conflict met de bestaande juridische apparaten. Hoe komt dat? Daar staan we nu met de zo geprezen pers- en gewetensvrijheid van de democratie. Men zegt dat Pythagoras na de ontdekking van zijn bekende stelling uit louter blijdschap honderd ossen offerde, wat Kant aanleiding gaf te veronderstellen dat sinds die tijd iedere nieuw ontdekte waarheid het verzet van de ossen met zich brengt. Dat is aardig gezegd.
Maar het is een feit dat de consequenties van nieuw ontdekte waarheden offers eisen. Geofferd worden zij die op ontmaskerde leugens parasiteren. Dus komen de soortgenoten die als offers zijn aangewezen, merendeels in verzet tegen nieuwe waarheden en plegen zodoende misdaden
Daarom zijn we benieuwd welk deel van de bourgeoisiepers – die zijn lezers wijs maakt zo ijverig te helpen zoeken naar de oplossing van de economische problemen – nu serieus zal durven ingaan op onze propaganda onder de arbeiders voor het 'neem en eet', dat de oplossing van die economische problemen inhoudt. We zeggen bourgeoisiepers, want van de zogenaamd socialistische pers weten we dat deze het in elk geval tot op heden niet durft. Het is met de oude socialistische beweging als met Mozes. Ook zij zal het beloofde land niet ingaan. Ze is corrupt.

4

Dat wij hier staan is een gevolg van de wet van de traagheid. Een ieder die iets weet van de opbouw van een maatschappij, weet dat de wisselende uitingen die zich demonstreren in de gedragingen van de politieke en juridische bovenbouw van die maatschappij, het gevolg zijn van de beweeglijkheid van haar fundament, te weten de economische basis van die maatschappij. Daardoor kan een handeling, die gisteren slecht was vandaag in zijn tegendeel omslaan en goed worden. Dat wordt dan niet direct en algemeen erkend vanwege de belanghebbenden, die conservatief zijn om hun ontmaskerde leugens als waarheden te kunnen conserveren.
Hoe nu is de bestaande juridische bovenbouw in onze maatschappij ontstaan en tot welke hoogte kon deze zich ontwikkelen? Ik heb het idee dat weinig zogeheten rechtsgeleerden daarvan iets bevroeden, ondanks hun universitaire wijsheid en hun titels. Zijn ontstaan dankt deze in elk geval aan dezelfde economische verhoudingen als waaraan het ontstaan van het minderheidsbeheer van de maatschappelijke goederen gebonden is.
Het tekort aan middelen van vitaal belang is de grondoorzaak van het ontstaan van onze oude rechtsbegrippen, van het ontstaan van onze juridische machtsformaties en van onze groeperingen binnen het soortverband: de staten. Een en ander was nodig omdat voorkomen moest worden dat de soortgenoten zonder rem hun behoeften aan middelen van vitaal belang gingen bevredigen bij een relatief tekort aan die middelen.
Recht heeft tot grondslag het belang van de soort. Het tekort aan zekere goederen was dus eens de rechtsbasis – het economisch fundament – en de ziel van de rechts- en machtsmiddelen van de staten. Maar die rechtsbasis behoort tot het verleden.
Dus zodra deze economische basis onder de juridische bovenbouw is weggeslagen – doordat als gevolg van de ontwikkeling van het productieapparaat de voortbrengingsmogelijkheid in verhouding tot de behoeften van de soortgenoten in haar tegendeel omslaat, waardoor de noodzaak tot het beperken van de behoeftebevrediging in zijn tegendeel verandert, dus misdadig wordt – dan wordt de bovenbouw zielloos en zakt deze ineen. Op dat moment worden de gedragingen van de in een sleur doorwerkende individuen, verbonden aan de juridische apparaten die niets meer met recht te maken hebben, misdadig conservatieve reacties – die vanuit het standpunt van de soort beoordeeld zinloze stuiptrekkingen zijn – en treden de vertegenwoordigers van het recht van de mensheid op als handlangers van door de geschiedenis veroordeelde slavenhouders.
Officier van justitie Hoekstra heeft als representant van een machtsapparaat waarvan het verder functioneren misdadig is, het nodig geoordeeld ons als propagandisten voor onteigening van de productie- en consumptiemiddelen te doen opsluiten. Ik heb geprobeerd aan te tonen, en hoop daarin geslaagd te zijn, dat zijn handeling rechtsgrond mist.
Ik beroep mij ter verdediging van ons handelen op het belang van de soort. Ik wijs op de ontwikkeling van het productieapparaat en de gevolgen daarvan. Ik wijs op de gedragingen van hen die thans dat productieapparaat beheren. Gedragingen die de onteigening van deze zogenaamde beheerders niet alleen wettigen, maar ook noodzakelijk maken, in het belang van de mensheid. Steunend op die noodzaak tot onteigening beroep ik mij op de noodzaak tot propaganda voor die onteigening als zijnde eveneens in het belang van de mensheid, dus in het belang van de soort.

Als propagandist voor die onteigening handel ik daarom in dienst van de gehele mensheid. Op grond hiervan – omdat de propaganda voor onteigening thans historisch noodzakelijk is – moet ik protesteren tegen onze opsluiting voor dat feit. Op diezelfde grond moet ik dus, afgezien of het ten laste gelegde volgens verouderde rechtsbegrippen al dan niet bewezen is, onze onmiddellijke invrijheidsstelling eisen.
Laat ik tenslotte eindigen met de bekende woorden, die ik ter waarschuwing aan alle machthebbers zo vrij ben iets te verduidelijken: zij die ten onrechte geweld hanteren zullen ten rechte door geweld vergaan.

MARINUS VAN DER LUBBE DOOR DE FASCISTEN VERMOORD!

(fragmenten)

Piet Kooijman

Piet Kooijman zat in Den Haag in voorarrest toen de uit Leiden afkomstige radencommunist Marinus van der Lubbe op 27 februari 1933 de Rijksdag in Berlijn in brand stak. De Rijksdag stond symbool voor het bedrog en verraad van het proletariaat door de socialisten en partijcommunisten. De brand was een aansporing om in opstand te komen tegen Hitler en zijn kapitalistische steunpilaren. Kooijmans vrouw Martje hield hem via brieven op de hoogte over het verloop van het strafproces tegen Van der Lubbe, de aanvallen van Moskou op de jonge radencommunist, de verdediging van Van der Lubbe's vrienden en kameraden, onder meer door het uitbrengen van het zogeheten Roodboek, *et cetera.*
Kooijman herkende in de jonge Van der Lubbe een geestverwante revolutionair van de daad, en sprak en schreef sindsdien altijd met veel waardering over hem. Eind december van dat jaar werd het vonnis in de rechtszaak tegen Van der Lubbe uitgesproken. Het was de doodstraf. Kort na 10 januari 1934, de dag van de terechtstelling, verspreidde de Amsterdamse Alarmgroep in een oplage van tienduizend exemplaren een zeer waarschijnlijk door Kooijman geschreven pamflet, met daarin een door Luc Kisjes vervaardigde lino met het portret van Marinus van der Lubbe. Hierna volgen fragmenten van dit pamflet, met de aanhef 'Door socialisten en communisten verraden! Door de fascisten vermoord!', dat het sociaaldemocratische dagblad Het Volk *giftig commentaar ('anarchistische verblinding') ontlokte. (HR)*

Marinus van der Lubbe: de stichter van de brand in het Duitse Rijksdaggebouw, de tempel van het verraad van de arbeidersbeweging. Over het verraad van de sociaaldemocraten behoeven we niet meer uit te wijden. (…)
Het verraad van de communistische partij was niet minder erg. Die kweekte de geest van het nationaalsocialisme en riep de arbeiders op onder nationalistische leuzen als 'Tegen Versailles, tegen herstelbetalingen, tegen het Franse imperialisme' enzovoorts en bood zelfs aan de Duitse völkischen (tegenwoordig nazi's) het eenheidsfront aan, ter verdediging van de 'nationale cultuur' (Clara Zetkin in de Rijksdag), zoals ze ook met de nazi's samengingen in de Berlijnse verkeersstaking aan de vooravond van de verkiezingen van 6 november 1932. En terwijl op 6 november voor de zoveelste maal de verkiezingen plaats vonden, waarbij de nazi's 35 zetels verloren, werd de Rijksdag zonder eenmaal bijeen te zijn geweest, op 1 februari (1933) ontbonden op aandrang van Hitler, die inmiddels reeds rijkskanselier was.
Nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven op 5 maart (1933). Hoewel dus overduidelijk de humbug van de verkiezingen was gebleken, riep de communistische partij weer de arbeiders ter stembus op. Terwijl het nationaalsocialisme opmarcheerde, terwijl Hitler reeds

verklaard had: 'Ook zonder parlementaire overwinning zal ik de macht grijpen', werden de arbeiders afgeleid door de leugens en leuzen van de verkiezingskomedie.
Dit zag en wist Van der Lubbe, de proletarische revolutionair. Hij zag wat er gebeurde en besefte: er moet iets gebeuren, en hij stak de op leugens gebouwde Duitse Rijksdag in brand, als signaal van de opstand in geheel Duitsland en zelfs daarbuiten. Maar zijn waarschuwing werd niet verstaan, aan zijn oproep geen gehoor gegeven.
Een schok, schrik en angst slechts gingen door de gelederen van de 'arbeidersbeweging' en de partijen haastten zich hun onschuld aan de brand te betuigen (Torgler en dergelijken). Zij haastten zich om toch vooral duidelijk te maken dat zij onschuldig waren aan deze poging tot verzet tegen de opdringende terreur. Van deze houding maakte Hitler gebruik om grondig af te rekenen met de gehele arbeidersbeweging in Duitsland. De communisten wisten internationaal niets beter te doen dan Van der Lubbe te belasteren, uit te maken

voor provocateur om hun eigen onmacht te verbergen. Zelfs zijn lotgenoten, met wie hij tezamen voor de klassejustitie van de Hitlerregering stond, hebben hem daar nog in de rug aangevallen: ook hier vormden zij het eenheidsfront met de nazi's, ditmaal tegen die ene persoon, Marinus van der Lubbe, de revolutionair van de daad.
Het gehele proces was een komedie, opgevoerd door de nazi's om hun brute terreur voor de ogen van de wereld te rechtvaardigen. De communisten deden daar welwillend aan mee en speelden de rol van de brave jongen. Dit proces, waar Van der Lubbe om lachte en wat hij verachtte, werd door de communisten blijkbaar ernstig genomen. (…)
Dimitroff schold Van der Lubbe voor idioot, lafaard, enzovoorts en preste hem zelfs eventuele medeplichtigen te verraden. 'Van der Lubbe is een gedeklasseerd rebellerend lompenproletarier. Van der Lubbe is een misbruikt werktuig', aldus sprak Dimitroff en op die momenten werd de grote, heroïsche Dimitroff een kleinzielig fanatiek partijmannetje, die geen revolutionair kan zien buiten zijn eigen partij.
Van der Lubbe lachte om deze communisten, lachte om het gehele proces en wist te zwijgen, maar bleef bij zijn verklaring dat zijn medebeklaagden onschuldig waren, en dat hij alleen de brand had gesticht, ondanks wat de Kriminal-Kommissar Heisig verklaarde: 'Met zekerheid is komen vast te staan dat Van der Lubbe de brandstichting alleen heeft verricht.' (*Algemeen Handelsblad* 11-3-1933). Wat later weer is doodgezwegen.
Maar heel het koor van de communistische Internationale viel bij in de lastercampagne tegen Van der Lubbe, zoals vrijwel ieder gelasterd wordt, die revolutionair is uit zich zelve en niet bij de gratie van de grote kladdaradatsch of een partijbevel. De partij is nu eenmaal beducht voor haar bestaan en kan geen zelfstandig optreden dulden, omdat dat het bestaan van de partij ondermijnt. De partij behoeft de gewillige massa, die zich zonder voorbehoud aan de discipline onderwerpt.
Daarom was Van der Lubbe een provocateur. Omdat zijn daad buiten de berekening van de partijinstanties viel. (…)

Het resultaat van een revolutionaire daad valt niet steeds uit zoals deze werd bedoeld, wat het risico is van elk revolutionair optreden. Dat ondervonden de muiters, dat ondervonden de arbeiders in Wenen met hun wanhoopstrijd tegen de Dolfuss-terreur, dat ondervond zeker Van der Lubbe bij zulk een erbarmelijk verraad. Maar de betekenis van de revolutionaire daad wordt er niet minder om.
De 'socialistische beweging' heeft een fiasco geleden, dat is nu wel overduidelijk gebleken. De arbeidersbeweging heeft gefaald door gebrek aan daadkracht. Dankzij de remmende invloed van de partijen en organisaties, die het partijbelang stelden boven het revolutionair proletarisch belang, is alle zelfvertrouwen, is alle daadkracht gebroken.
Zal de vernietiging van de arbeidersbeweging, zal de reactionaire terreur nog een halt toegeroepen kunnen worden?
Zal de proletarische revolutie nog toekomst hebben? Dan dient met het partijgedoe te worden gebroken. Dan dient de revolutionaire persoonlijkheid, als Marinus van der Lubbe, in eer te worden hersteld. Dan hebben we allereerst te aanvaarden: de revolutionaire daad!

DE VOORUITZICHTEN VAN DE ARBEIDERSBEWEGING

Piet Kooijman

De opmaat tot de elf Alarm-stellingen die Kooijman in 1934 formuleerde – en in het anarchistische maandblad Bevrijding *gepubliceerd werden – was al te vinden aan het slot van zijn verdediging voor de rechtbank in Den Haag op 18 mei 1933. (De tekst ervan is elders in dit nummer te lezen.) Klassebelangen maakten nu plaats voor de belangen van de mensheid, de soortbelangen. De voortgang van de techniek leidde tot een ingrijpende verandering van de maatschappelijke verhoudingen: zo zou de mensheid onder meer genoodzaakt worden haar goederenbeheer en ook haar rechtsopvattingen radicaal te wijzigen.*
Op het Paascongres van 1934 weigerde een aantal Alarmisten, merendeels behorend tot de groep Amsterdam, om Kooijmans stellingen te aanvaarden als nieuwe beginselverklaring en trad uit. Binnen de anarchistische beweging werd nauwelijks gereageerd op – en nog minder gedebatteerd over – de theoretische koersverandering van de Alarmisten en dan met name de visie dat de strijd voor de belangen van de arbeidersklasse niet meer parallel liep met de belangen van de soort, zoals Joop Richter na het congres in De Vrije Socialist *schreef.*
De droge opsomming van de Alarm-stellingen vroegen om een nadere toelichting en verdere uitwerking. Die kwamen in 1935 met de door Kooijman geschreven en door de Alarmisten uitgegeven brochure Heden, Verleden en Toekomst in Zakformaat. *Duidelijk werd dat de technische ontwikkeling arbeid en consumptie definitief van elkaar gescheiden had.*
Het proletariaat was niet langer de stuwende kracht in de samenleving. De toekomst was voortaan aan de werklozen en anderen die buiten het productieproces terecht gekomen waren. En het parool van deze zogeheten gedeklasseerden zou volgens Kooijman 'neem en eet' worden. Boeiender – en nu geformuleerd in Kooijmans karakteristieke stijl – vinden we de nieuwe Alarmtheorie uiteengezet in een lang artikel, dat in de afleveringen 9 (september) en 10 (oktober) 1935 van het maandblad Bevrijding *verscheen. Deze tekst – oorspronkelijk getiteld 'De vooruitzichten der arbeidersbeweging' – volgt hierna. Het artikel is gebaseerd op een lezing van Kooijman op de Pinkster-Mobilisatie van de Alarmisten in 1935 in Halfweg. (HR)*

1

Het onderwerp dat wij hier ter sprake brengen, omvat – aangezien wij de 'arbeidersbeweging' niet zijn – twee delen: de vooruitzichten van de arbeidersbeweging, en ten tweede: welke wegen wij als vertegenwoordigers van de zogenaamde libertaire stromingen hebben te bewandelen. Al of niet in overeenstemming met 'de arbeidersbeweging'.
Bepalen we ons dus allereerst tot de arbeidersbeweging en haar vooruitzichten. Het is nu ongeveer vijftien jaar geleden, dat door enige – tot de arbeidersbeweging behorende – jonge revolutionaire elementen een kreet werd aangeheven, die in die arbeidersbeweging op hevig verzet stuitte en weinig weerklank vond. Ik bedoel de kreet: Weg met de partijen en weg met de vakverenigin-

gen. Het was een kreet, die als een poging tot vernieuwing van de arbeidersbeweging is te zien. Een kreet, die zijn grondslag vond in de propaganda voor onteigening dóór en vóór het proletariaat, als eenheid in het bedrijf. Laatste echo's van één en ander hoort men nog wel eens in een gestencild blaadje, maar de vernieuwing bleef uit.
Thans klinkt er een kreet, en het komt mij voor dat hij aansluit bij de voorafgaande, het is de kreet: Weg met de arbeidersbeweging! Zij die deze kreet horen en zich revolutionairen noemen, zullen goed doen te onderzoeken of de arbeidersbeweging feitelijk nog wel past in het kader van de ontwikkeling. Zij zullen zich zeker niet zonder onderzoek vaardig mogen maken, om in een 'breed antifascistisch front' de arbeidersbeweging te verdedigen. Een handeling die al dadelijk in het nadeel kan zijn van eventuele revolutionairen die er toe komen demonstratief een Rijksdaggebouw of iets dergelijks, in brand te steken. Een bezigheid die blijkbaar niet strookt met de belangen van de arbeidersbeweging en een breed antifascistisch front.
Wat is feitelijk die 'arbeidersbeweging', die ons voor zulke problemen stelt? De arbeiders zijn het niet. Neen, 'de arbeidersbeweging' is een maatschappelijke beweging van bepaalde mensen en wordt gevormd door verschillende stromingen. Ze omvat naast marxisten, in de ruimste zin van het woord, syndicalisten, anarchisten, et cetera. Al degenen die tot de 'arbeidersbeweging' behoren verwachten van het proletariaat - als voortbrengende klasse - dat het als leidende klasse de maatschappelijke structuur wijzigt of zal wijzigen. En dat in verband hiermee het proletariaat dient te worden georganiseerd. Op deze verwachting is de werkwijze van de arbeidersbeweging gebouwd.
Naar mijn mening is de verwachting die die arbeidersbeweging op het omschreven 'proletariaat' heeft gebouwd, een zinloze hersenschim geworden, waaraan thans, dankzij de (historische) ontwikkeling, elke redelijke grondslag ontbreekt. Daarmee is dus in mijn ogen tevens de werkwijze van de arbeidersbeweging, die op een niet meer te verwezenlijken hersenschim berust, veroordeeld.
Die proletarische klasse waarop de arbeidersbeweging bouwt, zal nimmer de heersende klasse kunnen worden. Ze kan dus naar mijn mening nooit als zegevierende klasse in de klassenstrijd de klassenmaatschappij liquideren. Er zit in de hele redenering van de hedendaagse 'geniale' theoretische koppen van de arbeidersbeweging, die op een niet te verwezenlijken hersenschim bouwen, in de grond van de zaak niet de minste logica meer. Want ieder dialectisch-materialist van deze tijd met een normaal stel hersens, kan en behoort te weten, dat in een klassenmaatschappij de macht die een klasse uitoefent of uitoefenen kan, wordt bepaald door haar economische betekenis. Verliest bijvoorbeeld de zogenaamde heersende klasse – dat is de dominerende klasse – haar economische betekenis, dan heeft er machtsoverdracht plaats en wel aan die klasse, die in economische betekenis toeneemt en dus tot dominerende klasse kan worden.

2

Denken we ons binnen de structuur van de klassenmaatschappij en aanvaarden we, voor een ogenblik, de economische grondslagen van de klassenmaatschappij als gegeven, dan is de vraag gewettigd – nu ze aan economische betekenis inboet en allerwege wordt verwacht dat de kapitalistische klasse haar dominerende macht zal moeten prijsgeven – welke klasse dan aanspraak maakt op de dominerende macht in de maatschappij. En waarop haar aanspraak op machtssuprematie dan feitelijk berust. Zonder zich te bezinnen roepen de tot de arbeidersbeweging behorende 'wetenschappelijke' materialisten: 'het proletariaat, als voortbrengende klasse, maakt aanspraak op die dominerende macht en die aanspraak is gegrond op zijn betekenis in verband met de voortbrenging'.
Maar kan het proletariaat de aanspraak op die dominerende macht afleiden van zijn toenemende economische betekenis? Nee, wie dat nog meent heeft z'n tijd verslapen: de economische betekenis van het proletariaat neemt integendeel óók en sprongsgewijze af. Het hoogtepunt van de economische betekenis van het proletariaat, als voortbrengende klasse, valt naar mijn mening omstreeks het jaar 1920. Daarna takelt de economische betekenis van 'het proletariaat' met razende snelheid af. Uit deze onbegrepen aftakeling moet naar mijn mening de ontwikkeling van de strijd binnen 'de arbeidersbeweging' en de opkomst en groei van de nationaalsocialistische beweging ten dele worden verklaard.
De economische betekenis van het proletariaat als voortbrengende klasse berust op zijn aandeel in het productieproces. Een betekenis die – historisch gezien – tot voor kort toenam. Op die toenemende betekenis grondde eens de arbeidersbeweging de aanspraak van het proletariaat op de dominerende macht in de maatschappij.
Immers de opkomst, van dat wat wij verstaan onder 'het kapitalistische stelsel', ging gepaard met toenemende verproletarisering van andere maatschappelijke groepen en toenemende absorptie van proletarische energie ten dienste van het productieproces. Het proletariaat groeide als voortbrengende klasse en daarmee groeide zijn aandeel in de voortbrenging en daarmee zijn economische macht. Totdat op zeker punt de lijn van de ontwikkeling van dit gebeuren in zijn tegendeel omsloeg.
Plotseling werd in steeds stijgende mate menselijke energie, in dienst van de voortbrenging door het productieapparaat, afgestoten en in het bijzonder de energie waarmee het proletariaat als voortbrengende klasse aan het productieproces deelneemt. Door dit gebeuren ontwikkelt zich in de maatschappij een geheel nieuwe maatschappelijke groep. Met haar verlies aan betekenis bij de voortbrenging vermindert de aanspraak van het proletariaat, als voortbrengende klasse, op de dominerende macht binnen het kader van de klassenmaatschappij, waarvan de economische basis gegeven is.
Door dit gebeuren werden de verwachtingen, die 'de arbeidersbeweging' van het proletariaat als voortbrengende klasse eens had, tot een redeloze hersenschim en werd het streven van de arbeidersbeweging om het proletariaat tot dominerende maatschappelijke groep te maken en het tot dit doel te organiseren een reactionair streven. De vraag is gewettigd, na het constateren van deze feiten, wat voor revolutionaire betekenis klassenstrijd nog heeft.

3

Elke waarheid is betrekkelijk en aan economische factoren gebonden. Elk mens en elke maatschappelijke groep bouwt zijn waarheden op die dingen die

hij als waarden beschouwt. Echter dit alles zó lang hij die dingen als waarden ziet. Voor de één is een soeverein volk een waarde, voor de tweede een klasse en hierop bouwt elk voor zich zijn waarheden. Maar wat blijft er echter over van al onze 'waarheden', als de zaken waarop wij ze bouwden voor ons waardeloos worden?

Soevereine volken nóch klassen zijn als onderdelen van de mensenmaatschappij te beschouwen als onaantastbare waarden. Als we hun waarde als waarden echter in twijfel moeten trekken, dan zijn we genoodzaakt, zowel 'de waarde' van bestaan van één of meer soevereine volken, als de 'waarde' van bestaan van één of meer klassen te toetsen aan een naar mijn mening voor allen bestaande onaantastbare waarde. Die voor ons allen bestaande onaantastbare waarde meen ik te vinden in *de soort*.

Als we de soort, homo sapiens, beschouwen als een voor ons mensen onaantastbare waarde, dan beschouwen we, met Bakoenin, het dienen van de vooruitgang van de soort als hoogste voor een mens geldende wet, en zien we die vooruitgang, met hem, als een beweging van een minder volmaakt tot een meer volmaakt bestaan – waarvan de graad van bestaanszekerheid de economische grondslag is. Daarom heeft het bestaan van een soeverein volk – en vanzelfsprekend elke vorm waarin dat volk zijn soevereiniteit kenbaar maakt – voor ons slechts waarde, dus recht op bestaan, zolang het bestaan van dat volk in overeenstemming is met de vooruitgang. Slechts zolang blijft dat volk een waarde waarop waarheden zijn te bouwen.

Dezelfde redenering moet men bij de waardebepaling van klassen volgen. Dus ook bij de waardebepaling van het proletariaat, dat is in de hedendaagse verhoudingen een voortbrengende eenheid in klassenverband.

Als we dan weer de soort als een voor mensen onaantastbare waarde en als hoogste voor een mens geldende wet de bevordering van de vooruitgang van de soort beschouwen, en we ook nu die vooruitgang, als een beweging van een minder volmaakt tot een meer volmaakt bestaan zien, waarvan dan de graad van bestaanszekerheid de economische grondslag is, dan heeft het bestaan van het proletariaat als voortbrengende klasse – en haar klasse-organisaties – voor ons slechts revolutionaire betekenis zolang het stuwende krachten zijn, in overeenstemming met de vooruitgang.

Slechts zolang blijft het proletariaat, als voortbrengende klasse, een waarde waarop een revolutionair zijn waarheden bouwt.

4

We blijven nu nog even bij de oude socialisten. Via de proletariërs, die leden onder wat wij verstaan als kapitalistische verhoudingen, ontstond ruim een eeuw geleden een maatschappijbeschouwing. De stellingen waarop de ingewikkelde theorieën werden gebouwd waren ongeveer aldus: 'De arbeider heeft recht op de volle opbrengst van zijn werk. Dit is echter alleen mogelijk, wanneer de ganse maatschappij werkt: één grote werkplaats. In die zin moet de arbeid een maatschappelijke taak zijn. Inkomsten die dus niet voortvloeien uit *persoonlijke* deelneming aan genoemde maatschappelijke taak, zijn onzedelijk verkregen.'

Men negeerde zo de historische betekenis van het groeiende accumulatievermogen van de soort in collectief verband. Men zag over het hoofd dat homo sapiens, door zijn geweldig toenemend accumulatievermogen, in staat was zich als zoogdier boven de andere dieren te verheffen. Men negeerde daarbij het voornaamste middel in dienst van de vooruitgang van homo sapiens. Daaruit vloeide miskenning van de economische betekenis van die maatschappelijke groepen voort, waardoor de soortdrift tot accumuleren zich in het bijzonder uitte en het gedrag van de (menselijke) soort tegenover andere soorten slechts accentueerde. Men beweerde verder: 'De ellende van het proletariaat is gevolg van de uitbuiting onder de mensen. De uitbuiting vindt zijn oorzaak in het bestaan van uitbuitende klassen. Het proletariaat moet de uitbuiting opheffen door de uitbuitende klassen op te heffen en "zuivere arbeidsverdeling" over te houden. De uitbuiting van mensen is een onzedelijke handeling, het privé-eigendom van de productiemiddelen moet dus worden opgeheven. Daarmee is de uitbuiting opgeheven en het proletariaat geëmancipeerd.'

In enkele woorden van Proudhon, die we samenvatten als de kern van zijn werk *Ou' est-ce que la Propriété? (Wat is eigendom?),* zijn de opvattingen van de oude socialisten en van de arbeidersbeweging samen te vatten: gemeenschap en eigendom zijn tegenstellingen. Waarom bestaat eigendom als het onmogelijk en onrechtvaardig is. De reden is niet ver te zoeken: het ligt daarin dat de mens de rechtvaardigheid geschonden heeft.

En Engels – 'wetenschappelijk' als geen tweede en reeds socialist vóór Karl Marx – vroeg de burgerlijke economen naar de 'rechtvaardiging' van het privé-eigendom, want Engels vond dat deze geheel en al samenhing met de onzin om toe te laten dat de aarde verkwanseld werd.

Men ziet: het leerstuk van de zondeval had niet alleen in katholieke kringen proselieten.

De praktijk heeft geleerd dat de zaak niet zo eenvoudig was als de ouden droomden. Want toen binnen de grenzen van de Sovjetrepubliek het privébezit van de productiemiddelen werd opgeheven bleef de uitbuiting een feit en wijzigde slechts het systeem van de uitbuiting. De uitbuiting bleek dus niet überhaupt aan het bestaan van een bezittende klasse gebonden. Althans, de bezittende klasse bleek niet de primaire oorzaak. Nog minder bleek de emancipatie van het proletariaat te verwezenlijken door de opheffing van de klasse van de privébezitters van productiemiddelen. Er gebeurde niets wat op emancipatie leek. Want toen het gewicht van de bezittende klassen van de ruggen van het proletariaat werd afgenomen, drukte de staat op die ruggen een overeenkomstig gewicht. De Russische staat nam eenvoudig een deel van de historische taak van de bezittende klassen over.

De socialisten die zich aan de theorie van de klassenstrijd hadden vastgeklonken bleken zich te hebben misrekend, voor zover ze de opheffing van de uitbuiting door de opheffing van het privébezit nastreefde en voor wat betreft de rol van de staat, die ze slechts hadden gezien als willoos instrument in handen van de bezittende klassen.

Men kan natuurlijk het Russische gebeuren 'de bonzen' in de schoenen schuiven, hen als gevallen engelen zien. Als we de kluts kwijt zijn trekt het leerstuk van de zondeval nog altijd. Maar toch, als onze kalmte terugkeert, zullen we een andere verklaring moeten zoeken.

5

De strijd tussen de zogenaamde socialisten en kapitalisten bleek in wezen slechts een strijd tussen groepen binnen volksgemeenschappen – over *de vorm* van uitbuiting en om het beheer van de goederen van de volksgemeenschap. Voor de twistende volksgenoten bleef de volksgemeenschap echter soeverein. Het 'zelfbeschikkingsrecht' van de volksgemeenschap was een onaantastbare waarde, zowel voor fascisten als anarchisten en communisten.

Wanneer niet het privébezit de wezenlijke oorzaak is van de uitbuiting, wat is dan de oorzaak van het bestaan van uitbuiting en van het bestaan van privébezit? En wat is het doel van de uitbuiting als ze niet ten doel heeft privébezit te vormen?

Het doel van de uitbuiting is het vormen en accumuleren van waarden. En – dit lijkt me niet voor tegenspraak vatbaar – het vormen van waarden en uitbuiting en privébezit heeft alleen zin bij een tekort aan waarden. Lucht en water zijn bij ons waarden. Maar niemand denkt eraan de lucht als waarde te bezitten, te beheren, of lucht voort te brengen. Praktisch heeft de mensheid nooit bezit genomen van *de* lucht, noch collectief, noch individueel. Het is dan ook niet waar wat Ferdinand Domela Nieuwenhuis zo parmantig heeft beweert (in zijn *Is Diefstal Eigendom?*) dat de lucht, 'aan allemaal behoort'. De lucht behoort aan niemand. We gebruiken er slechts van. Om aan ons of aan 'iemand' te behoren moet 'de lucht' eerst in bezit genomen worden. Dezelfde blunder begaat Domela Nieuwenhuis als hij het over 'het licht' heeft en het zonlicht bedoelt. Het zonlicht is ons bezit niet, we gebruiken er slechts van.

Iets anders is het met 'de grond', die behoort 'aan ons allemaal'. Maar zoals ieder weet heeft de mens 'de grond' in bezit genomen. Dat wil zeggen: de mens verwijderde, door eigenbelang gedreven, doodeenvoudig die wezens van de in gebruik genomen grond, die zijn belangen er niet dulden. Hij beheert daardoor 'de grond' als een waarde, door in bezitneming, dus als beheerde waarde. 'De grond' is dus een object van een in wezen collectief bezit, behoort de mens toe en wordt collectief door de mens als soort beheerd. Er is slechts verschil in *de vorm* van het beheer van grond in collectief bezit. De vorm van beheer kan bijvoorbeeld feodaal, kapitalistisch of staatskapitalistisch heten, maar in feite blijft het beheer collectief. Wat wij dus onder privébezit van grond verstaan is in wezen één van de vele vormen waarin het collectief bezit van de bodem tot uiting komt. Bepaalde economische verhoudingen bepalen de vorm waarin de mens iets collectief beheert. Hij die met beheer is belast is dus in wezen slechts rentmeester van de soort – of rentmeester des Heren, wat dichterlijk klinkt maar hetzelfde is. De duur van zijn 'rentmeesterlijk' beheer wordt bepaald door het soortbelang.

Door het collectief bezit van de bodem zijn we in staat, in soortverband, waarden in praktisch onbegrensde hoeveelheid te scheppen en te accumuleren. Dit accumuleren van waarden, waarop de vooruitgang berust, is dus ook een collectieve bezigheid in soortverband en eveneens een soortbelang. Ieder individueel belang en ieder groepsbelang is in wezen dus ondergeschikt aan het soortbelang. De accumulatie van waarden vindt zijn grond in de drift tot voortbestaan van het individu of een groep individuen. Is het bestaan van de soort gebaat bij de opoffering van bepaalde individuen of groepen individuen, dan offert de soort die bepaalde individuen of groepen. Het recht van bestaan van een individu, of een maatschappelijke groep van individuen, wordt dus door het soortbelang bepaald. Geen individu noch maatschappelijke groep kan dus zonder meer zeggen recht van bestaan te hebben, laat staan 'zelfbeschikkingsrecht' te hebben. Dat recht van bestaan moet eerst worden getoetst aan het soortbelang. Dit geldt voor alle maatschappelijke groepen. De roodhuiden verkozen zich niet snel genoeg aan het soortbelang aan te passen. Ze hielden het op 'zelfbeschikking' wat hen duur te staan kwam. Het veel besproken laconieke antwoord van een burgerlijk rechter aan een zogenaamde beklaagde – 'Recht om te leven? Daar ben ik nu juist zo zeker niet van' – is dus niet zo dwaas.

De mensheid vormt en hervormt als soort in zijn belang het maatschappelijk verband. Het zo georganiseerd zijn brengt voor de individuen van de soort bepaalde voor- en nadelen, alsmede bepaalde rechten en plichten met zich mee. Zo nodig de plicht om van het leven afstand te doen, zo nodig de plicht om van een bepaalde manier van bestaan afstand te doen.

6

De mensen leven in maatschappelijk verband; en dit maatschappelijk verband heeft een wisselende structuur, waar binnen de onderlinge verhoudingen – dus de wijze waarop de verschillende individuen, of groepen individuen bestaan, of kunnen bestaan – wordt bepaald. De structuur en haar veranderingen zijn bepaald door het soortbelang in verband met economische factoren. Kastenbelangen oefenen hierop geen invloed van betekenis uit.

Wanneer het soortbelang in verband met gewijzigde economische factoren het dus eist, verandert de structuur van de maatschappij, en geen groep in de maatschappij is in staat dit gebeuren te verhinderen. De gezamenlijke bestaande groeperingen binnen soortverband vormen gezamenlijk de structuur van de maatschappij, maar ook het bestaan van de groeperingen is door soortbelang bepaald en aan economische factoren gehouden.

Nu het vrijwel tot iedereen is doorgedrongen, dat we leven in een zogenaamde structuurcrisis, is het noodzakelijk eens wat meer aandacht te schenken aan de onderdelen van de maatschappelijke structuur.

Binnen het soortverband vindt men min of meer gesloten groepsformaties. De voornaamste zijn volksgemeenschappen in soeverein staatsverband. Daarnaast onderscheidt men groeperingen in klassenverband. De eigenaardigheid van die verschillende formaties is, dat de individuen waardoor ze worden gevormd hun lidmaatschap niet tot één groepsformatie bepalen.

Behalve tot het proletariaat als klasse behoort bijvoorbeeld een proletariër ook nog tot één of andere volksgemeenschap. En zijn saamhorigheidsgevoel verdeelt hij onregelmatig over de beide verbanden waartoe hij behoort. Vandaag overweegt bij de proletariër het saamhorigheidsgevoel in nationaal verband, weet hij zich staatsburger, morgen zegeviert zijn klasse-instinct en maakt hij zich wijs supernationaal te zijn. Deze wisselende sympathie voor de verschillende groeperingen is geen wispelturigheid, die een specifiek proletarische eigenschap kan worden genoemd. Ze geldt voor alle soortgenoten en wordt

door economische factoren bepaald. De oorzaak van die sympathiewijziging of overdracht is niet moeilijk te vinden. Ze wordt bepaald door persoonlijke belangen. Immers, het nationale verband, gevormd door staatsburgers, heeft, afgezien van tegenstellingen binnen de volksgemeenschap, ten doel de belangen der staatsburgers te dienen ten koste van de belangen van staatsburgers van andere nationaliteit. Terwijl een klasse-organisatie de klassebelangen van zijn leden dient, of poogt te dienen, ten koste van de individuen behorende tot een andere klasse. Een bourgeois en een proletariër hebben als zodanig dus klassebelangen, maar daarnaast ook nationale belangen. En deze belangen komen nog al eens met elkaar in botsing. Eerst als de klasse-organisatie, of de staat, de belangen van zijn leden niet voldoende dient, of in staat is te dienen, verdwijnt of verzwakt het saamhorigheidsgevoel van de individuen binnen hun klasse-organisatie of hun nationaal verband. De organisaties komen zo tot ontbinding. Wil dus de maatschappelijke structuur zich grondig wijzigen, dan moet het saamhorigheidsgevoel zowel in klasse- als nationaal verband verloren gaan en moeten de klasse- of nationale organisatievormen tot ontbinding komen.

Welke belangen vormen nu de grondslag, zowel voor klasse- als nationale saamhorigheid? Dat zijn de belangen, die iedereen heeft bij de verdeling van de in beperkte voorraad aanwezig zijnde verbruiksartikelen.

7

Het tekort aan bepaalde goederen, is dus zowel de economische basis van de groepssaamhorigheid, als de economische basis van de hedendaagse maatschappelijke structuur. Zo is dus de soevereine staat, de klasse-organisatie en de bestaande structuur van de maatschappij slechts bestaanbaar bij een tekort aan maatschappelijke goederen. Heft men dit tekort aan maatschappelijke goederen op, dan heft men zowel de soevereine staten als de klasse-organisaties op, dan wijzigt zich de maatschappelijke structuur. Men vernietigt zo de economische basis van het saamhorigheidsgevoel, zowel in nationaal- als in klasse-verband. Waar het dus voor revolutionairen om draait is, hoe het tekort aan maatschappelijke goederen opgeheven wordt. Voor ons een bijzonder probleem, nu blijkt dat het proletariaat als klasse haar economische macht steeds meer inboet, terwijl, wat ieder duidelijk ziet, door de technische ontwikkeling inmiddels de grondslag reeds is gelegd voor opheffing van dat tekort. Hoe evolueert nu het maatschappelijke leven, zonder de stuwkracht van het proletariaat als dominerende klasse? De oplossing ligt bij de technische ontwikkeling zelf.

De wijze waarop de mensheid waarden in bezit nam of accumuleerde en waarden schiep en zo zijn accumulatievermogen deed toenemen, berustte aanvankelijk grotendeels op de uitbuiting van eigen, dus menselijke, energie. Zolang dit zo was had de menselijke energie, kwantitatief, voor de soort bijzondere waarde in dienst van de ontwikkeling. Het is begrijpelijk dat die menselijke energie dus binnen het soortverband intensief werd benut, ten voordele van de accumulatie gedurende de historische periode van het relatieve tekort.

Naarmate de techniek zich ontwikkelde en het accumulatievermogen toenam verloor de uitbuiting van menselijke energie en dus van mensen, aan intensiteit. Zo wordt de primitieve slavernij gevolgd door loonslavernij en wordt ten slotte ook deze overbodig.

Nadat de techniek in haar ontwikkeling erin slaagt naast menselijke kracht nieuwe energiebronnen in haar dienst te stellen, en de toenemende accumulatie in haar groei weet te mechaniseren, wordt de wijze waarop arbeidskracht van individuen, in dienst van de meerwaardevorming wordt benut, minder drastisch en loopt de waarde van menselijke energie in het productieproces achteruit, om ten slotte praktisch als uitbuitingsobject waardeloos terzijde te worden gesteld. De voortbrenging der middelen die voldoen moeten aan de voornaamste levensbehoeften van de soortgenoten eist ten slotte geen bijzondere menselijke inspanning meer; terwijl er bovendien geen relatief tekort aan die middelen meer behoeft te zijn. De menselijke energie zoekt naar een nieuw emplooi en luidt daarmee het tijdperk van de vrije arbeid in: *de emancipatie van de loonslaven als loonslaven is hiermee een feit*.

Is dus aanvankelijk de toename van maatschappelijke goederen slechts mogelijk door individuen, behorende tot het soortverband, uit te buiten, de techniek verplaatst die uitbuiting van menselijke spieren op andere energiebronnen, maakt overmatige menselijke inspanning en onderlinge, rationele, arbeidsverdeling zinloos, evenals het streven naar de rationele arbeidsverdeling van de zogenaamde socialisten. Zo scheidt de technische ontwikkeling de verbonden begrippen eten en werken. De mogelijkheid het eten van individuen voorradig te hebben wordt niet meer bepaald door de voortbrenging van individuen langs de weg van de gedwongen arbeid. Het eten van individuen baart geen zorg omdat de technische ontwikkeling voorraden vormde en tot in het absurde kan vormen. Slaat door de technische ontwikkeling het tekort in zijn tegendeel om dan vervalt daarmee tevens de noodzaak tot distributie van die bepaalde maatschappelijke goederen. Dan valt dus die verdeling als deel van onze collectieve arbeid weg en daarmee vervalt de werkzaamheid van hen die voordien de distributie hadden te regelen en ook hun economische betekenis als groep valt weg.

Op dit kritieke moment hebben de individuen van de soort eenvoudig over te gaan tot het bevredigen van hun normale behoeften en elke redelijke rechtsgrond om dit te verhinderen ontbreekt.

Als Alarmist zie ik één en ander zich dus zo ontwikkelen: de soevereine staten en de klassenorganisaties en alle religieuze genootschappen, in de ruimste zin van het woord ontstaan, ontwikkelen zich en gaan ten onder als een historische noodzaak ten dienste van het soortbelang. Wij zien dit alles gebonden aan de historische periode van het relatieve tekort en erkennen de betrekkelijke nuttigheid ten dienste van de uitbouw van het productieapparaat gedurende die bepaalde historische periode. De ontwikkeling heeft dus eens het bestaan van de soevereine staten met haar onderlinge tegenstellingen, alsmede de klassentegenstellingen, geëist. Thans eist de ontwikkeling de vernietiging van dat, waarvan ze eens het ontstaan en het bestaan eiste.

8

Welke wegen kunnen wij nu behandelen?

Het productieapparaat, in plaats van steeds meer zogenaamde onterfden te

absorberen, ontheft plotseling, nadat ze ons relatief tekort aan maatschappelijke goederen heeft overwonnen, steeds meer proletariërs van hun dienst als schakels in de lopende band van het productieproces. En dit veroorzaakt conflicten tussen de proletariërs onderling. De klassesaamhorigheid versplintert, de klasse valt uiteen. Hoewel steeds meer proletarische energie wordt uitgeworpen, neemt de voortbrengingsmogelijkheid in razend tempo toe. Zo wordt in soortverband de uitbuiting van het proletariaat, als voortbrengende klasse, onmogelijk, zinloos en tot een absurditeit. Daarmee vernietigt de machine tevens de economische basis, waarop de uitbuitende klasse zich als zodanig staande hield. Waar uitbuiting doelloos is kan geen uitbuitende klasse bestaan. Door één en ander gaat dus zowel de klassesolidariteit van het proletariaat als voortbrengende klasse, als die van de bourgeoisie als uitbuitende klasse verloren en slaan hun klasse-ideologieën terug in een materie.

De tot de voortbrenging als werkende en werkloze staande individuen van alle klassen botsen allereerst binnen de grenzen van hun klasse op hun klassegenoten. Proletarische noch burgerlijke idealen hebben inhoud meer.

Zo versplintert de machine, als instrument in dienst van de vooruitgang, de saamhorigheid, dat is de solidariteit van hen die niet meer samen horen.

Anderzijds dwingt de machine steeds grotere aantallen – uit de productie en circulatie verwijderden – hun behoeften op een andere wijze te bevredigen dan langs de gebruikelijke weg, dat is de weg via wisseling van uit arbeid verkregen equivalenten. Ze dwingt – op straffe van ondergang – de middenstanders die ten ondergaan en de werkloos geworden proletariërs, datgene machtig te worden wat ze behoeven. En uit deze nieuwe groeiende eenheid van degenen die gedwongen handelen groeit een nieuwe ideologie.

Weliswaar zijn we nog niet ver wat die eenheid betreft. Want voorlopig aanvaarden degenen die in strijd met de conventie handelen de volle consequenties van hun daden nog niet, overzien ze niet of trachten er uit opportunistische overwegingen aan te ontkomen. De stempelende werkloze, die van zijn steun onmogelijk kan bestaan, doet alsof hij ervan bestaat, terwijl de middenstander op de rand van zijn bankroet z'n krediet uitbuit en zichzelf en anderen wijs maakt, dat 'diefstal' en 'oplichting' ingemeen is, en dat 'na de crisis' door hem alles betaald wordt. Met de stempelende werkloze proletariër is hij het in zoverre eens, dat hij nu zwendelen moet, omdat Colijn, of een ander, de oorzaak van zijn moeilijkheden is en hij verwacht hetzij door Alberda, Mussert of Louis de Visser of per arbeidersraad aan zijn moeilijkheden te ontkomen.

Maar noodgedwongen zal het groeiende totaal van hen, die vastlopen en in strijd handelen met de conventionele opvattingen, de volle consequentie van hun daden moeten aanvaarden; zal dit groeiend totaal zich tot een nieuwe eenheid vormen; en, als een nieuwe ordende kracht de verhoudingen vernieuwen en beoordelen in verband met de gewijzigde productieverhoudingen.

En deze nieuwe ordenende kracht zal in haar ontwikkeling de revolutionaire elementen, uit de aan versplintering prijsgegeven oude maatschappelijke groeperingen, tot zich trekken.

De revolutionaire elementen van de soort – ongeacht hun maatschappelijke positie – zullen zich dus daadwerkelijk moeten bewegen in de richting, die door het omslaan van het relatieve tekort binnen soortverband in zijn tegendeel wordt bepaald.

9

We herhalen. De zogenaamde arbeidersbeweging stelt zich op het standpunt dat het proletariaat, als voortbrengende klasse, tot taak heeft de voortbrenging te gaan regelen en de voortbrengselen te distribueren. Een taak waarvoor de instandhouding van oude – of de vorming van nieuwe klasse-organisaties nodig is. Een taak die aanvankelijk de bourgeoisie als klasse ten deel viel.

De Alarmisten – ik wijs hier op hun niet weerlegde stellingen *Alarm 1934* – noemen het standpunt om het proletariaat als voortbrengende klasse te organiseren voor die haar door de arbeidersbeweging toegedachte, maar intussen historisch verouderde rol a-sociaal, dus contrarevolutionair.

Hier wordt dus het proletariaat als klasse een rol toebedacht, waarmee de staatslieden van onverschillig welke richting, geen raad mee weten. Een rol waarin die staatslieden met inbegrip van de bourgeoisie als klasse, zich met bovenmenselijke inspanning door kunstmatige tekorten te scheppen, nog even staande kunnen houden.

Een troost voor onze vrienden van de arbeidersbeweging is, dat de Alarmisten aan die malligheid van de arbeidersbeweging jaren hebben meegedaan.

De Alarmisten constateren daarentegen nu, dat dankzij de technische ontwikkeling alle soortgenoten het recht hebben gekregen om hun normale behoeften te bevredigen en dat elke verhindering van de pogingen, die zij in die richting aanwenden, onmaatschappelijk, dus misdadig is.

De Alarmisten weten dat wij als soortgenoten zelfs gedwongen zullen worden te nemen en tot het propageren van het nemen en dat dit alles plaats vinden zal ondanks het verzet van remmende klasse-organisaties en remmende soevereine volksgemeenschappen. Ondanks dit alles is dankzij de technische ontwikkeling onze emancipatie verzekerd. Constateren we dat de toestand van de arbeidersbeweging, dankzij de technische ontwikkeling, hopeloos is en dat de revolutionaire elementen, die ze omvat, haar noodwendig de rug zullen toekeren. Voor de arbeiders daarentegen ziet de toestand er rooskleurig uit. De loonslaven worden als loonslaven bevrijd.

Ze hebben zich slechts los te maken van klasse- en nationale vooroordelen en hun inzicht wordt verhelderd. Ze zien dan dat ze als soortgenoten er slechts toe hebben over te gaan te handelen overeenkomstig hun directe behoeften. Zodoende werken ze aan de vernieuwing van de maatschappelijke structuur en geven ze de maatschappij een nieuw aspect. Zo heeft de oude leus 'Proletariërs aller landen verenigt u' afgedaan en is alle georganiseer in die geest belachelijk. Waar we ons daarentegen mee kunnen verenigen, zijn enkele eens door Max Stirner neergeschreven woorden. Het zijn woorden die nu voor ons – die onze zaak op de mensheid stellen – dankzij de technische ontwikkeling een rechtsbasis hebben verkregen en ons de richting wijzen die wij te gaan hebben.

Max Stirner schreef zo ongeveer: Zij die verwaarloosd worden, hebben de moed.

Het komt er slechts op aan dat het respectvolle plebs eindelijk leert te nemen wat het nodig heeft.

GERARD VAN HET REVE EN NOG WAT

Piet Kooijman

Kooijman publiceerde na de Tweede Wereldoorlog regelmatig commentaren in De Vrije Socialist, *het door Gerhard Rijnders geredigeerde en uitgegeven anarchistische weekblad. Nadat in 1961, jaren na Rijnders overlijden, Wim de Lobel die taken op zich genomen had en het blad omgedoopt had in* De Vrije, *nam de frequentie van Kooijmans commentaren en andere artikelen, vaak ondertekend met PAK, toe. In die tijd – de eerste helft van de jaren zestig – schreef Kooijman ook (weer) over allerlei aspecten en consequenties van zijn in de jaren dertig ontwikkelde maatschappijfilosofie.*

Het leidde, misschien meer nog dan bijna drie decennia eerder, soms tot heftige discussies met andere anarchisten in het weekblad (later maandblad) en vrijwel steeds werd hij daarbij gesteund door De Lobel. Een treffend voorbeeld van die commentaren is het hierna volgende artikel, dat oorspronkelijk verscheen in De Vrije *van mei 1966. Kooijman greep daarin terug naar zijn artikelen over god en godsdienst die hij eind jaren dertig had gepubliceerd. En hij betrok ook het patriarchaat erbij.*

Op basis van de door hem ontwikkelde theorie dat de arbeidersklasse zijn revolutionaire betekenis verloren had en de toekomst aan de gedeklasseerden was, nam Kooijman in de loop van de jaren dertig standpunten in die soms sterk afweken van de gebruikelijke opvattingen in anarchistische kringen. Vanwege die tegendraadse standpunten kregen zijn opvattingen mogelijk minder aandacht dan ze objectief gezien verdienden. Zo nam hij bijvoorbeeld dwars tegen de gangbare mening van anarchisten en andere progressieve mensen over geboorteregeling het traditionele grote gezin in bescherming. Ook keerde hij zich tegen steun aan het (anarchistische) proletariaat in de burgeroorlog (1936-1939) in Spanje, want dit was een bij voorbaat verloren strijd. Een andere kwestie waarin hij een tegendraads standpunt innam betrof de betekenis van godsdienst. In zijn zevende Alarm-stelling in 1934 had hij daarover opgemerkt dat alle bestaande vormen van eredienst door het verlies van hun economische basis – dat wil zeggen het relatieve tekort aan maatschappelijke goederen – hun ondergang tegemoet gingen.

In het najaar van 1937 kwam er een toelichting op die stelling in de vorm van een artikel van Kooijman, getiteld 'Over god en godsdienst', dat de redactie van Alarm *echter weigerde te plaatsen. Dit (derde)* Alarm *verscheen van januari 1937 tot oktober 1939. Kooijman, die in die tijd een boekhandel in de Haagse Wagenstraat dreef, speelde redactioneel daarin een heel wat minder dominante rol dan in het (tweede)* Alarm *van 1932-1933.*

Het genoemde artikel verscheen nu in De Vrije Socialist *van 24 november 1937. Daarin benadrukte Kooijman – in het voetspoor van de Duitse materialistische filosoof Feuerbach – dat god een schepping is van de mens. Weliswaar is god een fantasie, maar wel een functionele fantasie. Daarom verwierp Kooijman de godsdienst niet, mits deze maar gericht was op het belang van de soort, en dus het individuele belang en groepsbelangen oversteeg. Het artikel leidde tot een polemiek met redacteur Bart Haan van* Alarm. *Ook Leo Hornstra (schrijvend onder het pseudoniem ELHA) mengde zich in die discussie en koos daarbij partij voor Kooijman met zijn artikel 'Over de sociale functie van de godsdienst', dat in het maandblad* Bevrijding *van juli 1938 verscheen. (HR)*

Ondanks het geleuter van Huizinga en het holle gezwets van Gans lees ik *De Telegraaf* toch vrij regelmatig. Overigens spant *De Telegraaf* wat gezwets betreft niet altijd de kroon. Dat ik het blad lees zal wel daarin zitten dat mij gedurende mijn gevangenisjaren jarenlang door leden van de redactie – via Johan Lodewijk – regelmatig actuele foto's werden toegezonden. Die foto's waren in die tijd voor mij van niet te onderschatten betekenis. Dag- en weekbladen werden uit de gevangenissen zorgvuldig geweerd en met de correspondentie van de gevangenen placht men rigoureus om te springen. Zo vatte in die dagen 'de democratie' de vrije meningsuiting en -vorming op. Het Oranje Hotel is niet door de nationaalsocialisten gebouwd, maar alleen tijdelijk in gebruik overgenomen.

Maar om niet te ver af te dwalen, men zou kunnen zeggen dat van mijn sympathie voor de oude redactie van *De Telegraaf* – wat is er van de invloed van Barbarossa overgebleven? – toch iets afstraalt op de tegenwoordige. En zo las ik nogal geïnteresseerd het artikel van Ab Visser over Gerard van het Reve. Ab Visser vindt het mystieke gedoe van Van het Reve in de grond van de zaak iets van de verleden tijd, en dat kan ik met hem eens zijn. De liefde- en godzoekers à la Van het Reve worden met de dag belachelijker in mijn ogen. En waarom? God is in mijn ogen slechts aanvaardbaar als ideële top van de patriarchale hiërarchie gedurende een bepaald historisch tijdperk.

In mijn gedachtegang gaat God – in en door het patriarchaat ontstaan – met dat patriarchaat ter ziele. Onze Lieve Vader wordt geacht in soortverband 'rechtvaardig' te distribueren bij een tekort aan middelen van vitaal belang. Heft men dit tekort op dan heft men het patriarchaat op en daarmee verdwijnt de eerlijk distribuerende Vader in de vergetelheid.

Wat Van het Reve kwelt is het gevolg van opgedane ervaring met en onder socialisten, die hun luchtkastelen op de arbeidersklasse hadden gebouwd. En wier luchtkastelen ineenstortten. Van het Reve is nog te sterk aan dat socialistische milieu gebonden om objectief te kunnen beoordelen in hoeverre 'het socialisme' van revolutionaire betekenis is geweest in de evolutie van de soort. In zijn verbittering is hij rancuneus en wil hij het kind met het badwater overboord gooien, met God en liefde als steun in de rug. Maar daardoor valt hij eerstdaags zelf over boord met zijn God en godzoekende vriendjes. Voor wie God in liefde gevonden heeft is het zaak hem zo snel mogelijk weer te verliezen.

BIJ DE TEKSTEN VAN PIET KOOIJMAN

Om een zo groot mogelijke leesbaarheid te verkrijgen zijn de teksten van Piet Kooijman in dit nummer omgezet in thans gangbare spelling en in hedendaagse schrijftaal. Indien deze teksten desondanks niet optimaal begrijpelijk waren is er voor gekozen om de volgorde van woorden in een zin te wijzigen, dan wel – in enkele gevallen – een of meer woorden toe te voegen of te schrappen. Bovendien zijn verouderde aanduidingen en zinswendingen vervangen door nu algemeen gebruikelijke. Tevens zijn vanuit dit oogpunt van leesbaarheid tussenkoppen, paragraafaanduidingen en witregels toegevoegd. Bij dit redigeren is er steeds naar gestreefd om hetgeen Kooijman in zijn teksten heeft willen stellen zo veel mogelijk recht te doen en tegelijk, waar wenselijk, te verduidelijken. (Hans Ramaer)

VAN BAKOENIN TOT NAVO

Bas van der Plas

Reacties & discussies

Ik moet beginnen met het aanbieden van mijn excuses aan de lezers/lezeressen van *de AS,* omdat ik in nummer 186/187 een kort artikel publiceerde over de situatie in Oekraïne dat slechts een momentopname was. *De AS* leent zich door haar verschijningsfrequentie nu eenmaal niet goed voor actuele zaken, want tussen schrijven en verschijnen is er alweer veel gebeurd en veranderd. Roel van Duijn reageert hier echter in *de AS* 188 op door een compilatie van zijn 'opiniestukken' in de burgerlijke pers en fragmenten uit een eerdere polemiek die ik met hem had. Van iemand als Roel zou je een artikel mogen verwachten met bijvoorbeeld de standpunten van anarchisten over wat er in Oekraïne gebeurt, maar dat is blijkbaar een gepasseerd station. In de standpunten die Van Duijn nu verkondigt weerklinkt de retoriek van de Navo. Zowel in Oekraïne als Rusland zijn er nog aanhangers van Bakoenin en Nestor Makhno die hun analyses baseren op ideologische standpunten. En dat lijkt me nou voor *de AS* juist een onderwerp dat om aandacht schreeuwt, omdat we daar elders weinig tot niets over lezen.

In zijn bijdrage beschuldigt Van Duijn mij ervan de situatie in Oekraïne af te schilderen als een 'fascistische staatsgreep'. Gebrek aan argumenten en kennis over de situatie in Oekraïne leveren dat soort beschuldigingen op. Een opmerking als 'De door verliefdheid op Rusland verblinde Bas...' is in dit verband het ultieme zwaktebod: al tientallen jaren schrijf ik met een uiterst kritische pen over Rusland. Het is zaak te kijken naar wat er in Oekraïne werkelijk gebeurt. De Britse historicus en politiek analist Anatol Lieven schreef een essay over Oekraïne en wijst op het volgende: *'The real danger in Ukraine does not lie in Crimea. One way or another, Crimea is almost certainly now lost to Ukraine, even if no-one but Russia recognises this formally. The danger comes from the possibility of clashes between the Ukrainian nationalist and neo-fascist volunteers who led the overthrow of the previous government in Kiev and opposing Moscow-backed pro-Russian volunteers in the east of the country. If they get out of hand, such clashes could lead to Russian invasion, war and the partition of Ukraine. It is therefore urgently necessary to recreate in Ukraine an agreed and legitimate democratic process that will safeguard minority rights.'**

Inmiddels dringt het besef door wat het karakter is van de staatsgreep in Kiev. Het moet toch overduidelijk zijn dat dit geen opstand was met als belangrijkste doel het herstel van de democratie en sociale rechtvaardigheid. De strijd werd in de slotfase geleid door fascistische groeperingen die daarmee rechtse, neoliberale, politici aan de macht brachten die tot doel hebben om Oekraïne ondergeschikt te maken aan de Europese Unie en het IMF en het land te onderwerpen aan een programma van 'hervormingen' dat zal leiden tot dramatische verslechtering van het levenspeil van de reeds verarmde bevolking. De discipline van extreemrechts en de afwezigheid van een even gedisciplineerd links zorgde ervoor dat de progressieve activisten verdreven werden van de Maidandemonstraties en dat er aanvallen werden uitgevoerd op feministen, vakbondsleden en anarchisten, zodat er een fysieke en politieke hegemonie over de beweging in het westen en het centrum van het land ontstond.

Het aan de macht komen van de nieuwe regering leidde reeds tot nationale onderdrukking van diegenen die niet de visie van de rechtervleugel van het Oekraïense nationalisme delen. De na de staatsgreep aan de macht gekomen regering had binnen haar gelederen zes fascistische bewindslieden, en beschikt over een politiemacht die repressie uitoefent op degenen die niet haar legitimiteit erkennen. De in het oosten en zuiden van het land actieve opstandelingen die zich hier niet bij neer willen leggen werden letterlijk bedreigd met 'uitroeiing' en 'vernietiging'. De strijd in die regio's is gericht tegen het bewind van een regering die velen zien als onwettig. De beweging in het oosten draait om progressieve eisen: voor het recht om hun eigen gouverneurs te kiezen in plaats van dat ze van boven worden opgelegd door Kiev, voor het recht op een groter deel van de belastingen die aan het gebied worden onttrokken, tegen bezuinigingen op de sociale uitkeringen en subsidies en voor het terugtrekken van de fascistische milities die hun land bezetten.

In dat licht krijgen de woorden van Roel toch een wat cynische ondertoon. Wat moet ik met deze 'aanbeveling': *'Kom op Bas, eindelijk leek er eens een revolutie te slagen in Kiev, tegen knuppels en politiekogels in. En waar sta jij nu? Bij de hulptroepen van de gevluchte dictator?'* Eindelijk slaagt er eens een revolutie? Waar dan? Het is veel te vroeg om nu al de conclusie te trekken dat er sprake is van een 'geslaagde revolutie'. In wiens naam die 'revolutie' (nee, laat ik het maar bij staatsgreep houden) zich voltrok mag duidelijk zijn, en wie er het slachtoffer van worden evenzeer.

'Ik verbaas mij er over dat een links persoon als Bas een geslaagde volksopstand tegen de corrupte dictator Janoekovitsj zelfs niet kritisch ondersteunt, maar als een 'fascistische staatsgreep' afschildert', schrijft Roel dan nog in zijn reactie. Geslaagde volksopstand? Deze 'geslaagde volksopstand' werd voornamelijk mogelijk gemaakt door gewapend tuig dat zijn afkeer van 'andersdenkenden' niet onder stoelen of banken steekt en nu bloed heeft geroken dat om meer roept. De pogroms zijn reeds begonnen.

Washington verwelkomt deze lieden in haar 'verbreiding van democratie en vrijheid'. Het hoogste stadium van het kapitalisme is nu de expansiepolitiek van Washington, Berlijn en Brussel geworden; een perverse politiek waarin niet op een mensenleven wordt gekeken wanneer het om uitbreiding van macht en invloed gaat. Maar dat mag niet hardop gezegd worden, het gaat immers om 'democratie en vrijheid'! Dat zal het volk van Oekraïne in de komende jaren aan den lijve gaan ondervinden!

*http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/face-off-in-ukraine-pro-russia-vs-crimea

KARIN EN BERND KRAMER OVERLEDEN.

Karin Kramer Verlag. Het is een begrip in het Duitse anarchisme. En waarschijnlijk de enige uitgeverij die de voornaam van de vrouw verbindt met de achternaam van de man. Helaas, beiden zijn dit jaar aan kanker overleden. Karin 20 maart, Bernd begin september. Zij was in 1939 geboren, hij in 1940.

Ze hadden elkaar gevonden in een anarchistische commune in Berlijn die in 1967 was ontstaan en 1968-69 een klein 'neo-anarchistisch' tijdschriftje uit gaf, *linkeck.* Het trok de aandacht in alternatieve kringen en bij justitie. Veel nummers werden in beslag genomen.

In 1970 startte Karin en Bernd het project dat hun leven zou vullen: Karin Kramer Verlag. Rijk werden zij er niet van ('of je rijk bent hangt van je behoeftes af', zei Karin). Wel verrijkten zij de anarchistische beweging. Met vele tientallen uitgaven en series.

Velen van hun generatie zijn in hun opvattingen en als mens veranderd. Karin en Bernd niet. Wij waren – ook als gezinnen – decennia met elkaar bevriend. De laatste keer dat ik – na jaren – in Berlijn was aten we met elkaar als vanouds. Na Karins dood schreef Bernd mij o.a. over een project: Bakoenin 1814 – 2014. In 1996 was al een kunstzinnig boek verschenen: '? Bakunin – ! Ein Denkmal!' Nu is Karin Kramer Verlag zelf een gedenkteken voor Karin en Bernd geworden. Zonder vraagteken en met veel uitroeptekens!

Rudolf de Jong

ANARCHISTISCH KOERDISTAN?

Jan Bervoets

Reacties & discussies

Sinds een jaar of twee komen uit kringen van Turkse en Syrische Koerden geluiden over oriëntatie op anarchistisch gedachtengoed. Nu de Koerden door de ontwikkelingen rond de fundamentalistische beweging Islamitische Staat in het centrum van de politieke belangstelling staan en de anti-IS-alliantie onder leiding van de VS hen hard nodig heeft voor het vuile militaire werk op de grond, nemen we de onvermoede aspiraties eens onder de loep.

Wij werden er destijds door verrast tijdens de internationale anarchistische bijeenkomst in het Zwitserse Saint-Imier, op 9 augustus 2012: de Koerdische opstandelingen van de PKK maakten propaganda voor het anarchisme, want PKK-leider Öcalan had het licht gezien. Een delegatie uit Turkije voerde het woord in de grote bibliotheekzaal met fundamentele kritiek op het leninisme, zelfs op het wetenschappelijk socialisme van Marx en een hartstochtelijk beroep op de vrijheid van personen en groepen in hun strijd tegen de centrale staat. Ook Bakoenins bekende leuze 'Ik kan niet vrij zijn als niet alle mensen, mannen en vrouwen, vrij zijn' ontbrak niet.

Het was een hartstocht, die hoort bij ruim honderd jaar geleden, toen Italiaanse anarchisten in Spanje rond gingen en de toehoorders van de anarchie wisten te overtuigen. Helaas waren wij nu niet zo gauw overtuigd. 'Het klonk als te goed om waar te zijn', schreef Herre de Vries kort nadien op de site van *De Vrije Bond*. Het probleem voor hem was de centrale rol van de leider Öcalan, want anarchie kent geen leiderschap.

Tegelijkertijd wisten we dat dit het hoogtepunt van de bijeenkomst was, en wat de nabije toekomst ook zal brengen – het was hoe dan ook een historisch moment. Maar voorlopig gaven wij als de 'echte' anarchisten de afgevaardigden van de PKK het voordeel van de twijfel en lieten de zaak zoals zij was.

Al gauw werd uit andere bronnen duidelijk dat de wending van Öcalan niet zozeer een zaak van een Grote Roerganger was, als wel een aanpassing aan de praktijk van de Koerdische beweging zelf. Reeds in 2009 publiceerde de Turkse anarchistische groepering *Ahali* een interview met Koerden uit noordoost Syrië, waarin sprake was van een antiautoritaire vrouwenbeweging, die zich verenigde tegen het feodale stelsel van landheren (Aga's) dat onderdrukkend was voor de arme boeren, in het bijzonder voor vrouwen. Zij verzetten zich tegen het staatssysteem en wilden een organisatie van dorpsgemeenschappen in zelfbeheer. Op dat moment organiseerden zij kernen van vooral geweldloos verzet tegen uithuwelijking, rechtsongelijkheid en de armoede en hoopten dat op te lossen door een federale opbouw van de maatschappij van onderop. Dat was twee jaar vóór de Arabische lente in Syrië en ook in St-Imier hoorden we dat.

Vanaf 2012 kwamen in alle steden en dorpen algemene vergaderingen bijeen, aanvankelijk alleen van vrouwen, later ook met mannen, om de taken te verdelen, die tot de opbouw van een decentrale, 'radicaal-democratische' en federalistische samenleving van communiteiten zou moeten leiden. Dat was een breuk met de traditie van het grootgrondbezit en een verandering van de agrarische samenleving. Goederen en productiemiddelen werden niet meer aan regionale heersers afgedragen, die op hun beurt niet meer in staat waren de onderdrukkende traditionele orde te handhaven. Het bestuur van Assad werd niet afgezet, maar administreerde de regio niet meer, ook werden 'bevrijdingslegers' van buitenaf geweerd. Binnenlands werden diverse coöperatieve samenlevingen gevormd, waarin de economie volledig werd gereorganiseerd.

Sinds augustus 2013 wordt op de site *Rojava Report* revolutie gepropageerd en worden alle Koerden en andere opstandelingen in het Midden Oosten opgeroepen om zich daarbij aan te sluiten.

Het gaat hierbij om enclaves in Noord-Syrië, door de Koerden *Rojava* genoemd: Efrîn of Afrin onder de rook van Aleppo, Kobane (Ayn al-Arab) in het midden en Cizire (Al Jazera) aan de noordoostpunt van Syrië. Kobane is vanaf juli 2013 belegerd door *Al Nusra/IS*, Cizire grenst aan Turks en Irakees Koerdistan, is even groot als Israël en Palestina samen en heeft ruim een miljoen inwoners. De andere enclaves zijn goed voor 50.000 inwoners.

Rond de jaarwisseling werd de revolutie op papier gezet. De organisaties die haar moesten garanderen hadden een vaste vorm gekregen. Wat werd beschreven zou je kunnen vergelijken met organisaties zoals die in 1936 door de Spanjaarden in de *CNT-FAI* zijn gevormd. Verschillende verslaggevers hebben sindsdien vooral de meest oostelijke regio bezocht ('de meest veilige in Syrië') en verslag van hun bevindingen gedaan. Over de situatie in mei is door een correspondent van het *Koerdisch Anarchistisch Platform* een rapport opgesteld. Zo kunnen we ons een beeld vormen van de maatschappij die toen was opgebouwd.

Kernen van de samenleving zijn de *TAV-DAM*, gevormd uit de oorspronkelijke vrouwenorganisaties, waarbij zich ook mannen hebben aangesloten. Dit zijn 'bewegingen voor de democratische maatschappij', bestaande uit basiscomités of cellen in straten en wijken van stedelijke gebieden, in dorpen en plattelandsgemeenschappen. Zij stellen resoluties op, waarvoor zij zichzelf in eerste instantie verantwoordelijk verklaarden, en die de positie van vrouwen in de samenleving betreffen en de gevolgen voor de organisatie, de economie, het milieu en ook de openbare orde.

De communes komen tot gemeenschappelijke standpunten in een 'huis van het volk', dat mensen aanwijst die taken gaan vervullen in de organisatie. Vanuit deze initiatieven zijn ook strijdeenheden geregeld, waarmee de samenleving wordt verdedigd tegen de feodale en andere tegenstanders, de 'volksverdedigingseenheden' (*YPG*) en de 'vrouwenverdedigingseenheden', die duidelijk moeten maken dat guerrilla allerminst mannenwerk is. Zij vormen een aparte eenheid, om ook tegen verkrachting en huiselijk geweld onafhankelijk te kunnen optreden. Officieel gaat de *YPG* door voor verdedigingseenheid van de *Democratische Eenheidspartij* (*PYD*), de politieke tak van de vooral in Turkije opererende *PKK*, die de best getrainde Koerdische strijders heeft. Maar in de *YPG* worden de officieren door de soldaten gekozen en de door de communes gevormde verdedigingscomités sturen ze aan.

Het is dus geen ramp en ook geen gemis dat het hoofdkwartier van de YPG gevestigd is in het belegerde en geïsoleerde Kobane. Doordat de leiding van het leger gekozen wordt en er vrouweneenheden zijn, bestaat de militaire leiding uit 'vrouwen en mannen gezamenlijk', waarbij men vrouwen graag de hoofdrol laat spelen. Zij belichamen immers het beeld van de anti-feodale revolutie tegen de 'orthodoxe' zedenmeesters van hun tegenstanders.

Daarnaast ontstonden ook andere comités, die vanuit de communes en het 'huis van het volk' aan het werk gingen en in dorpen en steden de organisatie van de openbare diensten, de arbeid, sociale zorg, de jeugd en het onderwijs ter hand namen. In agrarische gebieden ontstonden vergelijkbare samenwerkingsverbanden op het gebied van landbouw en coöperatieven. Op al deze terreinen werd geëxperimenteerd met collectieven, wat uiteindelijk zou moeten uitlopen op een geconstitueerde *grassroot*-revolutie. In de praktijk spreekt men af dat alle werktaken, zowel in huis als in de samenleving gelijk over man-

nen en vrouwen zijn verdeeld. Wie Vrij Rojava bezoekt ziet aan de top van elke delegatie dat vrouwen en mannen gelijk aan de leiding zijn en juist aan de frontlinies vindt men vrouwen op voorposten.
Deze situatie leek bereikt op 21 januari van dit jaar, toen een algemene constitutie van *Democratisch Zelfbestuur* werd geproclameerd door een volksvergadering vanuit drie kantons. Er werden verschillende afspraken vastgelegd: een Wet op het vervoer, een Wet op de Partijen, een plan voor de *TAV-DAM*-communes en een Sociaal Contract. Dat laatste is een document van elf principes, die de grondslag vormen voor de 'radicale democratie'. Daarin worden allereerst feodale tradities afgeschaft: scheiding van religie en staatspolitiek; verbod van huwelijken van jongeren beneden 18 jaar, van vrouwenbesnijdenis en polygamie en erkenning van de rechten van vrouwen en kinderen.
Vervolgens wordt de toekomstige maatschappij ingericht: de revolutie ontwikkelt zich door besluitvorming van onderop; er is vrijheid en gelijke kansen voor iedereen; discriminatie is verboden, er is gelijkheid tussen man en vrouw. Alle talen mogen gesproken worden, de officiële talen zijn Arabisch, Koerdisch en Syrisch. Gevangenen worden humaan behandeld en detentie is gericht op herintegratie in de samenleving. Iedere vluchteling heeft het recht van asiel, niemand wordt afgewezen. Tegelijk werd afgesproken dat de drie kantons elk een eigen president zouden hebben met een ministerie en dat zij parlementaire verkiezingen zouden voorbereiden.

Een president met een ministerie, parlementaire verkiezingen – dat doet vrezen dat de *TAV-DAM* hun invloed van onderop toch hebben prijs gegeven aan centrale apparaten. Zouden zij blijven controleren? Of gaat partijideologie domineren en zo ja, van welke partij? In Turkije, Syrië en Irak bestaan twee Koerdische partijen: de *Koerdische Democratische Partij* (*PDK*), waarvan Barzani de belangrijkste leider in Irak is, en de eerder genoemde *PYD* van Öcalan, die sinds 2004 ook in Syrië actief is. Beide partijen doen mee aan verkiezingen in Turkije, maar worden officieel gebrandmerkt als terroristisch, zodat hun parlementariërs of burgemeesters daar in de gevangenis belanden.
De *PYD* mag dan de anarchie propageren, zij probeert die ook langs parlementaire weg te bereiken. Daar komt bij dat, hoe ver de democratisering ook gaat, heel wat voorlieden hun gedachtegoed toeschrijven aan het leiderschap van Öcalan en inbedden in jargon dat voor een deel nog uit stalinistische tijden stamt. Een vooraanstaande woordvoerder van de vrouwenbond *YJA* beroept zich op emancipatiestrijd sinds 1993 en zegt: 'Leider Öcalan bewerkstelligde de revolutie in de persoon van de Koerdische vrouw', gevolgd door een tamelijk abstracte analyse. Haar eigen verhaal ontbreekt helaas. Een andere vrouw vertelt over de heldendood van haar seksegenoten tegen de belegeraars van Kobane: 'Hier komt de filosofie van leider Apo (= Öcalan) naar voren over de gedachte die oproept tot de daad.' Öcalan mag dan vanuit zijn gevangenschap libertair gedachtegoed verspreiden en de revolutie van Rojava verklaren, de voor solidariteit nadelige twijfel blijft aldus hangen.
Toch zijn er nog andere gronden om op kansen voor een anarchistische revolutie te hopen. Dat juist Koerden door de anarchie worden gemotiveerd om tot eenheid te komen en de illusies over de nationale eenheidsstaat van zich afwerpen is verklaarbaar. Gescheiden door landsgrenzen van diverse deels elkaar bestrijdende staten kwamen Koerden tegenover elkaar te staan, bijvoorbeeld tijdens de Iraaks-Iraanse oorlog. Zou men in deze situatie naar een staatseenheid streven, kan kon dat alleen maar *durch Blut und Eisen*. Datzelfde geldt voor de fictieve staat Koerdistan, maar evengoed voor de handhaving van bestaande 'soevereine' staten als Irak, Syrië, Libanon en het gehele gebied Palestina – inclusief Israël – misschien wel voor het gehele Midden-Oosten. Geen enkele staat daar houdt zich tot op heden in

stand zonder dictatuur, onderdrukking en discriminatie. De opbouw van een nieuwe maatschappij vanuit een federale organisatie van etnische of regionale entiteiten van onderop lijkt in deze context de enige weg naar een vreedzaam bestaan. En daarvan zijn juist Koerden gemakkelijk te overtuigen.
Dit federalisme van onderop is bovendien de enige uitweg uit de sociale strijd die sinds de Arabische lente door allerlei minderheden in deze regio is ontwaakt. In Syrië oriënteerden de Koerden zich in de eerste plaats op een sociale revolutie. Daarvoor waren de omstandigheden gunstig: Assad had van het Koerdische deel van Syrië bewust een agrarisch gebied gemaakt en industrialisatie belemmerd, ten voordele van de Arabische steden in het westen: Aleppo, Homs en Damascus. Er waren monoculturen van tarwe en katoen, terwijl de olieproductie in handen van arabieren werd gegeven. De opstand van de vrouwen tegen hun achterstelling in gezins- en familierelaties werd een algehele sociale opstand. En al wordt deze revolutie gepropageerd als een culturele revolutie, het model is dat van een klassenstrijd van vrouwen en andere onderdrukten tegen het patriarchaat en de daarmee samenhangende sociale verhoudingen: de feodaliteit en de staat. Daarnaast betekent het een afwijzing van de alternatieven die de 'ontwikkelde' wereld biedt: het monopoliekapitalisme, de dictatuur van de wetenschap (het sciëntisme). Daarmee willen de vrouwenorganisaties het debat aangaan met de 'imperialistische' wereld, waarmee ze zowel Obama als Poetin bedoelen.
Het traditioneel ingebakken anarchistische wantrouwen wordt ingegeven door de vrees dat met het ongeduldig uitdragen van deze boodschap – vaak gepropageerd als een product van 'het leiderschap van Apo' – een ideologie ontstaat, die te ver voor is op de eigen ontwikkeling van de anarchistische praktijk en dus een abstracte boodschap van boven af gaat worden.
Bovendien zijn er momenteel ernstigere bedreigingen. De opbouw van een alternatieve maatschappij gebeurt in een oorlogssituatie. Dat kan gunstig werken, zoals in het belegerde Kobane, dat al een jaar lang is afgesloten van externe waterbronnen en elektriciteit, zodat de comités dit vanuit het eigen gebied moeten genereren. De schaarste aan goederen heeft ertoe geleid dat het volk daar versneld de productie collectief ter hand heeft genomen. Privé-eigendom wordt verdeeld en de distributie decentraal via comités geregeld. Maar op het moment dat ik dit schrijf (begin oktober) is de maatschappelijke structuur volledig ontwricht, omdat de belegering van Kobane door IS ertoe heeft geleid dat het weerloze gedeelte van de bewoners de stad is ontvlucht, terwijl Koerdische vrijwilligers toestromen. De revolutie heeft nu plaats gemaakt voor een dagelijkse oorlog. Op 26 september hebben de belegerden om internationale interventie gesmeekt, omdat de stad anders door de IS zou worden verwoest en de inwoners dit niet zouden overleven. Zo wordt Kobane een factor in de Syrische en Iraakse burgeroorlogen, verbonden aan de concurrentiestrijd van de imperialistische mogendheden en lokale staatshoofden of staatshoofden in spe, zoals Barzani. Dat betekent diplomatie aan de top, compromissen, uitstel. Op zo'n slagveld kan de anarchie gemakkelijk het onderspit delven, waarmee de idealen terug naar het domein van hoop en verwachting worden verbannen.

BRONNEN EN LITERATUUR

Zaher Baher, *Experiment West-Kurdistan, Syrian Kurdistan has proved people can make changes*, zie www.libcom.org, tevens rapport aan de CRIFA in Rome, mei 2014. – Jan Bervoets, *Een autonome Koerdische revolutie*. Buiten de Orde, 2013/2; *Kronieken van Rojava, kansen voor anarchie of een nieuw drama?*. Buiten de Orde 2014/3-4. – Koerdisch Nationaal Congres in Brussel, *Canton bases democratic autonomy of Rojava (…) a transformation process from dictatorshio to democracy*. Brussel, mei 2014.
Kurdistan National Congress Report: *What is happening in Rojava?*, zie www.kurdishquestion.com en https://rojavareport.wordpress.com

GEORGE ORWELL

Igor Cornelissen

Bijvangst

Er zullen wel meer lezers zijn met een rolmodel. Een bewonderde schrijver of historicus wiens mening je wilt weten over een hedendaags probleem. Bij mij is dat Eric Blair, schrijversnaam George Orwell. Zijn boek *1984*, waarmee hij wereldberoemd werd, maakte grote indruk op mij. Maar Orwell overleed in 1950 en zijn schrijfmachine ratelt dus niet meer. Later las ik zijn andere romans, reportages en artikelen, nu allemaal heruitgegeven of gebundeld. Ik besloot om zijn werk te gaan verzamelen. Orwell staat nog steeds bovenaan op mijn lijst van belangrijke, want scherpzinnige schrijvers uit de vorige eeuw, maar wat het bijeengaren van zijn werk betreft had ik beter een ander kunnen kiezen. Hij werd pas bekend én beroemd door *Animal Farm* en *1984*, die respectievelijk in 1945 en 1949 verschenen. Zijn vroegere werk werd in kleine oplagen gedrukt en slecht verkocht. Wat er in de pakhuizen over was, werd tijdens de oorlog door de Duitse bombardementen op Londen verwoest. Voor eerste drukken van *Animal Farm* en *1984* worden hoge prijzen gevraagd. Voor *Animal Farm* moet je 2.750 pond betalen, voor *1984* 4.750 pond en begin 2011 bracht *Down and out in Paris and London*, zijn boeiende reportage over het leven van de allerarmsten uit 1933, maar liefst 95.000 euro op. Maar dat was dan ook een exemplaar met een onberispelijk stofomslag en een opdracht aan zijn literair agent 'zonder wie dit boek nooit uitgegeven zou zijn geworden'.

Vóór zijn eerste successen was de schrijver Orwell een armoedzaaier die leefde van recenseren, onderwijzer en boekverkoper was en een kruidenierswinkeltje dreef.

Hij had moeite zijn boeken gepubliceerd te krijgen en zijn uitgever Victor Gollancz weigerde *Animal Farm* omdat Orwell daarin, verpakt als een dierenverhaal voor kinderen, een genadeloos beeld schetste van de dictatuur in Sovjet Unie. 'Alle dieren zijn gelijk, maar sommige dieren zijn meer gelijk dan de anderen'. Gollancz was links en vond dat je bondgenoot Stalin niet moest aanvallen. Hij was niet de enige ter linkerzijde die zich aan de eigenzinnige Orwell stoorde. Orwell schreef altijd precies op wat hij ervan vond. Tijdens de Spaanse burgeroorlog vocht hij in de gelederen van de POUM (een links-socialistische partij) tegen Franco en maakte mee hoe de stalinisten anarchisten en andere revolutionairen belasterden en als ze de kans kregen executeerden. Hij werd bijna zelf het slachtoffer en kon, net op tijd, met zijn vrouw naar Engeland ontkomen.

Het opmerkelijke is dat hij door zijn ervaringen in Spanje pas werkelijk socialist werd. Niet in de laatste plaats door zijn ontmoetingen met anarchisten. In een terugblik op zijn Spaanse ervaringen beschreef hij zijn geloof in de mensheid. Aan het front had hij de hand geschud van een Italiaanse vrijwilliger. Ze konden elkaar niet verstaan, maar Orwell had grote sympathie voor de woeste, oprechte kerel gevoeld. Een regime dat gebaseerd was op slavernij had volgens Orwell geen toekomst. En met de Italiaanse medestrijder in zijn gedachten schreef hij:

'But the thing I saw in your face
No power can disinherit
No bomb that ever burst
Shatters the crystal spirit.'

Er zijn inmiddels veel biografieën over Orwell geschreven en de discussie wie hij nu precies was en waar hij voor stond duurt voort. Een van de eersten die een lijvige pil over zijn leven maar vooral over zijn werk en ideeën schreef was de van origine Canadese anarchist George Woodcock die zijn boek uit 1966 als titel *The Chrystal Spirit* gaf. Want dat sloeg behalve op die onbekende Italiaanse medestrijder ook op de schrijver en polemist Orwell. Woodcock schreef geen biografie (want dat zou Orwell niet hebben gewild) maar haalde wel, heel warm en vol sympathie, zijn herinneringen aan Orwell op die hij in 1942 in Londen had leren kennen toen beiden voor de BBC werkten. Hun vriendschap volgde op een stevige aanvaring. Woodcock was pacifist en dienstweigeraar. Orwell vond dat Groot-Brittannië verdedigd moest worden tegen de nazi's en nam, afgekeurd voor het leger, dienst bij de Home Guards, die ook in Nederland bekend zijn geworden door de komische TV-serie *Dad's Army*. Pacifisten en hun soort waren volgens Orwell oplichters of erger nog, een steun voor Hitler.

Kort daarna nam Orwell het op voor de anarchisten wier blad *War Commentary* door de regering was verboden omdat het de strijdgeest van het leger ondermijnde. De vrijheid van meningsuiting mocht onder geen beding onderdrukt worden.

Al had Orwell dan sympathie voor de anarchisten, hij hing die opvattingen niet zonder meer aan. Orwell was sympathisant van de linkervleugel van de Labor Party, maar voor alles was en bleef hij onafhankelijk. Van te veel ingrijpen door de staat moest hij niets hebben, hij was een tegenstander van geboortecontrole en nog opmerkelijker was zijn patriotisme. Engeland kon fouten maken, maar het was wel *zijn* land. In meer dan één opzicht was hij een vreemde kerel die zich soms kleedde als een arbeider, hoewel hij op Eton had gezeten, die een hekel aan Schotten had, maar op het einde van zijn leven wel een afgelegen boerderij kocht op het Schotse eiland Jura waart hij *1984* schreef dat hem wereldberoemd zou maken. Wie kent niet de slogans WAR IS PEACE en FREEDOM IS SLAVERY waarmee de door Orwell geschetste dictatuur propaganda maakt en de burgers de godganse dag bespioneerd worden en begluurd worden door overal opgehangen apparatuur. Werkelijkheid toen (in de Sovjet Unie) of een beeld van wat ook elders kon gebeuren?

In ieder geval is Orwell in de taal van journalisten doorgedrongen. Zoals ondoorgrondelijke handelingen van een bureaucratie als Kafkaësk worden omschreven, slaat Orwelliaans op landen waar de geheime politie alles ziet en noteert, de media de godganse dag de waarheid verdraaien en de geschiedenis permanent wordt herschreven. Winston Smith, de hoofdpersoon in *1984* is de hele dag bezig met het verwijderen van namen uit boeken die inmiddels *on-persoon* zijn geworden. Staten die sinds kort bondgenoten zijn, hebben in het verleden nooit met elkaar oorlog gevoerd.

Toen ik een biografie schreef over de politieke avonturier Joop Zwart, die van uiterst links naar rechts opschoof, las ik in een van zijn obscure blaadjes dat hij in Huesca tijdens de Spaanse Burgeroorlog Eric Blair was tegengekomen. Zwart had hem verteld over zijn ervaringen in de Sovjet Unie waar hij in 1930 een (niet afgemaakte) opleiding had gevolgd. Zwart had de leugens van het regime doorzien en had met het Russische communisme gebroken. Blair/Orwell was volgens Zwart één en al oor geweest. De Amsterdammer veronderstelde dat Orwell bij het schrijven van zijn magnum opus zich de vertellingen van de jonge teleurgestelde excommunist nog wel herinnerd zou hebben. Zwart had Orwell ondermeer verteld dat een toen gangbare uitdrukking in de Sovjet Unie al was: 'Het liegt als de radio.' Vooral op het platteland was het analfabetisme toen nog hoog zodat in de dorpen de radio veel werd gebruikt om over de zegeningen van het communisme te vertellen en de burgers aan te zetten nieuwe, nog hogere prestaties te leveren in industrie en landbouw. Ik heb jammer genoeg nergens in de zeer uitgebreide literatuur over George Orwell ook maar iets gelezen over een ontmoeting met Joop Zwart. Voor mij geen reden om aan de woorden van de laatste te twijfelen. Daarvoor waren te

veel verhalen die hij mij vertelde en die ik kon controleren waar.

Wat zou ik van Orwell willen lezen over de gebeurtenissen die ons nu raken, althans overvallen. Zou hij een duidelijk beeld hebben kunnen schetsen van alle conflicten en tegenstellingen in de Arabische wereld? Over de massaal opgestelde registratieapparatuur? Over pinpasjes die uw koopgedrag registreren? Over de nieuwe wereldmachten als China en India, China als nieuwe kolonisator van Afrika? Hoe zou hij alle afscheidingsbewegingen in Schotland, Baskenland en Catalonië hebben behandeld? Hij had zoals gezegd de pest aan Schotten. Zou hij daarom voor of juist tegen een onafhankelijk Schotland zijn geweest?

Hij was niet de enige Britse schrijver die in de jaren dertig de wereld had bereisd. Behalve in Spanje was hij voor de oorlog in Marokko geweest en in 1945 had hij voor de *Observer* door overwonnen Duitsland gereisd. Maar veel belangrijker waren zijn ervaringen in Birma, toen nog een Britse kolonie, waar hij politieman was geweest. Hij schreef er een schitterende roman over, *Burmese Days*, waarin hij de corruptie en de neergang van de kleine blanke bovenlaag genadeloos vastlegde. Orwell had er geen moeite mee dat India onafhankelijk werd. Zijn werk voor de India-afdeling van de BBC had hij als nutteloos beschouwd. Hij had, tegen zijn zin, af en toe propaganda moeten maken en bovendien: wie behalve een paar honderd Indiase anglofielen zouden er naar luisteren? Hij hield het bij de radio niet lang vol. Hij woonde in 1944 in Londen op Canonbury Square nadat zijn vorige huis door een Duitse V1 in puin was gelegd. Het manuscript van *Animal Farm* had hij kunnen redden. Aan dat plein, in de buurt Islington, was hij heel gelukkig met zijn vrouw en aangenomen zoontje Richard. Toen zijn vrouw overleed dacht iedereen dat hij van het knaapje afstand zou doen maar dat gebeurde helemaal niet. Eerst hielp zijn zuster hem met het huishouden en later kwam hij aan een huishoudster. Die testte hij op een heel bijzondere manier. Toen ze zich kwam voorstellen vroeg hij haar of ze hem even wilde helpen met het baden van de kleuter. Toen hij zag dat ze het met liefde en heel behoedzaam deed, werd ze aangenomen.

Ik heb nog eens door het Islington van Orwell een rondleiding gevolgd. De verteller had, toen hij in de buurt kwam wonen, nog mensen gesproken die zich die lange man met die karakteristieke snor herinnerden; vooral dat hij altijd zo braaf en zorgzaam achter een kinderwagen liep rond het plein. Dat hij een beroemd schrijver was wisten ze niet en van zijn boeken hadden ze nooit gehoord. Van Orwell achter die kinderwagen bestaan schitterende foto's. Ze zijn gemaakt door Vernon Richards (1915-2001) die als Vero Recchioni in Londen werd geboren en, met zijn vader, artikelen en pamfletten tegen Mussolini schreef.

Vernon Richards was een bekende anarchist, bevriend met Orwell. En getrouwd met Marie Louise Berneri over wie ik in mijn vorige *Bijvangst* schreef. Orwell hield helemaal niet van fotografen, maar Vernon Richards vertrouwde hij en stelde hem aan als hoffotograaf. Aan die samenwerking zijn de kostelijke foto's te danken waarop we de schrijver zien achter een bijna voorwereldlijke buggy met zijn zoontje er in. Die foto's zijn ooit afgedrukt in een in 1998 verschenen boek *George Orwell at Home (and among the Anarchists).* De uitgever was de bij lezers van dit blad vast bekende Freedom Press in Londen.

Ook dat boek mis ik. Een verzamelaar is nooit compleet.

200STE GEBOORTEJAAR MICHAEL BAKOENIN (1814-1876)

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

Bakoenin behoort tot de categorie 'klassieke anarchisten'. Afgelopen jaar is zijn 200ste geboortejaar (1814) in het buitenland herdacht met studies en conferenties. In het recente verleden hebben andere data de reden gevormd tot extra aandacht voor het denken en handelen van deze negentiende-eeuwse revolutionair. Zo was dat het geval op zijn 100ste sterfjaar (1976).

In september 1976 werd in Italië (Venetië) een evenement georganiseerd onder de titel 'Bakoenin tussen revolutionair syndicalisme en anarchisme'. De Italiaanse docent hedendaagse geschiedenis aan de universiteit van Milaan, Maurizio Antonioli, besteedde aan dat thema een uitgebreide studie, ten behoeve van het evenement in 1976. Deze studie is nu ter gelegenheid van het 200ste geboortejaar in het Frans verschenen, aangevuld met enkele teksten van Bakoenin zelf en een uitgebreid nawoord van de Franse Bakoeninkenner René Berthier. Deze bespreekt met name de relevantie van de discussie, toen in 1976, voor het heden. De titel van de bundel luidt *Bakounine entre syndicalisme révolutionnaire et anarchisme* (Paris, 2014).

René Berthier houdt zich ook bezig de viering van de tweehonderdjarige geboortedag van Bakoenin. Dat wordt gedaan binnen de 'Libertaire studiekring Gaston Leval'. Een aantal publicaties over Bakoenin is inmiddels gepubliceerd op de site 'Monde nouveau' (in PDF te downloaden via: http://mondeeau.net/spip.php?rubrique45). Daarnaast werden en worden over de hele wereld bijeenkomsten, lezingen en tentoonstellingen gehouden, tot en met in Rusland, waarbij aandacht aan denken en doen van Bakoenin wordt besteed (zie ondermeer de Duitse website: http://www.bakunin.de/). Op de *AS*-site 'Libertaire orde' zijn negen artikelen in dit jaar over Bakoenin opgenomen (vijf korte, uit het Frans vertaalde bijdragen, gepubliceerd in *Le Monde libertaire* en in Frankrijk uitgekomen teksten over Bakoenin; zie op http://libertaireorde.wordpress.com via de zoekopdracht: Bakoenin).

Sociale revolutie

Sociale revolutie is een term die bij het anarchisme hoort. De ideologische achtergrond ervan is, dat een *politieke* revolutie niet veel verder komt dan herinrichting of herbezetting van institutionele dominantie. En daar willen anarchisten nu juist vanaf. In het andere geval is er misschien wel wat veranderd, echter het komt neer op een machtswisseling van de ene kliek door de andere. Dan hoeft het al niet meer van anarchisten. Dat is ook de optiek geweest van Bakoenin (in zijn strijd tegen Marx; en eerder had Proudhon dat al aan Marx laten weten).

Maar achterblijven in de sociale strijd, ook als het de verkeerde kant op gaat zoals in Spanje 1938? Vele anarchisten konden het niet over hun hart verkrijgen de strijd op te geven. Over het proces dat leidt tot een verloren revolutie, gaat het boek van Daniel Aïache, *La révolution défaite, Les groupements révolutionnaires parisiens face a la révolution espagnole* (De verloren revolutie. De Parijse revolutionaire groepen ten opzichte van de Spaanse revolutie; Paris, 2013).

Welk soort organisatie stond Bakoenin voor ogen in de strijd voor *sociale* verandering? Daarvoor zet hij de lijnen uit in zijn *Revolutionaire catechismus* (niet te verwarren met de *Catechismus van de revolutionair* van

Serge Netchaïev). De revolutionaire catechismus maakt een van de twee hoofdstukken uit van Bakoenins *Beginselen en organisatie van de Internationale revolutionaire vereniging* (1866). De Franse uitgave (Éditions du Chat Ivre, 2013) gaat vergezeld van een uitgebreide inleiding van de Franse filosoof en anarchist, Jean-Christophe Angaut, tevens een van de redacteuren van het blad *Réfractions*.
Die inleiding is informatief. Angaut gaat vooral in op kwesties als: (1) hoe deze tekst te plaatsen in de ontwikkeling van ideeën en opvattingen bij Bakoenin zelf en (2) wat moeten wij met name aan met het gedeelte van de tekst over de organisatie van de geheime nationale en internationale broederschap? Angaut maakt vervolgens duidelijk hoe de catechismus is geschreven in de lijn van denkbeelden van Proudhon.
Dan twee andere auteurs die schrijven in het verlengde van revolutionaire activiteiten. Stel dat die activiteiten hun doel hebben bereikt: verjagen van de heersende machthebbers. Wat zullen dan de eerste revolutionaire maatregelen moeten zijn? Eric Hazan en Kamo behandelen er een aantal van in hun boek *Premières mesures révolutionnaires* (Paris, 2013). Wat zij aanbevelen is: het *onomkeerbare* instellen.
Zo moet men onmiddellijk de burelen van machthebbers omtoveren in woonruimtes, cafés, theaters, scholen, restaurants, crèches, etc. Want die burelen zijn voor hen vertrouwd, van daaruit voelen zij zich machtig, kunnen zij hun autoriteit tonen. Daarbuiten weten zij zich geen raad. Het is bekend hoe al die voorgaande volksopstanden en revoluties zijn geëindigd en waarvan Hazan en Kamo er enkele behandelen: herstel van macht – of erger. Een aanstekelijke tekst.

GEDICHTEN

OP DE BRES!

Bouw naarstig verder aan uw luchtkastelen
Waan u heer en meester achter slot en gracht
Vorm in eendracht een schier ondoordringbaar
Menselijke ketting (wie weet door welk vuil belang aaneengeregen)
En voer als vanouds menslastering door uw schild
Uzelf naar beste kunnen wapenen tegen de aanzwellende vloed
De tijd zal u – hopelijk niet al te laat – leren:
Ook deze bastille zal vallen.
Dat is een wet van Perzen en Meden.

LAATSTE KWARTIER

Halfverlicht, halfverduisterd
Ik toon steeds slechts mijn schijngestalte
Wie mij in vol ornaat wil zien
Moet wel uitstijgen boven het aardse
Eb en vloed zijn mijn domeinen
Mijn aantrekkingskracht en afstotelijkheid
Zullen ooit de perfecte golf baren
Of anders zal ik verdwaalden in de nacht
Het pad voor hun voeten uit beschijnen.

Jairo Omar Dosreis Goncalvis

KETTERIJ EN ROEIEN

André de Raaij

Ongedoofd vuur

Conferenties en recensies

Van 2 tot 6 september 2014 werd de derde studieconferentie van het Anarchist Studies Network gehouden in Loughborough, Midden-Engeland. Pas na afloop drong tot mij door dat ik bij deze conferentie zelf degene was die het thema *Religion & Anarchism* georganiseerd had, met bijdragen van Alexandre Christoyannopoulos, Hannah Hofheinz, Anthony Fiscella, Francis Stewart, Paul Cudenec en mijzelf. Actief participant was bovenal John P. Clark, anarchistisch antropoloog uit New Orleans en vertaler/explicator van Elisée Reclus' werk in het Engelse taalgebied. Zelf presenteerde hij een verhaal in de aparte 'draad' gewijd aan Gustav Landauer en wat deze verbindt met Reclus.
De tijden zijn voorbij dat het thema 'religie' (in het Engels een meerduidiger begrip dan in helder wetenschappelijk Nederlands) in verbinding met anarchisme fronsen oproept bij de nieuwe generaties geïnteresseerden in het anarchisme, zoals ook de gedachte van (libertair-)marxisme geen afgrijzen meer wekt. Of zoals Willem Schinkel gracieus schrijft in zijn pasverschenen *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven*: atheïsme biedt geen ruimte voor ketterij. 1870 is enige tijd geleden al met al, en atheïsme en antimarxisme zijn deel van de onuitgewerkte heersende ideologie die zoals u kunt bedenken de ideologie van de heersers is. Het oorverdovende gewauwel over de onlangs uitgevonden joods-christelijke beschaving kan niet verhullen dat er geen ander geloof of godsdienst dan de Markt staat tegenover de koloniaal te bestrijden moslims.
Als ik dit schrijf is de strijd gaande tussen de weerzinwekkende koppensnellers van de Islamitische Staat en de door David Graeber tot hedendaagse Spaanse Revolutie uitgeroepen Koerdische vrijstaat in Syrië. Het bezwaar dat tegen zijn kwalificatie ingebracht kan worden is dat Öcalan, PKK-partijleider blijkbaar iets ziet in het gedachtengoed van Murray Bookchin, maar zoals Peter Storm terecht stelt: hoe anarchistisch is het om de leider dan daar weer in te volgen? Toch is het moeilijk hier kritisch over te doen terwijl er mensen voor hun leven(-swijze) vechten. Maar Graeber gaat te ver als hij bombardementen ter bescherming van de libertaire Koerden lijkt te vragen: Spanje 1936 ging niet alleen om de onwil van 'de mogendheden' maar ook om de binnenlandse onderdrukking van de revolutie. Als dit gedrukt staat weten we hoe het afgelopen is, wellicht. (Ik hoop: goed, ik vrees: van niet).
Op *Onvoltooid Verleden* – nee, het verschijnt niet meer in druk – gaat Jan Willem Stutje in op de kritiek die zijn biografie van Domela heeft gekregen (het boek ligt inmiddels alweer in de ramsj, dat is wel heel snel). De kanttekeningen van Marianne Braun en Dennis Bos lijkt hij te waarderen, 'onze' Rudolf de Jong zet hij weg als gelovige in Domela die blijkbaar ongeneeslijk antisemiet moet blijven achteraf, en Rudolf wordt gemaand geen tijd meer te besteden aan dit boek (dat ik 'even' na zeventig pagina's heb weggelegd zodat ik mij nog meer kan ergeren aan die ongetwijfeld verdiende verramsjing).
De mij toebedeelde ruimte al overschrijdend meld ik nog even een fout van mij: Eli Heimans is wel vakbondsman geweest als onderwijzer, maar was geen lid van de SDAP. Een mooi boekje van Marga Coesèl haalt hem uit de schaduw van Jac. P. Thijsse (te bestellen via de Heimans- & Thijssestichting) ter gelegenheid van zijn honderdste sterfjaar.

Intree

Het is een recent fenomeen, horend bij de grote golven van studenten die sinds halverwege de jaren zestig op de universiteiten terecht zijn gekomen: de intreeweek. Per plaats en onderwijsinstelling verschilt de aanduiding maar het idee achter de intensieve vijf dagen is: kennis maken met de stad waar je gaat studeren – en dan niet als corpsbal of lid van een ander clubje, maar gewoon als jonge mens die gaat studeren.

Het zijn intens te beleven dagen, voor de nieuwelingen en voor de begeleiders (v/m). Ik heb alleen ervaring met de laatste rol. Ik hoorde van iemand die dit werk al vele jaren gedaan had en er ieder jaar een nieuwe kortstondige geliefde aan overhield. Omdat ik verliefd was op zijn officiële vriendin leek mij dat een reden haar te troosten. Zij vond van niet. Je kunt het leven zien als een aaneenrijging van helaasheden. Maar omdat u zo impertinent hengelt: ja, ik heb er ook – serieuze – verkering aan overgehouden en wat eenmalige prettige ontmoetingen. Daar doe je het niet voor – hoewel, die eerste keer dan ook eigenlijk weer wel. Terzake!

Bij de Amsterdamse intree hoorde (hoort misschien nog) een Informatiemarkt, waar aan de stad verbonden clubs zich met drukwerk konden presenteren. In 1973 leek het ons van de afdeling Amsterdam van de Federatie van Vrije Socialisten een goed idee er aan mee te doen – als Federatie van Vrij Socialistische Studenten. Laten we wel wezen, de meesten waren student, het zou een verdubbeling zijn geweest om in het echt zoiets er op na te houden. Na deze presentatie kwamen er wel een hoop nieuwelingen bij maar of dit een gevolg was van dit stalletje in het bos (daar werd het gehouden) zou ik niet durven zeggen.

Voor ons, zoveelstejaars reeds, was het een gelegenheid ook eens kennis te maken, niet eens zozeer wat 'de stad' te bieden had, maar wat er omging aan de rand van de universiteit zelf. Toen ik na zo'n rondgang kameraad Leo tegenkwam zei hij, alsof het om iets zondigs ging: weet je waar ik zin in gekregen heb hier? Op de een of andere manier wist ik wat hij ging zeggen want ik had ook die flits gehad bij een zeker kraampje. Hij wilde wel gaan roeien. Dat was wat ik ook in het geheim had gedacht. We zijn het niet 'samen' gaan doen, maar wel tegelijk bij dezelfde club die toen nog een soort PSP-sfeer had. Voor mij was het een gelegenheid de rivier waaraan ik in mijn eerste jaren gewoond heb op een heel andere manier te verkennen. Door het raam van mijn kinderslaapkamer had ik de commando's : 'klaar om te tillen! Tillen gelijk' al opgevangen. Dat was een dure 'burger'-vereniging.

Ik neem dit even apart om te onderstrepen dat het mij onzin lijkt om bepaalde takken van sport elitair te vinden. Voetbal is ooit als elitesport begonnen. Golf is in Schotland een volkssport. Voor tennis of hockey heb je echt geen dure dingen nodig. Voor roeien wel, maar daarvoor zit je dan op een vereniging: die biedt het materiaal. Als een van de twee anarchistische roeiers van 1973 meld ik het maar even.

Verwezen wordt naar: johnpclark.info, anarkismo.net/article/27467, ravotr.nl, onvoltooidverleden.nl Nieuwsbrief 29, heimansenthijssestichting.nl. Schinkels boek is uitgegeven bij Boom.

ANARCHISTISCH REISVERSLAG

Zo d'Axa (1864-1930, pseudoniem van Alphonse Gallaud de la Pérouse) was een Franse antimilitarist, vrijdenker en individueel anarchist. In 1891 richtte hij het anarchistische tijdschrift *L'EnDehors* op, waaraan onder anderen Jean Grave, Louise Michel, Sébastian Faure, Octave Mirbeau en Alexander Cohen meewerkten. Ondanks zijn rol als uitgever van dit destijds prominente anarchistische tijdschrift, is in de anarchistische geschiedschrijving nauwelijks iets over d'Axa terug te vinden. Verheugend is het daarom dat de libertaire Brusselse uitgeverij Tumult een boekje van hem uit het Frans in het Nederlands heeft vertaald. Voor zover na te gaan is niet eerder werk van d'Axa in het Nederlands verschenen.

Na de anarchistische bomaanslagen in het begin van de jaren negentig van de negentiende eeuw in Parijs, werd Zo d'Axa door de Franse justitie meerdere malen gearresteerd en gevangen gezet. Hij wist Frankrijk te ontvluchten, bracht enige tijd in Londen door en maakte vervolgens een reis naar het Midden Oosten. Maar ook daar lag de Franse justitie op de loer. Met geen andere uitwijkmogelijkheid keerde hij uiteindelijk terug naar Frankrijk, waar hij alsnog enige tijd in de cel moest doorbrengen. Zijn belevenissen beschreef hij in 1895 in het boekje *De Mazas à Jérusalem* (Mazas was een Parijse gevangenis). Dit nu vertaalde werk is niet alleen een uiterst vermakelijk reisverslag, d'Axa trakteert de lezer tussendoor ook op zijn gedachten over vrijheid, staat, individualisme en anarchisme, zonder dat hij de lezer daarbij zijn ideeën wil opdringen.

Hier is een individualistische anarchist aan het woord, zonder dat hij zich zo wil klassificeren. Het is een bij vlagen spannend, hier en daar ook gemoedelijk verhaal, verteld met relativerende humor. Voor een beter begrip van d'Axa's belevenissen was het beter geweest het boek te openen met de biografische schets van d'Axa in plaats van deze achterin te plaatsen. Het Vlaamse taalgebruik in de vertaling is even wennen en roept de vraag op welk woordenboek de anonieme (Franse?) vertaler heeft gebruikt. (MS)

Zo d'Axa, Van Mazas naar Jeruzalem; Tumult, Brussel 2014; 148 pag.; 5,- euro.

DE PORTUGESE ANJERREVOLUTIE

Jose Rentes de Carvalho was ten tijde van de fascistische dictatuur van Salazar Portugal ontvlucht en in Nederland beland, waar hij later Portugese taal- en letterkunde doceerde. In 1975 schreef hij een boek over de Anjerrevolutie in Portugal. Op 25 april 1974 had deze (geweldloze) militaire staatsgreep een einde gemaakt aan het harde regime van Salazars opvolger Caetano. De Anjerevolutie – genoemd naar de anjers die de soldaten als teken van vredelievendheid in hun geweerlopen stopten – was geboren.

Het boek werd echter niet opgemerkt. Volgens uitgeverij Schokland, die het boek onlangs opnieuw in zijn mooie serie Kritische Klassieken uitbracht, werden er destijds vijftig exemplaren van verkocht! De toenmalige desinteresse is niet goed verklaarbaar, want het boek boeit van begin tot eind door de eigenzinnige boodschap die het uitdroeg. Rentes de Carvalho geloofde geen moment dat de coup van de kapiteins het begin zou zijn van een regelrechte machtswisseling.

En hij kreeg – helaas – gelijk: de nieuwe machthebbers waren merendeels schatplichtig aan de oude. Daar veranderden de kleurige schilderingen die gaandeweg in Lissabon en andere steden de muren sierden niets aan. Portugal was geen ander land geworden, laat staan een revolutionaire natie. Het bleef een land van armoede en achterstand, van emigratie en van vruchteloze oppositie van kleine groepen intellectuelen. (HR)

J. Rentes de Carvalho, Portugal, de bloem en de sikkel. Een geschiedenis; Serie Kritische Klassieken –met een nawoord van Arie Pos; Uitgeverij Schokland, De Bilt 2014; 258 pag.; 24,50 euro (www.kritischeklassieken.nl).

ZOEKTOCHT

In de roman *Blauw en geel en donkerrood* beschrijft Rymke Wiersma de zoektocht van de tiener Jim naar haar eigen plaats temidden van wensen, verwachtingen en het onverwerkte verleden van volwassenen en leeftijdgenoten om haar heen.

Aanknopingspunt voor de zoektocht is haar overleden moeder waarvan zij nauwelijks meer weet dan dat zij in een kraakpand in de buurt van U. heeft gewoond. Dit geeft de lezer een beeld van zowel de kraakbeweging nu als de kraakbeweging in de jaren tachtig. Geen gedegen studie van verschillende stromingen maar een luchtig kijkje in bepaalde facetten van de toenmalige kraakbeweging; flarden van gebeurtenissen en anekdotes. Wiersma schrijft met humor, relativering maar vooral heel veel liefde voor jong en oud in het actiewezen. Een aantal keren dreigt een cliché maar weet Wiersma met een verrassende wending de lezer te blijven boeien.

Tal van dilemma's komen aan de orde waarbij Wiersma het heden op originele wijze aan het verleden weet te verbinden.

De zoektocht van Jim is echter niet alleen een verbinding van heden en verleden van de kraakbeweging; het biedt ook een realistisch beeld van 'de alternatievelingen' van toen en hoe het hun vergaan is. Daarbij wederom geen clichés maar een bonte reeks mensen die ieder op een eigen manier zijn beïnvloed door het leven toen.

Blauw en geel en donkerrood lijkt een zoektocht naar een onbekende moeder, maar is vooral de zoektocht van een tiener naar haar eigen plek in het leven en in de maatschappij. De kraakbeweging van toen en de moeder van toen bieden daarbij een kapstok naar een einde waarbij Jim, meisje van 18, haar eigen weg kiest en aanvaardt dat haar moeder gewoon haar moeder was en dat zij zelf haar eigen zelfstandige keuzes maakt in het leven, waarbij ze soms op haar moeder lijkt, maar soms ook niet; waarbij zij soms de bestaande maatschappelijke orde aanvaardt en soms niet.

Blauw en geel en donkerrood is een vlot geschreven roman voor tieners van nu en tieners van toen. Voor de tieners van toen een vleugje nostalgie en een spiegel waarin je geneigd bent kritisch te kijken en je af te vragen wat er nog van dat opstandige van toen bij jezelf is overgebleven. Voor de tieners van nu een voorbeeld van een leeftijdgenoot die haar eigen pad kiest op een realistische maar vooral nuchtere, vanzelfsprekende manier. (AdW)

Rymke Wiersma, Blauw en geel en donkerrood; Atalanta, Utrecht 2014; 448 pag.; 24,- euro.

KOERBAGHS LICHT

In de recensie van Bart Leeuwenburghs voortreffelijke werk *Het noodlot van een ketter* in *de AS* 188 werd het al vermeld: het boek dat Adriaan Koerbagh in 1669 zijn leven kostte is 345 jaar later alsnog uitgebracht. *Een licht dat schijnt in duistere plaatsen* is hertaald naar modern Nederlands door Michiel Wielema, die in *de AS* 136 al over Koerbagh schreef. Voor het verhaal over de radicale vrijdenkers Johannes en Adriaan Koerbagh verwijs ik naar die bijdrage en de eerder genoemde recensie. Koerbaghs drukker gaf halverwege het drukken zijn auteur aan bij de Amsterdamse schout, die de drukplaten in beslag nam en Koerbagh ondanks diens vlucht naar Leiden wist te achterhalen en in het rasphuis opsloot, waar hij vijftien maanden later, op 37-jarige leeftijd, bezweek aan de dwangarbeid (hardhout raspen) en andere ontberingen in gevangenschap.

Van het verboden boek zijn destijds enkele exemplaren, deels gedrukt en verder aangevuld in handschrift – waarschijnlijk gekopieerd van Koerbaghs manuscript – ten behoeve van schout en schepenen geproduceerd voor het proces tegen Koerbagh, de rest van de oplage is vernietigd. In 1822 zijn twee van die exemplaren in handen gekomen van een boekenverzamelaar en deze bevinden zich nu in het museum Meermanno in Den Haag.

In het nawoord bij *Een licht* schrijft Wielema dat het aan de Vlaamse vrijdenker Hubert Vandenbossche te danken is, dat hij de hertaling heeft kunnen verzorgen. Ik noemde hem al in de recensie van *Het noodlot*, want hij was degene die in 1974 de exemplaren in het Meermanno liet fotograferen en er in gestencilde vorm een vijftigtal exemplaren van publiceerde, een editie van maar liefst 753 pagina dik. Jonathan Israel verwijst in zijn beroemde studie *Radical Enlightenment* (2001), die volgens Wielema 'van Koerbagh en "andere mannen van De Witt" helden en herauten van de Europese moderniteit zou maken', meermaals naar die editie.

Intussen is Koerbaghs *magnum opus* dan eindelijk voor het grote publiek te lezen en het moet gezegd: je kunt er ook nu nog 'rooie oortjes' van krijgen. Dat de hertaling zeker geen eenvoudige klus is geweest, merk je aan het compacte en doeltreffende taalgebruik. Gelukkig heeft Wielema ervoor gekozen te streven naar een zo goed mogelijke leesbaarheid, 'geheel in overeenstemming met Koerbaghs eigen streven om te schrijven op een manier die voor een breed publiek begrijpelijk is.' Het was op zich al een bijzonderheid destijds, dat Koerbagh in het Nederlands schreef, want tot dan toe verschenen vrijwel alle 'geleerde werken' in de Nederlanden in het Latijn. Koerbagh wilde echter bewust ook de lieden van eenvoudige stand bereiken, niet alleen de intellectuelen.

Dat hij bovendien een taalpurist was, die trouwens ook Grieks, Latijn en Hebreeuws las, wisten we al uit zijn *Bloemhof*, een lexicon met lemma's waarvan de meeste gelezen konden worden als 'aanklachten tegen de domheid, arrogantie en machtswellust van geestelijken en theologen'. In *Een licht* heeft Adriaan Koerbagh 'deze kritiek feitelijk tot een systematisch betoog verenigd', aldus Wielema, 'om eens en voor al een eind te maken aan de religieuze onderdrukking van de gewone mensen'.

Adriaan Koerbagh was geen theoloog, maar arts en jurist. Denkbaar is, dat hij dit boek eigenlijk samen met zijn broer Johannes, die wel theoloog was, schreef, maar dat hij deze wilde behoeden voor vervolging. De beide broers deelden niet alleen hun woning en bibliotheek maar zeker ook elkaars opvattingen. Misschien ook was Adriaan gewoon de betere schrijver van hen. In zijn/hun boek worden tal van toen (en vaak ook nu nog) gebruikelijke religieuze dogma's of leerstukken en interpretaties van Bijbelteksten tegen het licht gehouden, waarbij die in scherpzinnige, heldere en vaak schitterende betogen worden weerlegd en vervolgens hetzij eenvoudig verworpen of voorzien van de volgens Koerbagh correcte betekenis.

Zo hekelt hij de mededeling van apostel Johannes in diens evangelie dat God een geest is. 'Wat heeft het voor zin te weten dat God een geest is en verder niets? Als iemand zou opmerken dat de Schrift ergens anders zegt dat een geest iets is wat vlees noch been heeft, – wat betekent dat dan? Dit zegt wat een geest *niet* is, in plaats van wat hij wel is. De ijle lucht heeft ook vlees noch been, maar is ze daarom een geest?' Koerbagh concludeert dan, dat de Bijbelauteurs niet hebben geweten wat de aard van een geest is en dat ook de theologen van zijn tijd dat niet wisten. God kun je alleen maar kennen uit *de ware filosofie*, de rede!

Op vergelijkbare wijze fileert Koerbagh talrijke leerstellingen. Zo vindt hij Gods schepping 'uit het niets' onzin, God heeft hooguit iets wat al was gevormd, want uit het niets kan niets voortkomen. Het geloof in de 'drie-eenheid' God de Vader, God de Zoon en de Heilige Geest is een dwaling, een onredelijke en ongegronde aanname, het product van een dwaze metafysica. Jezus was niet de zoon van God, zie de inherente inconsistentie van de leer: als God de Zoon conform het begrip drie-eenheid deel uitmaakt van God is hij eeuwig. Dan kan hij geen zoon van wie ook zijn. Van de bewering in het evangelie van Lucas, dat Jezus is geboren uit een maagd, die bevrucht was door de Heilige Geest zonder toedoen van een man zegt Koerbagh: 'Ik weet wel beter en het is bovendien in strijd met de rede.'

Zo gaat het in de hertaling 230 bladzijden door, waarbij niet alleen kenners van de Bijbel en van religieuze doctrines hun hart

kunnen ophalen en het dikwijls verbazing wekt hoezeer door Koerbagh destijds al doorziene leerstellingen nog altijd opgeld doen. Wielema's hertaling leest zeer gemakkelijk, zijn nawoord en de in het notenapparaat verwerkte toelichting bieden adequate verheldering. Ook qua tekst- en boekverzorging een voorbeeldige uitgave. (BCh)

Adriaan Koerbagh, Een licht dat schijnt in duistere plaatsen. Hertaling Michiel Wielema. Uitgeverij Vantilt, Nijmegen 2014; 262 pag.; 19,95 euro. Op de webpagina meermanno.nl/index/-/p-161 is een afbeelding van de oorspronkelijke tekst (gedrukt en handgeschreven) te zien, met toelichting.

PINKSTERLANDDAGEN

In 2013 bestonden de Pinksterlanddagen tachtig jaar. De door Dennis, Maartje en fotograaf Bertus gemaakte brochure *80 jaar Pinksterlanddagen in acht interviews en portretten* biedt een representatieve dwarsdoorsnede van bezoekers van de PL in Appelscha. Een jonge bezoeker die voor het eerst de PL bezoekt, een aantal dertigers, veertigers en vijftigers, en een inmiddels gepensioneerde vertellen over hun anarchistisch gedachtegoed, hun motieven actief te zijn in bijvoorbeeld GroenFront of de Vrije Bond, een kookgroep, milieubeweging, in de vluchtelingenstrijd of in de organisatie van de PL. Iedere geïnterviewde weet haar of zijn motivatie om de PL te bezoeken kernachtig, enthousiast, te verwoorden, aan te geven wat zij veronderstellen onder anarchisme en waarom het anarchistisch denken vandaag de dag juist zo belangrijk is.

Die verscheidenheid aan activiteiten die de deelnemers in het dagelijks leven ontplooien geeft aan hoe kleurrijk het anarchisme zich manifesteert, ook al heeft niet altijd dat stempel. Bijna alle geïnterviewden benadrukken het opkomen voor gelijkheid, strijd tegen het kapitalisme en proberen je anarchistisch ideaal in de dagelijkse praktijk vorm te geven. De PL vervult daarin een belangrijker rol dan wel eens het geval is geweest. De geïnterviewde Mikkie verwoordt het treffend: 'Soms stond de PL ook een beetje los van wat er in het land gebeurde. En nu is het weer een goeie afspiegeling van wat er in het land gebeurt.' (MS)

80 jaar Pinksterlanddagen in acht interviews en portretten; Amsterdam 2014; 70 pag.; 4,95 euro

HET VROLIJKE ATHEISME

In 1771 bezoekt filosoof-schrijver Denis Diderot in opdracht van Catherina II van Rusland een maarschalk, die een tijdje op zich laat wachten. Diderot raakt intussen in gesprek met de vrouw des huizes, terwijl die met haar toilet bezig is. Deze vrome maar niet onsympathieke dame valt hem fel aan op zijn atheïsme.

Op deze ware gebeurtenis stoelt de door Diderot in 1764 gepubliceerde dialoog: *Gesprek van een filosoof met de echtgenote van maarschalk****, die zogenaamd vertaald werd uit het Italiaans.

Onlangs vertaalde Dick Gevers deze scherpzinnige en humoristische dialoog uit het Frans en schreef naast een heldere inleiding een biografische schets van de vrijgevochten verlichtingsdenker.

In het gesprek gaat het vooral om de kwestie of de mens zonder geloof (in een hemel en een straffende god) in staat is tot het goede. Volgens Diderot ligt de moraal verankerd in de mens zelf. Kerken stimuleren slechts angst en onderworpenheid, belemmeren mensen van het leven te genieten, en vormen een rem op de wetenschap. Overigens probeert hij de vrouw niet tot atheïsme te bekeren, ieder is vrij om te geloven wat hij of zij wil.

Uit voorzichtigheid en als hommage gebruikt Diderot in deze dialoog niet zijn eigen naam maar die van (Tomasso) Crudeli, een Italiaanse dichter en vrijdenker die kort daarvoor tijdens zijn gevangenschap aan martelingen was bezweken.

'Mevrouw: "Zegt u eens eerlijk, stuit het u niet tegen de borst dat u na uw dood helemaal niets meer bent?"

Crudeli: "Ik zou liever blijven bestaan, al zou ik niet weten waarom een wezen dat mij één keer ongelukkig heeft gemaakt zonder enige reden die grap niet nog een tweede keer zou uithalen."'

Een mooie uitgave, met illustraties en een veelkleurig zeegezicht van Courbet op het omslag. (RW)

Diderot, Het vrolijke atheïsme, met inleiding en nawoord van Dick Gevers; Uitgeverij Iris, Amsterdam 2014; Anarchistische teksten nr. 19; 52 pag.; 5 euro.

POËZIE VAN JAN BERVOETS

De gedichten van Jan Bervoets vallen volkomen uit de toon van de gangbare Nederlandse poëzie. Hij schaart zich daarmee in het goede gezelschap van avant-gardistische experimentelen als I.K. Bonset, Jan G. Elburg, Astrid Lampe om drie kenmerkende voorbeelden te noemen. Bij Bervoets dus geen kleine anekdotische verhaaltjes in korte regeltjes afgedrukt, en geen minimalistische observaties of ironische filosofietjes die de poëtische hoofdstroom in vele variaties laat horen. Hij durft daarvan af te wijken door taalvondsten die spontaan bij hem opwellen of die hij toevallig op straat opvangt van passanten als ruwe diamanten samen te voegen tot een poëzie vol beelden, provocaties en beweging. Wat zou men anders kunnen verwachten van een anarchist die tevens surrealist is?

Bervoets hanteert in zijn gedichten zowel het objectieve toeval als het automatisme. Daarin toont hij zich inderdaad een directe geestverwant van een dichter als Elburg, al meen ik dat zijn werk nog meer overeenkomsten vertoont met dat van de strijdbare Franse surrealist Benjamin Péret. De a-logische beelden- en ideeënstroom in Bervoets' nieuwe bundel *Samenzwering van het regenwoud* getuigt niet alleen van strijdbaarheid ('geef dan de revolutie een masker zodat zij de straat op kan,' klinkt in een van zijn verzen), maar ook van een open oog voor de gruwelijke oorlogsmisdaden die uit ons aller naam zijn en worden begaan ('wat heeft de trage zee met onze daden gedaan,' staat er in een gedicht over 'onze' koloniale oorlog in Aceh).

Het meeslepende slotgedicht 'De verbeelding aan de macht', waarin niet alleen de bezwerende stem van de oude Homerus de lezer wakker schudt ('bezing o muze het liefdesleven van de toehoorders' is de openingsregel ervan), maar ook vervormde citaten van Elburg, Hugo Claus en zelfs van Anton Korteweg in de wilde gedachtestroom worden meegesleurd, besluit met de verzuchting: 'als dat geen directe actie is waaraan alle toehoorders deelnemen / nou dan weet ik het niet meer'.

Zeker is dat de bijzonder geslaagde nieuwe bundel van Jan Bervoets veel actief meedenkende toehoorders verdient.

Samenzwering van het regenwoud is door Kelderuitgeverij mooi uitgegeven, geïllustreerd met een reeks krachtige penseeltekeningen van Rik Lina, en voorafgegaan door een voortreffelijk essay van Dick Gevers over de relatie tussen anarchisme en surrealisme in Bervoets' poëzie. (LV)

Jan Bervoets, Samenzwering van het regenwoud. Ingeleid door Dick Gevers. Tekeningen van Rik Lina. Kelderuitgeverij, Utrecht 2014; 76 pag.; 8,50 *euro.*

DE GELDZUCHT VAN PRINS BERNHARD

Nu steeds vaker blijkt dat menig manager, bestuurder, ondernemer en andere veelverdieners zich via fraude en corruptie nog verder verrijken passen de misstappen die wijlen Prins Bernhard zich de afgelopen eeuw permitteerde in de trend dat bepaalde elites zich boven de voor ieder geldende wetten verheven achten. De historicus Gerard Aalders die al in 1996 – op basis van documenten in de Nationale Archieven in Washington – onthulde dat Bernhard in de jaren dertig lid was geweest van de partij van Hitler, schreef verscheidene studies over de prins-gemaal en zijn activiteiten als 'zakenprins' (onder andere zijn rol in de Bilderbergconferenties, in de Lockheed-affaire en in de internationale wapenhandel).

Aalders heeft nu aan de hand van eerdere studies – niet alleen van hemzelf, maar ook van onder meer Klinkenberg, Van Wijnen en Van der Zijl – en ander weinig bekend materiaal een geslaagde biografie van hem gepu-

bliceerd. Sommige perioden in Bernhards leven (1911-2004), zoals zijn studie in Berlijn, zijn vroege huwelijksjaren met Juliana, en zijn tijd in Londen gedurende de oorlog, worden uitgebreid behandeld, enkele naoorlogse gebeurtenissen – Bilderberg, Greet Hofmans en Lockheed – moeten het met minder bladzijden doen.

De rode draad in deze biografie is dat Bernhard zijn leven lang gedreven werd door ijdelheid en berekening, maar bovenal door geldzucht. Met zijn volgens velen aangeboren charme dacht hij overal mee weg te komen. En dat lukte hem inderdaad vrijwel altijd, totdat in 1975 ontdekt werd dat hij steekpenningen van vliegtuigbouwer Lockheed had aangenomen.

Op allerlei manieren – vaak immoreel en illegaal van aard – lukte het hem om soms aanzienlijke bedragen te vergaren. Zonder schroom zette hij politici en ambtenaren onder druk om zijn doelen te bereiken. Zo roofde hij in de chaotische maanden na mei 1945 verscheidene Duitse vliegtuigen en vele auto's en motoren, die hij op de internationale markt verkocht. Daarbij de geldende deviezenbepalingen omzeilend.

Ook met (illegale) wapenhandel hield Bernhard zich bezig en schimmig bleven ook zijn nevenactiviteiten die hij tijdens zijn vele promotiereizen voor het Nederlandse bedrijfsleven , onder meer naar Zuid Amerika, bedreef. Maar misschien wel het toppunt van hebzucht was zijn geslaagde poging om zich te verrijken uit de fondsen van de Duitse Wiedergutmachung vanwege het zogenaamd verloren gaan van het landgoed Reckenwalde van de familie. En tekenend voor zijn mentaliteit – 'inhalig, gierig, zelfzuchtig, egocentrisch en omkoopbaar', aldus Aalders – was dat hij zelfs de postzegels voor de brieven aan zijn minnaressen declareerde.

En waar waren al die neveninkomsten buiten zijn royale jaargeld als prins-gemaal voor nodig? Zeker weten doen we het niet, maar het meest waarschijnlijk is dat hij behalve voor het levensonderhoud van zijn twee buitenechtelijke dochters (in de Verenigde Staten en in Frankrijk) veel geld nodig had om zijn moeder Armgard en haar 'huisvriend', de voormalige tsaristische kolonel en paardenfokker Panchoulidzev, een prettige oude dag op kasteel Warmelo bij het Overijsselse Diepenheim te bezorgen.

Het leven van Bernhard laat zich schetsen als een aaneenschakeling van misstappen. Toch neemt Aalders de prins soms in bescherming tegen enkele van de talloze beschuldigingen die al decennialang de ronde doen. Zo is geen hard bewijs gevonden voor het bestaan van de zogeheten stadhoudersbrieven uit 1942 (waarin Bernhard Hitler zou hebben aangeboden het stadhouderschap van Nederland op zich te nemen). En evenmin kan hem verraad verweten worden in de zaak van de dubbelspion Lindemans, alias King Kong, die wist van de op handen zijnde geallieerde operatie Market Garden in september 1944. (HR)

Gerard Aalders, Niets was wat het leek. Prins Bernhard; Boom, Amsterdam 2014; 463 pag.; 19,90 euro .

KONING GORILLA

Er is een nieuwe biografie van Willem III (1817 – 1890), de Oranjevorst die niet alleen bij anarchisten bekend raakte als koning Gorilla. Het was de aanduiding in het geruchtmakende pamflet *Uit het leven van koning Gorilla* dat in 1887 verscheen. Straatventers verkochten er tienduizenden exemplaren van, want Willem III was gehaat en al jarenlang uitgemaakt voor zwijn, geile mandril en grote ploert.

Zijn driftbuiten en ruzies met ministers waren berucht, evenals zijn buitenechtelijke vriendinnen, zedenschandalen en escapades in bordelen. De schaarse Oranjevrienden die er na verloop van tijd nog over waren fluisterden dat dat alles kwam door het vurige tsarenbloed van moederskant en dat hij dus moeilijk verantwoordelijk gesteld kon worden voor zijn opzienbarende levenswandel. Ze hitsten ook het volk op met alcohol om die nare anarchisten en andere 'socialen', die kwaad van Willem spraken, af te tuigen en de ruiten van hun winkels in te gooien. Zo ontstond er een slepende guerrillaoorlog tussen de anarchisten en het Oranjehuis (de 'Gorilla-oorlog' heb ik die eens genoemd) die nooit met een vredesakkoord is afgesloten.

De auteur van het pamflet was Sicco Roorda van Eysinga, een vriend en geestverwant van Domela. In de jaren zestig van de vorige eeuw bracht het anarchistische blad *De Vrije* een (gestencilde) herdruk met een nawoord van Hans Jar en een jaar of wat terug verscheen er een mooie heruitgave bij Aspekt met een inleiding van Dennis Bos.

Maar nu het boek van Dik van der Meulen, die naam maakte met een mooie studie over de aanhangers en volgelingen van Multatuli. De biografie is goed gecomponeerd en vlekkeloos geschreven, bovendien prachtig geïllustreerd en verzorgd uitgegeven door Boom. Maar toch valt al lezende een manco op: het boek (ruim 700 bladzijden) is te omvangrijk om voortdurend te boeien, onder meer doordat de auteur overvloedig citeert uit de briefwisseling van Willems eerste vrouw Sophie, die – heel begrijpelijk – veel op hem aan te merken had. De Oranjevorst was oversekst, sloeg zijn vrouw, en maakte ook in het openbaar ruzie met haar, want Willem kon zijn emoties moeilijk onder controle krijgen. Daarnaast had hij er een gruwelijke hekel aan dat het landsbestuur gebonden was aan wetgeving, niet in de laatste plaats de grondwet die zijn vader was afgedwongen door de liberaal Thorbecke.

Van der Meulen is een vakman. (Niet voor niets won hij de Libris Geschiedenisprijs 2014.) De vele onprettige zaken in Willems leven worden niet ongenoemd gelaten, maar zodanig verweven met plezieriger aspecten dat je al bladzijden verder bent voordat je je de impact ervan goed realiseert. Toch staan er, althans zo is mijn indruk, overwegend bekende feiten (en roddels!) in deze biografie. Zo komt ook het verhaal dat prins Willem zijn vader, koning Willem II, gewurgd zou hebben aan de orde. Jawel, een bijzondere familie! (HR)

Dik van der Meulen, Koning Willem III 1817 - 1890; Boom, Amsterdam 2013; geïll.; geb.; 735 pag.; 39,50 euro.

OPSTANDIG VOLK

Vanaf de negentiende eeuw betekende havenarbeid voor het overgrote deel losse arbeid. De aanvoer van goederen was onregelmatig. Zekerheid op werk was er niet. De vraag was steeds of je als arbeider de volgende keer werd 'bestoken', een ander woord in haventaal voor 'aangenomen'. Ik moest bij het lezen van het boek denken aan mijn grootvader. Hij was havenarbeider. Hij kende dat ritme van dagen keihard werken en dagen van stilte. Keihard, omdat de boot in korte tijd leeg moest. Een boot aan de kant betekende kapitaalverlies voor de reder. Het kon voorkomen dat je 's nachts moest doorhalen. Dodelijke ongelukken waren geen uitzondering. Een dag in het jaar had hij vrij. Dan ging hij, vertelde mijn moeder, met haar bloemetjes plukken langs de Schiedamschedijk.

Havenarbeiders waren vaak opstandig, ruw volk. Ze lieten niet over zich lopen en konden bij een arbeidsconflict massaal het werk neerleggen. De ontstane vakverenigingen zetten zich in voor betere arbeidsomstandigheden en regulering van de havenarbeid via arbeidsbemiddeling. Er was solidariteit en strijdbaarheid onder de havenwerkers. Dat werd bevorderd door de specifieke omstandigheden van het werk zelf. Werkgevers probeerden daar greep op te krijgen.

Met de instelling in 1917 van een Haven Reserve (met steun van de regering) en later van een Haven Arbeids Reserve (van de havenwerkgevers zelf) kon de losse arbeid in min of meer rustiger banen worden geleid. Maar het betekende geen wezenlijke aantasting van de losse havenarbeid. De werkgevers wilden hun handen vrij houden. Maar dat betekende wel dat arbeidsonrust plotseling en in zeer heftige mate altijd kon losbarsten.

De Loonraad, een poging van de havenwerkgevers van Amsterdam en Rotterdam om aan het eind van de Eerste Wereldoorlog de ar-

beidersbonden in dit harmoniemodel te disciplineren, mislukte. De revolutionaire Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders van het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) liet zich niet verleiden de verantwoordelijkheid voor verslechteringen in de arbeidsvoorwaarden voor haar rekening te nemen. En de werkgevers voor wie het idealistisch streven van de voorzitter van de Scheepvaart Vereeniging Paul Nijgh voordelen bood, waren hem, toen de economie in 1921 inzakte en de revolutieangst geweken was, meer dan zat. De grote havenstaking van 1920, waarin De Federatie van het NAS en de Centrale Bond van het NVV samen leiding gaven maar het wat strategie betreft niet eens waren, had het bestaansrecht van de Loonraad ook al geen goed gedaan.
De sociaaldemocratische Centrale Bond van Transportarbeiders wilde na de verloren staking echter wel met de werkgevers verder. In de concurrentiestrijd met het 'communistische' NAS heeft die opstelling zeker een belangrijke rol gespeeld.

Direct na de Tweede Wereldoorlog wordt door de werkgevers de Stichting Samenwerkende Havenbedrijven (SHB) opgericht. Het is de periode van de opbouw van de verzorgingsstaat. Voor de Nederlandse regering en de havenwerkgevers is het van groot belang stabiele arbeidsverhoudingen, dus rust, te bereiken. In een havenpool wordt de losse arbeid zo veel mogelijk vervangen door vaste arbeid. Maar pas begin jaren zestig, in de economische hoogtijdagen, wordt volledige doorbetaling van het loon bij onvoldoend aanbod van werk gerealiseerd. Als in de jaren zeventig het economisch getij verslechterd weten de werkgevers de macht weer naar zich toe te trekken. Onder invloed van het neoliberale beleid van de regering en technologische vernieuwingen in het havenbedrijf ('machines staken niet') worden collectieve verworvenheden afgebroken en begint een uitstoot van arbeiders. De losse arbeid, die we nu kennen als flexarbeid, neemt opnieuw een hoge vlucht.

Hans Boot heeft in deze gedetailleerde en boeiende dissertatie ook zijn uitgebreide eigen ervaring en kennis gebundeld. Het is een groot overzicht van anderhalve eeuw evolutie van de losse havenarbeid, van de arbeidsenquête van 1890 tot en met het juridisch gevecht van ontslagen havenarbeiders die in 1998 tegen bestuurders van vakorganisatie FNV Bondgenoten procedeerden. (DdW)

Hans Boot, Opstandig volk. Neergang en terugkeer van losse havenarbeid; Stichting Solidariteit, 2011; 26,75 euro.

ANARCHISTISCHE OPENBARING

Paul Cudenec's *The anarchist revelation* zou ik willen omschrijven als een dans naar de conclusie die al besloten ligt in de ondertitel *Being what we're meant to be*. Een dans grotendeels aan de hand van citaten. De openbaring is zo oud dat zij nieuw zal lijken, de uitgangspunten van het anarchisme zijn zo inherent aan het mensdom dat ze alleen daardoor al uit zicht geraakt zijn. Maar er komt een moment van *metanoia*, de geestelijke omwenteling, de bewustwording, als de revolutie er is zullen de revolutionairen er vanzelf zijn. *The stifled soul of humankind* van dezelfde auteur is meer een blik terug hoe we als mensheid gekomen zijn op het punt waar we nu staan.
Tolstoj en Landauer zijn zijn getuigen, en Herbert Read en Derrick Jensen. Ook Herbert Marcuse blijft in de buurt. Verder weg lijken Jung, Jaspers, Guénon, Spengler, Idries Shah en de mystiek in het algemeen. Maar er is een traditie van het zoeken van voorgangers in bevrijdend denken, en als geestverwant te kenschetsen mensen die bepaald niet als anarchist aangemerkt zouden kunnen of willen worden. Iedereen wordt geboren als anarchist, het wordt er alleen steeds vroeger en harder uitgeslagen door een door geldficties en hebzucht beheerste 'beschaving'.
Er is ons mensen iets ontnomen, het wordt nog steeds ontnomen. Magie wordt vervangen door de quasi-magie van de resultaten van het zogenaamd verlichte denken. Het eindstadium zo ongeveer: het nieuwste model mobiel telefoontje, waarvan bij de presentatie al vaststaat dat het verouderd is, is belangrijker dan de zonsop- of -ondergang, de sterrenhemel, het koor van de vogels om je heen (dat aan het uitdunnen is), de planten- en bloemenwereld enzovoort. Om van contacten met medemensen maar niet te spreken.

De ontneming van de geestelijke dimensie van het leven is gelijk opgegaan met die andere hier niet los van te denken diefstal: het zich toe-eigenen door enkelingen van het gemeenschappelijk erfdeel der mensheid. Gezag, de Wet, Eigendom, Vooruitgang en God gaan samen als onderwerping van de mens. Aan de hand van vele auteurs, onder wie nogal wat die niet tot de Anarchistische Canon behoren, wat mij zeer bevalt, licht de schrijver de ontheemding toe en daarbij de wegen die tot bevrijding kunnen leiden. Het gaat erom de geschiedenis te heroveren – wat gebeurd is en, zeker zo belangrijk, wat gaat gebeuren.
Profetie brengt hoop, hoop brengt moed, moed brengt actie, actie brengt inspiratie, inspiratie brengt meer vastbeslotenheid, vernieuwde hoop, verdiepte moed. Als deze magische spiraal eenmaal begonnen is te draaien gaat hij een eigen leven leiden. (AdR)

Paul Cudenec, The anarchist revelation: being what we're meant to be; Winter Oak Press, Sussex 2013; 144 pag.
Paul Cudenec, The stifled soul of humankind; Winter Oak Press, Sussex 2014; 148 pag.

ILLUSTRATIES

De omslagtekening (naar een foto van Kooijman uit 1968) is van Detlev Greinert. De foto op pagina 9, ontleend aan het weekblad *Het leven* van 5 juni 1930, toont een in hongerstaking gegane Kooijman nadat zijn steunuitkering is ingehouden. Op pagina 10 de tekening van Luc Kisjes (Luck) – prinses Juliana als Carmen – zoals de Alarmisten die in 1932 op een tegen het NCC gericht pamflet uitbrachten. Op pagina 18 het van begin februari 1933 daterende opruiende manifest, ondertekend door Kooijman en drie andere Alarmisten. Op pagina 22 een ongedateerde foto van Kooijman, mogelijk van medio jaren vijftig. Op pagina 30 het nummer van maart 1939 van het blad *Alarm* met een artikel van Kooijman over onder meer 'het jodendom'. Op pagina 39 de lino of houtsnede van Martinus van der Lubbe, getekend door Luc Kisjes, op een in januari 1934 door de Alarmisten verspreid pamflet met de aanhef 'Door socialisten en communisten verraden! Door de fascisten vermoord!'

BESTE LEZERS,

*Dit laatste nummer van jaargang 42 is gewijd aan de kleurrijke Nederlandse anarchist Piet Kooijman (1891-1975) die bekend werd door de bomaanslag in Den Haag in 1921 en zijn pleidooien vanaf 1933 voor het neem en eet-recht. Het is samengesteld door redacteur Hans Ramaer.
Daarin zijn behalve artikelen over deze eeuwige rebel ook enkele door Kooijman geschreven artikelen uit de periode 1921-1966 opgenomen. In het inleidende artikel wordt onder andere voor het eerst in de geschiedschrijving van het anarchisme in Nederland aandacht besteed aan de enige honderden leden tellende Alarm-beweging rond Kooijman in de jaren 30.

*Ondanks de stijgende kosten, vooral die van verzending, is besloten de abonnementsprijs in 2015 niet te verhogen. De prijs van een jaarabonnement blijft 19,50 euro (buiten Nederland 27,50 euro). Zoals bekend zijn we vanwege kostenbesparing gestopt met het verzenden van accept-overschrijvingskaarten en vragen daarom iedere abonnee zo spoedig mogelijk het verschuldigde abonnementsgeld van de eigen bankrekening over te maken op die van *de AS* in Den Bosch (zie voor het betreffende IBAN-nummer de colofon op pagina 1 van het blad).
Ook vragen we alle lezers om bovenop de abonnementsprijs van 19,50 euro dit keer opnieuw of alsnog *de AS* zo royaal mogelijk te steunen in de vorm van een donatie. Zonder extra geldelijke steun is de uitgave van dit blad in een papieren versie immers niet mogelijk! En bovendien: losse nummer-kopers: neem een abonnement, en abonnees: werf nieuwe lezers (een brief of mail naar ons voor toezending van een proefnummer van *de AS* is voldoende).
Helaas heeft een klein deel van *de AS*-abonnees – ondanks een onlangs per brief verzonden verzoek om betaling van het abonnement 2014 (19,50 euro/27,50 euro buiten Nederland) – niet gereageerd. We vragen hen alsnog haast te maken met deze achterstallige betaling (alsmede een donatie over te maken). En nu ook per omgaande het abonnement 2015 te voldoen. Alvast onze dank!

*Van de meeste reeds verschenen afleveringen van het blad zijn bij *de AS*-administratie nog exemplaren verkrijgbaar tegen gereduceerde prijzen (plus portokosten). Een overzicht van alle nog leverbare nummers is te vinden op www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer. Ook zijn nog exemplaren van het *Eerste Jaarboek Anarchisme* en van de *Bibliografie de AS 1972-1998* verkrijgbaar.
Het *AS*-weblog heet Libertaire Orde (http: //libertaireorde.wordpress.com) en brengt nieuws, commentaren en artikelen over anarchisme. Redacteur van het weblog is *AS*-redacteur Thom Holterman, die bericht dat de site nu wekelijks door zo'n 1000 belangstellenden wordt bezocht. Verder is er voor info over het anarchisme van *de AS* ons digitale archief (www.tijdschrift-de-as.nl).

Redactie en administratie *de AS*